

TARTALOM

Tóth Krisztina	Rendszerüzenet (vers)	3
Christoph Ransmayr	Amikor még halhatatlan voltam (Tatár Sándor fordítása)	4
Veszprémi Szilveszter	Aki meghallotta a kányákat; Akik a nevükben viselik; Mese az apáimról; Akinek mérget köptek a levesébe (versek)	8
Bódi Péter	Hajnal három; Harmadik menet	12
Bordás Máté	Tervrajzok: az audiovizualitás üledékei (versek)	23
Vörös István	Rész az örökkorból; Hogyan értsük a hallgatást?; Spencer-strófák (versek)	25
Bartha György	nap-záró; új év; az üdülés; mindennapi morzsák; magával vitte (versek)	29
Gerzsenyi Gabriella	Sár lesz belőle	32
Büky László	Hilda ábrázoltsága Kosztolányi Arany-sárgányában	42
Sebők Melinda	A Halálfiak korabeli recepciója (a Babits-levelezés dokumentumai tükrében)	56
Csenki Nikolett	A Kádár-korszak vizuális öröksége Csondor Réka művészetében	66
Fried István	„An die Musik” (Schubert, Rilke-Tandori, a zenei fordítója/értelmezője)	85
Bakonyi István	A magyar költészet Hobója (Tódor János: Lomtalanítás)	109
Petrik Béla	Hazatérni a versekhez (Szentmártoni János: Eső előtt hazaérni)	111

Csondor Réka képei (A címlapon: V. 35.)

FORRAS

57. ÉVFOLYAM | 2025. 5. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő:* Füzi László ► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó:* Bujdosóné dr. Dani Erzsébet könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék;* *Honlapcím:* www.forrasfolyoirat.hu; *E-mail cím:* forras@forrasfolyoirat.hu ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (*főmunkatárs*), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (*szerkesztő*), Bosznay Ágnes (*szerkesztőségi titkár*). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Tóth Krisztina

Rendszerüzenet

Ez egy rendszer által
generált automatikus
üzenet. Kérjük,
ne válaszoljon rá.

Régen, ha nagy ritkán
ilyen érkezett, versnek
hittük: tele volt
fehér rejtjelekkel.

Ma sincs ez másképp.
Ha kingomtatná,
járjon el óvatosan,
vagy törölje rögtön,

mert bár nem látszik,
amikor elolvassa,
ennek a lapnak
mindegyik széle vág.

Amikor még halhatatlan voltam

Amikor még halhatatlan voltam ...a halál pedig csak olyan rejtély, amelyhez csak is másoknak volt közük, de sem nekem, sem a fivéreimnek, sem a nővéremnek, sem a szüleimnek, egyáltalán senkinek a szereteteim közül; mindig csupán a többieknek – szomszédoknak, szülőfalumbeli parasztoknak, kézműveseknek, akik imádkozásra kulcsolt, rózsafüzérrel körültekert kézzel és furcsa, viaszos arccal feküdtek nyitott koporsójukban a temetőkápolna ravatalán.

A templomi kórus mindannyiszor elénekelt a *Közelebb, Uram, hozzád* éneket, mielőtt a viaszfigurákat kivitték a templom árnyékában fekvő sírjukhoz, az agyagos gödrökhöz; olyan alagutaknak vagy tárnáknak tűntek, amelyek egyaránt vezethettek az Ég vagy a Pokol mélységeibe.

Amikor még halhatatlan voltam, és analfabéta gyermekiségben, minden órarendtől és iskolai rendtől távol, napjaimat mesejátékokba merülve töltöttem, amelyeknek egyedül én határozhattam meg a szabályait, olykor még az étkezések is játék voltak számomra. Ilyenkor egy átlátszó levessel teli, töredezett aranypere-mű tányér előtt ülve kanállammal halásztam ki a levesbetét-örvényekben ide-oda sodródó, magukat a lével teleszívott darabkáit: borsó- vagy ribizliszem nagyságú résztabetüket, amelyeket azután más és más dolgokkal azonosított, félköríves menetszlopokká rendeztem a tányér peremén.

A leves zsírájától lakkal bevontnak látszó fogásom egyszer állatkaraván volt, például útban Noé bárkájának beszállópallója felé – annyit ugyanis már jóval azelőtt is, hogy megtanultam volna olvasni, tudtam egy szolgáló elbeszéléseiből, aki anyámmal együtt minden pénteken egy-egy térdelődeszkán csúszkálva súrolókefével és kenőszappannal felsúrolta a lakásunkat, hogy egyszer valaha egy mindenható és feldühödött isten az egész világot, a mi falunkat és minden más falut is tisztára mosott az emberektől egy hatalmas árvízzel, és csak egy Noé nevű férfit kímélt meg. Egyedül ez a Noé hitt az égi figyelmeztetésnek, és épített időben bárkát, amelyen a feleségével és a magával vitt fajtánként egy-egy pár ártatlan állattal együtt meg tudott menekülni.

Délben az asztalnál, ahol láthatatlanul mindig mellettem ült ennek a veszedelmes, mindahány folyam és tenger fölött uralkodó istennek a fia – Édes Jézus, légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk –, a szolgáló vízőnőről szóló történeteinek hatása alatt a betűlevesemből kihalászott O-ból például teknősbéka vagy ponty lehetett, az S-ből kígyó, angolna vagy gyík, a W-ből pillangó, a B-ből lesben lapuló macska... Egy másik alkalommal a csatasorba állított tesztaábécé zsírvértezetben csillogott, vagy egy csapat valahonnan elővágtató indián volt; törzsfőnökük, egy Q, tört hordott a derékövében. De éppenséggel a kanálcspá-

saimtól viharossá korbácsolódott tenger arany partszegélyén a part felé zúduló ördögmedúzákka varázsoltszírkarikákkal összezsapni készülő manóhadseréggé is képesek voltak a tézstaszimbólumaim változni.

Anyám jóságos, évszázados meséket és dalokat ismerő asszony volt, aki, fájdalmas csalódások után, az életéből hiányzó boldogságot egyedül négy gyermekének nevelésében kereste, anyám tehát eltúrte, sőt bátorította mindezeket a fantáziálásokat, egyetlen megkérdőjelezhetetlen feltétellel: a levesnek semmilyen varázslat közepette nem volt szabad kihúlnie. Havi nagybevásárlásaiból a falusi boltból mindig hozott magával egy új zörgős celofánzacskót; a tasakot megtöltő tézstabetűk között olykor, mint azt lelkesen konstatáltam, élelmiszermoly-lárvák is tekeregtek, vak, gyámoltalan kukacocskák, amelyek a temérdek, még meg nem főzött tézstabetű között szárnyas, a nehézségi erő hatalmából megszabadított légi lényekké alakulásukra vártak. Anyám sokáig teljes szabadságot adott abban, hogy ami csak eszembe jut, bárminek tarthassam az úszkáló, ehető ábécét, e szimbólumgyűjteményt, és egy W-ben például ugyanúgy láthassak szálldosó citromlepkét, mint a csillagos ég mélyéből előbukkanó, tüskékkel fölfegyverzett alient.

Csak lassacskán, tézstaalakzatról tézstaalakzatra haladva árulta, igen, árulta el nekem, mint valamely, csak beavatottak számára fenntartott, drága titkot, hogy az O nem csak teknősbéka, az S nem csak kígyó lehet, hanem az aranylótengeremből kihalászott minden egyes jelnek van egy saját jelentése, ami először nem tűnt nagy dolognak számomra, utóbb azonban messze-messze túlmutatott a szimbolikus varázslaton: nyilvánvaló lett, hogy bárki, aki birtokában van e titok kulcsának, az a kanálából a porcelán tengerpartra borított fogását nemcsak lovasoszlopokká tudja rendezni, hanem *szavakká*, nevekké, sőt egész mondatokká! – s ekképpen mindent, de *mindent*, amit csak lát, hall, gondol, amit csak kívánságként föl tud sorolni egy ajándékokat hozó, karácsonyi égi gyermeknek vagy egy pralinével kedveskedő tantinak, képes leírójának legtitkosabb gondolatait nem csupán a levesestányéron és a konyhaasztalon túlra, hegyeken, tengereken és földrészekén túlra eljuttatni, de a múlt idő ellenében megőrizni is, és olvasható marad akkor is, ha maga az, aki leírta volt, már évekkal vagy évszázadokkal azelőtt elnémult.

Természetesen nagy volt a csalódásom, amikor a levesestányérom előtt azt is meg kellett tanulnom, hogy az írás nem csupán egyetlen, hanem számtalan ábécé gyűjtőneve; sőt e sokaságból néhány görög és cirill betűs könyvet apám könyvespolcán is fölfedeztem, ahol Odüsszeusz Homérosz nyelvén megírt kalandjainak és Dosztojevszkij, Gogol, Turgenyev vagy Tolsztoj hőseinek még – legalábbis ami az eredeti nyelvű kiadásokat illeti – sokáig kellett rám hiába várniuk.

De legalább az anyanyelvemen megtanultam a levesestányér-tengerpartomon olvasni és írni; új meg új szavakká rendeztem a levesocéánból kihalászott

fogásomat, és különös, mérhetetlen boldogsággal töltött el a gondolat, hogy azt a valamit, ami némelyik mesekönyvben végeláthatatlan vízsvatagként jelent meg, vagy a viharokban vad hullámhegyekké tornyosult, és amelyen még maguk a kontinensek is csupán tutajoknak látszottak falusi iskolánk kiszolgált földgömbjén; hogy tehát ezt az irdatlan valamit én, az írás titkába beavatott, négy tésztből formázott betűvel a MEER¹ szóvá tudom átváltoztatni. Ami a valóságos világ partjait ostromolva tajtékzott, az a víztömeg hordozhatott egész flottákat és jéghegyeket, szolgálhatott habos hullámcsíkokat húzó bálnák, delfinek és repülőhalak ott-honául, mégis: mihelyt az ember szóban vagy írásban megnevezte ezt a vízbirodalmat, az belefért, bele kellett férnie egy mindössze négy betűből álló, csupán körömnnyi szóba... És e metamorfózis varázslatához nem volt másra szükség, mint azokra az erőkre, amelyeket minden ember magában hordoz, és amelyek mindannyiunk fejében csak arra várnak, hogy aktiválják őket, s így megszólaltathassák, nyelvvé változtassák a világot és mindent, ami addig kimondatlan volt.

Ha betűimből történetesen egy olyan mondatot raktam ki a tányérszélén, mint NEM VAGYOK ÉHES, akkor anyám, azaz első tanítónőm szerint csak arra szolgáltam újabb példával, hogy az emberiség eddigi legnagyobb, messze a legnagyobb találmánya nem a kerék, nem a rakéta, vagy pláne a puskapor volt, hanem az írás feltalálása.

Hogy a *tenger* szóba nem lehetett belefulladni, a *szakadék* szóba lehetetlen volt belezuhanni, a *jégmező* szóban nem lehetett megfagyni, az a dolgok nyelvvé változásának csodáját valami különös, békés természettel ruházta fel, mintha a könyvekkel és egyéb írásokkal minden, sebezhetetlenséggel vagy láthatatlansággal megajándékozó varázslatnál jobban vértézhetnénk és készíthetnénk föl magunkat a mesék és elbeszélések világából a robajló, közeledő hullámokat tornyosító világba való kilépésre, ahol vadászhatunk, szerethetünk, városokat építhetünk – vagy háborúzhatunk. Mert a szavak, miként azt szintén megtanultam a porcelánstrandomon, a szavak olyanok, mint az őket kimondó, leíró vagy elolvasó emberek: nemcsak jók, hanem éppenséggel olyanok is, mint Lucifer, a fényhozó, aki az égből a sötétségbe zuhant és angyalból sátán lett.

Minél tovább ültem ott (s közben mégis elő-előfordult, hogy hagytam kihűlni a levest) aznapi fogásommal játszadozva, ripsz-ropsz annál tágasabbak lettek a nyelv birodalmának határai, és egyenesen végtelennek mutatták az egyetlen maréknyi betűvel megvalósítható lehetőségeket. Amikor megtudtam, hogy van egy olyan nyelv, a görög, amelyben a saját keresztnévem *krisztushordozót* jelent, nem büszkeséget éreztem, hanem szorongást, hogy a gyors jelentésváltozások közepette ez a név is, akárcsak Luciferé, saját ellentétbe fordulva egyszer csak

▼
¹ Jelentése: tenger. (Nem fordítottam le, mert megítélésem szerint fontos, hogy a németben a szó csupán négy betűből áll. *A ford.*)

ördöghordozót jelenthet majd, és egy izzó szemű, kilógó nyelvű pokolbeli lényt ültethet a nyakamba. De anyám azt mondta: Rajtad múlik. Egy kanálnyi betűvel a kezeden van az életed és az egész világ.

Amikor anyám, első tanítónőm, egy forró augusztusi napon, alig hatvanévesen, szelíden és törékenyen a hatalmas párnák közt, egy ádáz betegség kínjaitól és áttéteitől megjelölve és szenvedve, meghalt – én pedig a betegágyánál kétségbeesetten küzdöttem a szavakért, amelyekkel hidat próbáltam verni köztem és a már-már eltávozott között, ő hirtelen felnyitotta a szemét, lassan, halálosan kimerülten fölemelte és kifehéredett ajkára illesztette a mutatóujját: *Hallgass.* Csend. Légy csendben. Légy csak nyugodt. És amikor ismét lehunyta a szemét, rám hagyta ezt a jelet az ajkán, mintha utolsó álmában még egyszer vissza akart volna térni a porcelán tengerpartunkra, és arra akarná emlékeztetni a betűk örvénylésétől elszédült tanítványát, hogy a dolgok nyelvvé, írássá változásának minden csillogó varázsa és fontossága mellett is, mégis, az irtózatos és felfoghatatlan, a végtelen tér mélységeiben elvesző maradék, *a többi* – néma csend.

Tatár Sándor fordítása

Christoph Ransmayr: Als ich noch unsterblich war © S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2024. All rights reserved by S. Fischer Verlag GmbH. ISBN 978-3-10-397608-3

▼

Christoph Ransmayr (1954) osztrák író. Legutóbbi könyve *Egy félénk férfi atlasza* (Kalligram, 2024) címmel jelent meg.

Aki meghallotta a kányákat

Amikor először meséltek a kányák,
még csak szavak veszték el,
még csak nem is a fontosabbak,
és a kányák, a kányák olyan szépen mondták,
hallanotok kellett volna, cserrentek ki a csőrükből a hangok,
mint bölcs királyok meséje, akik a mélyét ismerik
a nyelvnek, el sem hittem, hogy ezek a kányák,
a kányák, akik velünk éltek, akik minket kísérték,
és mégis, ilyen szépség nem a cigánytábor mellett születik,
tudom, mert nálunk mindenki a cigánytábor mellett született,
és mi nem vagyunk ilyen szépek.

Úgy tűntek el a szavak, ahogy a patak folyik el nyár elején.
Az átlátszó víztükör sodrása alatt kiszárad a mélység,
a partok közelebb kerülnek egymáshoz,
és a kányák, a kányák úgy meséltek,
mint akik mindent tudnak a világról, a szélről meséltek,
ahogy szárnyaik alá kap, a levegőről, hogy csak az tartja őket az égben,
és az erdőkről, messzi erdőkről és azokon túlról meséltek,
mert a kányák, a kányák nem úgy vándorolnak, mint mi,
azok széjjel a világon repülnek, a kányák,
a kányák szavai széjjel a világról mesélnek,
és ha nekünk hallgatnunk is kell az ő szavuk helyett,
ha nem is mondhatunk többé semmit,
úgy sem mondhatunk érdekesebbet,
mint a kányák, a kányák, akik mindent láttak széjjel a világban.

Akik a nevükben viselik

Beomlott a homokbánya. Succs, mesélte öregapám,
hogy egyik napról a másikra, estéről reggelre,
succsba ment a homokbánya, magyarázta reggel,
és a hajtó, aki mellé felkérérdzkedett, nem értette,
mit akar a Succs Jankó, az első ezen a néven attól a reggeltől.
Te vagy a Succs, mondták neki a kocsmban,
és az öreganyám csak szidta, minek jár mindig a szája,
a régi bányát senki észre nem vette volna, most meg,
mindenki arról kárál, hogy a Succs Jankó teliholdkor
a csalános parton ólálkodik a bánya mellett.
Öregapám a bányarémnek csinált gyereket, mondták,
ott, a csalánosban, teliholdkor, és amikor beomlott a bánya,
öregapám bevitte öreganyámnak, hogy ez az ő vére is.
Az öreganyám áldott keze levette róla a csúfságot,
beleforgatta azt a punyatésztába, azt bedobta a parázs közé,
a hamvát elvitette, látták, ahogy öregapám
nagy zsákban húzta a bányából maradt gödör felé.
A nevünk maradt meg, a bánya is mese már, öregapám a híre.
Apám mégis két faluval messzebből nősült, pedig szép ember volt.
Azt mondják, anyám, Succsné, a második ezen a néven,
csak a lakodalom után hallotta az apám és a nagyapám történetét,
és az én anyám ott tudta meg, hogy ezzel kell majd onnantól élnie,
és az én gondos anyám engem is életre nevelt.

Mese az apáimról

Az apám apjának az apjának az apja
kapta a tündérektől a meséket.
Itt súgták neki, a keresztútnál egy picit feljebb
hét teljes évig duruzsoltak a fülébe,
és az ükapám hazatérve csak mesélt a szájával,
minden, amit mondott, mese volt.
Úgy szerette ükanyámat,
mint Czifra Mari a Jézus Krisztust,
úgy dicsérte a gyerekeit,
mint az öreg király az egyszeri cigányt,
mert az ükapámtól a tündérek
elvették a saját szavait,
elvették a történeteit, el az életét,
de az én ükapám nem kesergett.
Jól mondta mindig a meséket,
bölcsen forgatta – mondják,
mindenki a putrijuk előtt ült,
ameddig a hangja elhallatszott,
és az én családomban attól fogva,
nincsen szó, ami ne volna mese,
mert azzal mindent el lehet mondani,
csak az ükapám, a dédapám, a nagyapám
és az apám történetét nem, amíg mesévé nem válik,
addig nem.

Akinek mérget köptek a levesébe

Láttalak úgy járkálni a cellák előtt, mint akinek mindene megvan,
úgy enni, mint akire az anyja főz odabent is.
Amikor a csücsökkel törölted ki a bádog tányérodát,
az is megkérdőjelezhetetlenül te voltál,
és mégis, tudom, hogy nem lehattél odabent,
mert te idekint voltál, és megloptad a testvéred,
a szív szerinti egyetlen testvéred loptad meg,
elvetted az aranyát, és mérget köptél
a börtönnek az ízetlen levesébe,
hogy dögöljek bele a várakozásba,
hogy dögöljek bele az értelmetlen várakozásba.
Hát tudd meg, hogy kígyó vagy,
mert a kígyók lopják ki a testvérük aranyát,
de én el foglak űzni, és az aranyat,
amit te a testvéredtől loptál,
azt én visszaperlem az égtől,
mert nekem van igazságom,
és az én igazságom erős,
én nem csaltam meg a testvéremet,
nem loptam meg, nem tagadom el,
nekem az ég igazat fog adni,
mert a szív szerinti testvérüket
nem lopják meg az igazak,
és te már nem állsz meg az ég alatt,
és te már nem állsz meg előttem,
mert egy megátkozott kígyó
csak bűnt hoz és átkot,
mert egy megátkozott kígyó
az örökre elveszett,
annak megmutatja majd az ég,
figyeld meg, kígyó,
megmutatja majd az ég!

Bódi Péter

Hajnal három

Percek óta azon gondolkodom, hogy olyan, mintha a sejtjeimet vagy inkább az engem alkotó atomokat elengedné az erő, az erő, aminek nem tudom a nevét, de ami valamiért egyben tart, mintha olvadnék, mintha szilárdból folyékony halmazállapotúvá válnék, és befolynék a testemet körbeölelő fotel finom szövetszála közé. Elhomályosodik minden, a szemgolyóm is folyni kezd, le a szétmálló arcomon, majd egyszer csak az orrom is leesik a helyéről, beleütközik a tükörtojásra emlékeztető szemgolyómba, amitől az kipukkad, majd mindez becsúszik a számba, pont akkor, amikor az állkapcsom is lecsuklik, már talán csak egy porc vagy ín tartja a koponyámon. Ahogy a karomat elnyeli a fotel szövete, csak a csontok, a zsigerek és a körmök maradnak a karfán, és már én vagyok a fotel, én magam vagyok a fotel.

Réka böki meg a vállam, jól vagyok-e. Odakapom a tekintetem, és hirtelen kitisztulok, legalábbis annyira, hogy már ne érezzem magam a fotelba folyva. Persze, vágom rá, bár felállni nem tudnék. Megfogom Réka csípőjét, magamhoz húzom. Olyan, mintha a combom nem állítaná meg, és egyből a fotelba ülne, én meg csak egy, a törzse köré csavarodott szellem volnék. *Mondtam, hogy ne küldd szét magad annyira*, súgja Réka a fülembe, én meg csak makogok összevissza, tényleg nem akartam. *Mit vettél be*, kérdi, én meg mondom, hogy nem tudom, azt hittem MDMA, de ez valami hallucinogén, és nem ám valami tiszta, hanem szintetikus. *Felix is kapott belőle?*, kérdi Réka először nyugodtan, majd ingerültebben is, *Felix is?, komolyan?*, én meg nem válaszolok egyből, hanem átnézek az asztal túloldalára, ahol Réka bátyja merev tekintettel magyaráz valamit a haverjainak, mellettük pedig ott ül Felix, és tényleg, mintha ő is a fotellal olvadna össze – a szeme csukva, a homloka leizzadva, a hosszú haja olyan, mintha medencéből lépett volna ki. Réka odaordít a bátyjának, majd rámutat Felixre, mire Réka bátyja, Pali, a kokaintól felbátorodva kezdi el rángatni Felix vállát, aki úgy reagál, mintha kómából ébredne. *Adjunk neki egy csíkot*, hangzik el a kézenfekvő tanács Pali haverjaitól, és valaki előzékenyen meg is küldi a Felix előtt lévő szabad asztalfelületet egy apró kokainhalommal. Pali egy bankkártyával csíkká formálja a dombocskát, Felix előredől, az egésztest felszívja – egy magányosan árválkodó, apró kokainkristály sem marad az asztalon. *Mi a szart szedett be Felix?*, kérdi hangosan Pali, majd körbenéz, Réka meg rám. *Bocs, haver, azt hittem, csak eki, de átbasztak minket*, mondom Palinak, mire ő feláll, majd elindul felém, ordibálva. Igaza van, de azért nem ennyire, és ezt ő is tudná, ha nem kokainozta volna át az egész rohadt éjszakát.

Tegnap hajnal hatkor keltünk, és bár ez legalább három-négy órával a szokott időpont előtt volt, egyből kipattantunk az ágyból, a reggeli fáradtságnak nyoma sem volt – annyira vártuk ezt a napot, hogy az adrenalin mindent eloszlatott. Mivel Pali a szilveszteri bulira el tudta intézni, hogy Réka kedvenc DJ-je játsszon, azt is megengedte nekünk, hogy mi legyünk a kísérői. Ez több szempontból is nagy lehetőség volt. Egyfelől így személyesen is megismerkedhettünk egy legendával, az elektronikus zene egy pionírjával, Felixszel – akinek tényleg ez a neve, de sok DJ-nek ez a neve, a stage name-et viszont megtartanám magamnak, érthető okokból. Másfelől – és talán ez volt a fontosabb –, ha jók vagyunk, Réka már belengette, hogy megkérné a bátyját, hogy ezt a feladatkört minden bulijuk szervezésénél nyugodtan passzolja le nekünk. Mi simán csinálnánk, és tényleg, ez lenne a legjobb munka a világon: leszervezni a külföldi fellépők utazását, kimenni értük a reptérre, bevenni őket a városba, ha éhesek, egy felvágósabb helyen megebédeltetni őket, majd elfuvarozni őket a szállodájukba vagy a városban oda, ahova akarják, este pedig, a buli előtt egy még felvágósabb étterembe menni velük, ahol már Paliékkel is találkozunk, majd kezdődik az este, és a mi munkánk ezzel vagy véget is ér – vagy még esetleg hajnalban vissza a reptérre, ha a DJ egy másik buliba is sietne még a hétvége folyamán. Lényegében szórni kell a pénzt a DJ-k kedvéért, a buliban pedig úgy vagyunk ott, hogy azt csinálunk, amit akarunk. Legalábbis én, ma este én csinállok azt, amit akarok, mert Réka a sofőr, neki már megvan a jogsíja, Felixnek pedig korán kell mennie a reptérre, mert holnap egy évnnyitő szettet tol valahol a Baltikumban.

A gép kilenckor landolt. A Pali egyik haverjától kölcsönkapott Mercedesszel először a Marriott Hotelhez indultunk, ami nagyjából háromnegyed óra lehet a repterről, és már ennyi idő is bőven elég volt ahhoz, hogy összehaverkodjunk. Bár Felix már elmúlt negyven, látszott rajta, hogy nem degradál neki az, hogy két, jószerivel még tinédzser istápolja. Őszinte lelkesedéssel érdeklődött a budapesti partieletről, majd mesélt, ez lesz itt a harmadik szettje, de az elmúlt öt évben nem járt erre, és ha mi kérdeztük, akkor is lelkesen válaszolt, *na és Felix, mivel készültél az estére; olyannal, hogy le fog szakadni a mennyezet, elvégre szilveszter van, ilyenkor nem a lazulás anyaggal áll az ember a közönség elé.* Eredetileg úgy volt, hogy estig pihenni fog, de aztán, miután lepakolta a cuccait, egyből felhívott minket, hogy nem sétálnánk-e inkább egyet a városban, körbenézne kicsit, télen még sosem látta Budapestet. Persze, vágtuk rá, úgyhogy csaptunk egy pénzszerős délutánt gulyással, pálinkával, halászbátyával és budai várral, mindent szépen Paliékra számlázva. Nem toltuk túl persze, délután ötre már visszaértünk a hotelba, az este fénypontja így még aludhatott is egyet kilencig – akkorra beszéltük meg a felvágós vacsorát egy, már a klubhoz közeli étterembe.

A vacsoránál Pali egyik haverját szemmel láthatólag zavarta, hogy Felixet mi kísérgettük, ez korábban az ő feladata volt, és el is intézte, hogy legalább

a vacsoránál egymás mellett üljenek, így azt a seggnyalást, amit egész napra tervezett, tömörítve kellett előadnia. A friss megjelenéseit dicsérgette, hogy egyértelmű legyen, nyomon követi a pályafutását, majd az utolsó budapesti szettjéről zengett ódákat, és ezt az egészet azzal koronázta meg, hogy megkérdezte, mi Felix titka, hogyan képes közel húsz éve heti rendszerességgel, a világ különböző pontjain zenélni, néha heti három-négy szettet lenyomva két nap alatt. Felix válasza logikus volt: az első éveket végigitta és -drogozta, aztán jött egy féléves leállás, majd egy tartós kapcsolat az első gyerekkel, szóval a pénz miatt tért vissza zenélni, ezúttal már tisztán, de olyan tisztán, hogy még kávé sem iszik azóta, csakis zöld teát – kivéve szilveszterkor és a születésnapján, ennyi kell, valamikor el kell kicsit engedje magát, különben folyamatosan ott lenne a kísértés, tette hozzá, majd kacintott egyet, és meghúzta a frissen elé rakott kézműves IPA-t. Felix az üzlet miatt tért vissza a zenéléshez, idővel azonban újra élvezni is kezdte, ezért vállalt el ennyi szettet. És tetszik is neki ez az élet: hétfőtől csütörtökig otthon van, délelőtt zenét ír, délután a feleségével és a három gyermekével tölti az időt, csütörtök este vagy péntek hajnalban pedig elindul, hogy megkeresse a heti betevőt. Van, hogy egy hétvégére nyolc átszállás jön össze, de vasárnap délutánra mindig hazaér, és jöhet a négy-öt nyugis nap. Megterhelő életforma a sok éjszakázással és időzónaváltással, de nem megterhelőbb bárminél, amivel ennyit lehet keresni – zárta le a témát.

Mivel Felixnek még bőven volt ideje, visszavittük a szállásra, és megmondtuk neki, hogy amikor kedve van, szóljon, jövünk érte, de legkésőbb egykor. Mi Rékával és Paliékkal a klubhoz mentünk, lassan jött az első szett, egy feltörekvő helyi DJ-től. A szilveszter kicsit más, mint egy átlagos hétvége: itt mindenki oda akarja tenni magát, nem éjfél körül kezdenek el szállingózni az emberek. Már kapunyitás után tíz perccel félig megtelt a táncter. Egyből a backstage-be mentünk. Pali haverjai folyamatosan szívták a kokaint, mindig ment körbe legalább egy cigi és két hatalmas üveg Absolut vodka is állt az asztalon – illetve nem is álltak azok, hanem táncoltak, dülöngéltek, valaki folyton töltött belőlük. Réka a következő fellépővel beszélgetett, ő is Pali haverja volt, régi ismerősök. Valamit szakmáztak, Réka úgy figyelt, hogy szinte már jegyzetelt, a DJ pedig, mint egy professzor, úgy avatta be a barátnőmet a lemezlovaslét részleteibe. Réka teljesen tisztán tervezte letolni az éjszakát, elsősorban a korai soförkődés miatt, de amúgy is – tényleg fontos neki ez a munka. Mivel én nem ismertem senkit az asztalnál, a vodkába és a cigikbe menekültem, így viszont elfáradtam, szóval később néhány csíkot is elfogadtam.

Az agysejtjeim egyenként robbantak fel, kicsit izzadtam, és a lábam úgy remegett, hogy alig tudtam megtekerni a cigimet. Rékára néztem, még mindig a DJ-vel beszélgetett, a többiek meg igazából szartak rám, és ezért nem is

hibáztattam őket. Elszívtam a cigim, majd odaszóltam Rékának, hogy egy kicsit kinézek. Sosem voltam még bekokainozva technobulin, akkor legalább nézzük meg, gondoltam. Ahogy felálltam, megláttam Felixet. Átsétált, jöhetnéke volt. Pali a hátát veregette, lelkesen üdvözölte, majd egy pillanatra mindenki megkomolyodott, és hihetetlen, de az emberek kábé sorba álltak, hogy kezét fogjanak Felixszel, és olyan volt ez, mintha szokás lenne, teljesen természetesen csinálta mindenki. Megvártam, míg nagyjából végigmegy a backstage-en, majd én is odaléptem hozzá. Rám mosolygott, még meg is ölelt, majd megkérdezte, hogy nem tudok-e ekit vagy tiszta MDMA-kristályt, mert kokainja van itt mindenkinek, de ő azért mégiscsak a jó öreg MDMA-ra esküszik. Nem, sajna, de észben tartom, mondtam, illetve mondtam volna, mert ekkor Pali egyik haverja elrángatta előlem Felixet.

A backstage-hez tartozik egy kis táncter is a színpad mellett, tökéletes rálátással a keverőpultra és a közönségre, itt kezdtem el lépkedni. Jó zenét rakott már az első srác is. Más volt így, mint beekizve, mintha csak az agyamon belülről hallottam volna a zenét, ott viszont sokkal erőteljesebben. Azon kaptam magam, hogy a lábam szokatlanul nagy amplitúdóval jár, a kezem meg követi, táncolok, és nem csak úgy lépegetek, mint általában, hanem rendesen odarakom, és bár tudtam, ha józanul látnám magam, ciki lenne, de valahogy még ez sem zavart, egyszerűen csak kiélveztem a pillanatot. A kokain hatása viszont gyorsan távozik a szervezetből. Hirtelen, szinte egyszerre tört rám a vizelhethé és szomjúság. Az italt pulthoz léptem, itt nem volt sor, és kértem is volna egy vizet, de miután megláttam, hogy a sör is majdnem ugyanannyi, végül egy Staropramennel távoztam. Csak ezután jutott eszembe, hogy előbb elugorhattam volna végére is. Ahogy visszaértem a backstage-be, láttam, hogy mindkét mosdó ajtaja előtt három-három lány állt sorba, köztük az én Rékámmal és a következő fellépővel. Bár beállhattam volna én is a sorba, elhatároztam, hogy inkább megnézem a kinti végéket, hátha szerencsém lesz. Nem is az, hogy sok idő lett volna kivárni a lányokat, szimplán csak még volt bennem annyi lendület, hogy nem akartam megállni.

Szaggatottan, lassan, hosszan vizeltem, miközben az előttem lévő csempapultra rakott sörömmel szemeztem. Nem jó ez a kokain, úgy értem, nem az én drogom. Megkívántam egy sima cigit, benyúltam a zsebembe, és persze: a backstage-ben hagytam. Viszont bent is lehetett dohányozni – vagy legalábbis, ma bent is dohányoztak jó páran, és senki sem szólt rájuk. Egyből láttam is, hogy egy fekete pulcsis, kapucnis srác napszemüvegben, vállán hatalmas övtáskával, hosszú piros Marlboróval a szájában nyúlkál a zsebébe, gondoltam, tüzet keres. Az viszont volt nálam. A gyújtómat kínálva odaléptem hozzá. *Kösz tesó, kérsz egy szálat?*, persze. Beszédbe elegyedtünk, normális figurának tűnt. *Nem vágsz valakit, aki tud MDMA-t?*, kérdeztem, mire elnevette magát, *megtaláltad az embered*. Váltója

viszont nem volt, kettőfélért adott egy tabit – ahhoz képest, hogy szilveszter van, és már bent voltunk a buliban, kifejezetten olcsón. Kifizettem a tízest négyért, majd visszaindultam a backstage-be.

Egyet én vettem be, egyet Pali valamelyik haverja, aki épp Felixszel dumált, amikor odamentem hozzájuk, egyet pedig természetesen a félrészeg Felix, majd húsz perccel később már úgy jött oda hozzám, hogy megkérdezte, nem kaphatná-e meg az utolsót is, mert fiatalon annyit tolt, hogy neki nagyon ritkán üt be egyetlen tablettá.

És Pali csak ordibál és ordibál, az egész backstage lefagyott, egyedül Felix folyik ugyanúgy a fotelba, ahogy korábban én. Bár igyekszem figyelni Palira, nem könnyű. Olyan, mintha a feje hatalmas lenne, az arca pedig nagyon kicsi, a szeme, a szája és az orra nagyjából annyi helyet foglal el az egész fején, mint egy ököl mérete, körülötte csak a csupasz bőrt látni, és mikor nagyra nyitja a száját, a fogai megnőnek, és nem tudok mit tenni, ez egyszerűen vicces, de nem akarom elnevetni magam, és már nincs is hozzá kedvem, mert aztán észreveszem, hogy még Réka is megvetéssel néz rám. Pali haverjában keresnék menedéket, abban, amelyik szintén ekizett – vagy hát nem eki volt ez, hanem valami más –, de a srác sehol, szóval vagy rosszul van, vagy élete legkomolyabb darálását tolja le épp a tánctéren. Az egész backstage a kokaintól kiélesedett tekintettel bámul rám, egyedül Réka tiszta, de már inkább rá se nézek, nem merek. Pali viszont ezzel a kis arccal és nagy fejjel röhejesen néz ki, és egyszer csak előszalad belőlem: nevetni kezdek. Nyilván senki sem követ, Pali is elhallgat, megvárja, míg abbahagyom a folyamatosan fokozódó röhögést, ami görcsként nehezől rám, és ezt csak az szakítja meg, mikor valaki felordít: *nem lélegzik, bazmeg, nem lélegzik, nézd már meg a kibaszott pulzusát!* Pali nem megfordul, hanem konkrétan megpördül, ugrik, majd odarohan Felixékhez. Nekem még könnyes a szemem a röhögéstől, de közben egyből rám tör valami mélyről jövő szorongás. Rékára nézek, de már ő is Felixék mellett áll, most nem a következő, hanem az előző DJ-vel, mert a lány, akivel haverkodott, épp egy lendületes, ritmusos tech-house szettal készíti elő Felix fellépését. Ránézek a telefonomra, elmúlt fél három, Felix kettőre volt kiírva, de a félórás késés alapból bele volt építve a programba, ilyenkor fog a legjobban a pia, megéri felcsigázni a közönséget. Szóval ezért olyan mérges Pali: a *sztaffellépő* pont akkorra küldte szét magát, amikor színpadra kellett volna álljon.

Felix a földön fekszik, valaki újraélesztést hajt végre rajta, az orrba légzést erősebben, a mellkaskompressziót gyengébben küldve meg, mikor a mélyről jövő szorongás mintha elkezdené rázni a sejtjeimet. Lehetséges, hogy megöltem egy DJ-legendát? Fura gondolatok törnek rám – börtönbe kerülök, miközben mindenféle infók terjednek majd rólam a neten: ez az a szemét dealer, aki miatt meghalt egy ekkora ember – egy zenei fenomén, szerető férj és három gyerek

édesapja. Én leszek az egész elektronikus zenei közösség szégyene, egy valódi tragédia okozója, lényegében elbasztam az életem. Mintha minden forogna bennem, különböző irányokba. Ösztönösen Rékát keresem, de nem látom, majd, mikor sugárban tör elő belőlem a hányás, már ha látnám is, csak kerülném a tekintetét. Aztán hirtelen Pali megint előttem áll és ordibál, Felix pedig szerencsére már ül, úgy néz ki, mint egy bokszoló, akit épp az imént ütöttek ki – ennek megfelelően többen is támogatják, valaki pedig vízzel kínálja. Odaint nekem, én meg vissza, ő nevet, én mosolyogni próbálok.

Két biztonsági rángat ki a hátsó folyosón, de nem dobnak ki, mint a filmekben, csak letépi rólam a karszalagot, majd magamra hagynak. Bár nem jőzanodom ki egyből, ez az egész pont annyira térít észhez, hogy elképesztően kellemetlenül érezzem magam.

A cigimet persze megint benn hagytam. A közelben találok egy éjjel-nappali dohányboltot, kérek egy Camelt és egy vizet, majd boldog új évet kívánok az eladónak, sőt, még borraivalót is hagyok. Rágyújtok, iszom, megnézem a telefonom, Réka nem keresett. Van egy olyan érzésem, hogy nem is fog. Egyelőre nem akarom elhinni, hogy így lehet vége egy közel kétéves kapcsolatnak, de még igyekszem elodáztatni az ezzel járó szorongást. Még bármi lehet. Három előtt néhány perccel érek vissza a klubhoz, még nincs kedvem hazamenni, így nem. Kíváncsi vagyok, hogy reagálja le a közönség a főfellépő kiesését, és hogy a hazai DJ-k mennyire képesek tartani a frontot, úgyhogy lehúzó a vizet, beállok a már nem túl hosszú sorba, az arcomba húzom a kapucnim, igyekszem normálisan viselkedni, és – mivel nincsenek ott azok a szekusok, akik kidobtak –, miután lecsengetem a jegyárat, beengednek. Sötét van a folyosón, és a zene hirtelen elhallgat, majd a tömeg őrzöngeni kezd. Szinte már tolakszom, hogy lássam, mi történik, és mikor beérek a terembe, Felix már a színpadon áll, bár leizzadva és sápadtan, mégis teljes valójában, mintha egyszer csak kijőzanodott volna, mosolyogva tapsolja az előző DJ-t, mire az visszatapsol, magyaráznak egymásnak valamit, nevetgélnek, megveregetik egymás vállát, majd Felix magára marad a keverőpulttal és a tömeggel. Előre be volt készítve a lemeztáskája – lassú, de határozott mozdulattal belenyúl, felhelyezi az első bakelitot, majd a közönségre néz, az egyik kezét felemeli, mutatóujjával a plafonra mutat, a másik kezével pedig úgy nyúl a keverőhöz, hogy továbbra is a közönségét nézi. A basszus erejébe az egész épület beleremeg. Olyan, mintha felülről öntenék ránk, és egyből el is árasztaná az egész teret. A stroboszkóp beindul, több színben, egyszer pirosan, egyszer kéken, egyszer zölden. Több száz ember ugyanakkor kezd el táncolni. Még én is, pedig a testemet már rég elhagyta az erő, de csak táncolok, csukott szemmel, leizzadva.

Hogy mi lesz holnap, nem tudom. De ez a pillanat az enyém, csak az enyém, senki sem veheti el tőlem.

Harmadik menet

Egy ütés beszalad jobbról, majd egy másik balról is. A látásom homályos, az ordibáló tömeget mély morajlásként hallok, a számban a vér vasas ízét érzem. A testsúlyom a ketrecre nehezedik – alig bírom megtartani magam, elsősorban nem a fáradtság, hanem a lábszárrúgások miatt. A következő horog mellé megy, de az azt követő megint eltalál. Feljebb emelem a fedezékem, de épp ez a célja, már indul is a térde. Összezárom a könyökeim, ezt szerencsére kivédem, bár az alkarom így is beleszalad az arcomba. Ekkor meghallom az utolsó tíz másodpercet jelző gongszót. Mégsem állhatok egy helyben, mint egy bokszsák, még egy-két ilyen ütést bekapok, és végem. Az egyik első edzésemen egy tapasztaltabb srác testütésekkel sorozott, mire én elfordultam, feltárva a hátamat. Az edző egyből közbelépett, és megmutatta, mi ilyenkor az egyetlen megoldás: a fedezéket magasan tartva meg kell indulni a másik irányába; mint egy jégtörő hajó, úgy kell belelépni a támadásba. Ezzel mindkét oldalon szabadon hagyom magam, de legalább arra kényszerítem az ellenfelem, hogy elmozogjon. Tudta, hogy ez az egyetlen esélyem, és fel is készült rá: csak a hátsó lábával lépett a korábbi pozíciója mögé, így lényegében az oldalamban van, míg én az oktagon üres felével nézek szembe. Ennek megfelelően meg is indít egy fejrúgást. Anélkül, hogy megszületne bennem a tudatos elhatározás, a törzsem dőlni kezd – épp a megfelelő pillanatban hajolok el a sípcsontja elöl. Most én küldök meg néhány kétségbeesett csapott horgot, vagy inkább parasztlengőt. Meg sem próbálok célozni, egyszerűen csak azt szeretném, hogy ne tudjon már kezdeményezni. És ekkor végre újra meghallom a gongszót, ezúttal háromszor egymás után, mire mindketten a térdünkre támaszkodva kezdünk el lihegni. Megjelenik a talajon egy apró csepp, majd egy hatalmas folt. Felszakadtam, ömlik a szemöldökömből a vér.

Viszont túléltem a második menetet is.

Lehetséges, hogy az a hívás életet mentett. Miután a barátnőm elhagyott – természetesen a fiammal együtt –, és beköltöztem az új albérletembe, egy kőbányai panelház tizedik emeletére, másfél héten keresztül alig hagytam el a lakást. Dolgozni persze el kellett járni – két estét szekuskodtam egy technoklubban –, meg boltba is leugrottam, ha épp elfogyott a sör vagy a tömény, de amúgy nem csináltam mást, mint ültem az ablakban, dohányoztam és ittam. Albérlet, hiteltörlesztés, közmegegyezésen alapuló gyerektartás – sehogy se jöttem ki anyagilag. Tudtam, hogy össze kell kapnom magam, de egyszerűen nem érdekelt. Folyamatosan kattogtam, a lelkem mélyén megkérdőjelezhetetlen tényként tartottam számon, hogy ennyire simán és magabiztosan csak az képes kisiklani egy párkapcsolatból, aki titkon egy másikba siklik épp bele.

Hiába tagadja.

Hetek kérdése, és Sári egyszer csak úgy melleleg megemlíti majd, hogy *ja, amúgy megismertem valakit*, hogy aztán az átfedés idővel elfelejtődhesen, mintha a dolgok a mesterségesen kialakított narratíva szerint történtek volna.

Aztán egyszer csak megszólalt a telefonom, kaptam egy meccsajánlatot, és végre ismét volt célom: túlélni háromszor öt percet, sőt győzni, néhány év hitel-törlesztésért vagy gyerektartásért cserébe.

Mivel aláírtattak velem egy titoktartási nyilatkozatot, óvatosan kell fogalmaznom, de erőemelő, testépítő és küzdősportberkekben köztudott, hogy egy vidéki, közepesen nagy település polgármestere rendszeresen tart pofozóbajnokságokat egy vadászkastély dísztermében, elég komoly díjazással ahhoz, hogy bárki igent mondjon, ha meghívják. Egy ilyen alkalommal ismerkedtem meg a polgármester fiával is, aki Conor McGregor-rajongó, és tervezte, hogy nekiáll edzeni, de annyira az elején volt még, hogy én árultam el neki a titkot, miszerint nem úgy mondjuk, hogy UFC-zni, hanem úgy, hogy MMA-zni. A másik titkot nem árultam el neki: ebben a sportban az elkényeztetett kölyköknek annyi esélyük van, mint egy alsó osztálybeli srácnak a versenyvitorlázás vagy a Formula-1 világában. Mutattam viszont neki ezt-azt, bal-jobb, front kick, hasonlók, és hálás volt érte: mikor a faterja MMA-bajnokságot szervezett a születésnapjára, engem kért a főmeccsre.

Nem mondom, hogy minden alkohol a lefolyóban végezte, de újabb üvegeket már nem vettem, és másnap reggel a teremben kezdtem.

Az már a rövid felkészülési időből is látszott, hogy az eseménynek köze sem lesz a profizmushoz. Bár egyből igent mondtam, már a telefonban is nekiálltam panaszkodni: évek óta nem edzettem földharcot, csak kick-boxolok, és azt sem túl aktívan. Még arra is felhívtam a szervező srác figyelmét, ha egy tapasztalt birkózóval vagy jitsussal kerülök össze, valószínűleg hamar a talajon végezhetjük, ahol engem néhány perc alatt lefojtanak, de mint kiderült, Szabó Zoli ellen megyek, aki visszavonult országos bajnok thai boxoló, és valószínűleg sosem gyakorolt az állóharcon kívül mást. A pocakos, öltönyös, hosztesz lányok seggébe zsíros kézzel belemarkoló, sakálrészeg közönség is kiütéseket szeretne látni, ahogy a polgármester fia is. Ez viszont nem jelenti feltétlenül azt, hogy szerencsém lenne. Szabó Zoli, ha kicsit már öreg is, az egyik legtapasztaltabb hazai bunyós, ráadásul egy darabig még edzettünk is együtt, és mindig kerültem, mert abból a generációból származik, amelyik még a teremben is szinte teljes erővel üti a másik fejét. Egy-két sparring meccsünk után esténként szaggató fejfájással végeztem, volt, hogy szét is hánytam magam. Nemegyszer okozott nekem agyrázkódást.

Az edzőmön kívül Laci haverom kísért el. Elmosódva látom az arcukat, az egyikük a vádlim jegeli, a másikuk a felszakadt szemöldököm keni be vazelinnal, és közben egymást felváltva ordibálnak, de én továbbra is csak egy homogén morajlást hallok. A távolba nézek, az óbégató, vörös arcú, néhány tucat fős

tömegre, ők is, mint valami massa, ahogy a mögöttük sorakozó árkádos oszlop-sor és a felé magasló márványvilla is. A látásom csak akkor kezd el kitisztulni, mikor Szabó Zolira nézek – egyenesen az arcomba bámul. Sokkal jobb állapotban van, mint én. Bár a szája felszakadt, ezenkívül az arca sértetlen, testtálatom pedig alig volt néhány. Így, hogy már nem versenyző, nem finomkodik a szteroid-használatot illetően – szinte már nevetségesen izmos. Az agyam racionális része tudja, hogy alig van esélyem, de érzelmi szinten teljesen biztos vagyok benne, hogy meg tudom oldani a meccset. Pedig Szabó Zoli sem fogja könnyen feladni. A versenyszerű bunyóból kiöregedett, thai boxszal amúgy sem lehet sokat keresni, ráadásul az Instája szerint terhes a felesége. Nem tudom, edzőként mennyit keres, de a terme állapotából ítélve nem sokat.

Mégsem adhatom fel.

A meccspénz nem sok, a győzelemért kapjuk a szép összeget.

Hallani továbbra sem hallok tisztán, valószínűleg többszöri felszólításra sem reagáltam, mert Laciék a karomnál fogva állítanak fel, majd a szünet végét jelző gongszó mintha kiemelkedne a masszából. Már hallom az edzőm is, többet kell mozogjak, ismételteti, kerülnöm kell a belharcot, esetleg levihetném földre, de az esetleg szó használatából érzem, hogy erre ő sem lát sok esélyt. Ahogy ránehezedek a bal lábamra, belenyilall a fájdalom – legalább tizenötöt kaptam rá csak az előző menetben. Viszont már nem lihegek, és ez Szabó Zoliról nem mondható el.

A bíró az oktogon közepén áll.

Először rám néz, majd az ellenfelemre.

Int egyet, és mi megindulunk egymás felé.

Érdekes, hogy az agy tervezésért felelős része, a frontális lebeny elől helyezkedik el, a homlok mögött, míg az endorfin termelésében is közreműködő agyalapi mirigyünk és hipotalamuszunk legbelül, a legvédettebb helyen található. Érzelemből harcolok, és már képtelen vagyok a legegyszerűbb alapkombinációkat is végiggondolni. Sorra kapom be az ütéseket – néha viszont én is beviszek egy jobb- vagy balegyenest. Mintha a sarkamnál fogva egy kád vörös festékbe mártottak volna, a felsőtestem merő vér, de már Zoli arcát is nehezebb felismerni. Az egyik ütésem után ellép, elmosolyodik, sőt még ki is int a közönségnek.

Időt akar nyerni.

Ritkulnak a támadásai, darabos a mozgása – gyorsabban regenerálódok.

Szabó Zoli fáradtabb nálam, ami a rápakolt sok tízkilónyi izomzat oxigén szükségletének és az állóképességi edzések valószínűsíthető elhagyásának köszönhetően nem csoda. Ez a mosoly színjáték, nem természetes.

Ki kell ütnöm.

Ha végigmegy a bunyó, pontozással nyer, ez biztos.

Bár korábban én is szedtem ezt-azt, ebben a három hétben már nem kezdtem bele újabb szteroidkúrába, és a kardióm egész jó. Az elmúlt években nemcsak sima

futó-, de intervallumedzéseket is rendszeresen végeztem, különböző eszközökön. Fejlesztettem tehát a hosszútávú állóképességemet, de a rövid és középtávút is, ráadásul viszonylag keveset edzek hipertrófiára, azaz izomkeresztmetszet-növekedésre. Sokkal inkább a 15-20 ismétléses erő-állóképességi sorozatokat részesítem előnyben, éppen azért, mert bunyónál ez hasznosabb, mint a csúcsosított bicepsz. És ezt Szabó Zoli is tudja. A közönség hiába becsüli őt túl az izomzata miatt, ez csak annyit árul el róla, hogy valószínűleg másfélszer annyival nyom fekvő, mint én, én viszont sokkal több ismétlést tudok végrehajtani kevesebb súllyal, és ez a lényeg. Ráadásul dinamikus is hajtom végre a gyakorlatok többségét, hogy a gyors izomrostok is megfelelő terhelést kapjanak, ne csak a lassúak, mint a testépítésnél. Elhatározom tehát, hogy végigmozgok az utolsó néhány percet, és csak néha támadok, akkor viszont váratlanul, és közben folyamatosan feintingelek, tehát olyan álmozdulatokat indítok el, mintha ütni vagy rúgni készülnék, hogy az idegrendszerét még jobban leterheljem. A közönségnek ez nem tetszik, néha meghallok egy-egy beordítást, és Szabó Zoli rá is játszik – mint minden lassabb, de erősebb és tapasztaltabb bunyós a küzdősportok történetében: néha maga elé mutat, hogy álljak csak szépen bele a beharcba.

Nem állok bele.

Oldalra szökkenek, megküldöm egy csapattal, megint ellépek, követne, betalál egy balegyenessel is. Ekkor elkezd bosszankodni. Először rám ordít, hogy mit ugrálsz, majd kérdő tekintettel néz a bíróra, aki erre széttárja a karját – nem csinálok semmi szabálytalant. A következő néhány támadással óvatos vagyok, de hagyom, idegesítse csak fel magát, hiszen úgy még homályosabb lesz az ítélőképessége. Mintha minden erejét összeszedné, megindul felém, majdnem odaszorít a ketrechez, de ellépek, megint oldalra táncolok, és most én kínálok meg egy fejrúgással.

Talál.

Szabó Zoli spagettilábakkal hátrál, úgyhogy rámegyek, és horgokkal sorozom meg, mire ő hatol át rajtam jégtörőként. Nagyon gyorsan tisztult ki, de már nincs benne meg az az erő, ami korábban. Nyílt sisakos bunyó jön, felváltva sorozzuk egymást horgokkal és felütésekkel, a közönség megőrül. Ki akarom ütni az ellenfelem, de hiába viszek be egymás után többet is az állára, mintha egy bronzszobrot csépelnék. Mikor majdnem eltalál a könyökével, rájövök, hogy mégiscsak rávett a beharcra, úgyhogy ismét odébb szökkenek, de ráérez, és már jön is a rúgás – a sípcsontja pontosan ott találja el a vádlimat, ahova az előző menetben vagy tizenötöt vitt be. A fájdalom az egész jobb oldalamra kiterjed, fel is ordítok, majd szimplán dőlni kezdek, mintha a testem azt mondaná, ezt a problémát most meg kell oldanod, aztán majd foglalkozhatsz a többivel. A közönségnek fogalma sincs, mit jelentenek ezek a lábszárrúgások. Pedig elég egy kicsit megnyomkodni a vádlink felső részét (a csont és a hús találkozásánál), hogy fájdalmat érezzünk.

Ez az egyik gyenge pontunk. Most képzeljük el, milyen lehet, ha valaki olyan rúg oda, aki évekig tökéletesítette a technikáját, arra összpontosítva, hogy azok az izmok legyenek a legerősebbek a testében, amik ezt a mozgást hajtják végre. Újra és újra és újra és újra. Bizonyos súlycsoportokban ezek a rúgások csonttörésekbe is kerülhetnek. Mikor padlót fogok, Szabó Zolin azt látom, mintha nem tudna mit kezdeni a helyzettel – thai boxban ilyenkor rászámolás következik –, de aztán odalép hozzám, és lehajol, hogy kalapácsütésekkel szórhasson meg. Ekkor beugrik valami egy régi edzésről, egy technika, amit hónapokig gyakoroltatott velünk a brazil jitsu-edző, mikor a néhány amatőr MMA-meccsem miatt lejártam hozzá szűk egy évig. Sosem használtam élesben, és bosszankodtam is, hogy minek kell ilyenekre pazarolni az időmet, mikor még a földrevitel kivédéséről sem tudok sokat. Jobb kézzel rámarkolok Szabó Zoli bokájára, megkapaszkodom benne, húzom, mire a testem fordulni kezd, és így a bal kezem közelebb kerül a térdéhez. Erre is rámarkolok hátulról, ezt is húzom, majd, miután lendületet nyerek, és már csak a hátam felső része érinti a talajt, magzatpózszerű testtartásban rácsavarodom a lábára. Lerántom a földre, a bokáját a törzsem és a felkarom közé szorítom, s beszorítom a hónom alá, majd rámarkolok a végtagot tartó karom öklére. Ezt feljebb húzom, miközben a térdemmel stabilizálom a combját. Ekkor pánikszerűen kapálózni kezd, de én ráfeszítek, nem engedek. A törzsemmel rotációs mozgást végzek, és ezzel oldalra feszítem a bokaízületét.

Egyből megérzi.

Miközben felordít, kiesik a fogvédője, majd egyszer csak ütés éri a halántékomat – ez a pozíció egyetlen hátránya; közel vagyunk egymáshoz, és szabad az egész fejem. Kissé tovább fordulok, hiába. Még egy ütés betalál, mire én is pánikolni kezdek – simán kiüthet ebből a pozícióból is. Mikor meghallom a menet utolsó tíz másodpercét jelző gongszót, még az agyalapi mirigyem is beleremeg.

Ha nem adja fel, hónapokig járnai sem fog tudni.

És nem adja fel.

Újabb ütést mér az arcomra. Még erősebben szorítok a lábán, és közben tovább rotálom a törzsem. A bíró szinte a nyakamba liheg, figyel.

Remélhetőleg még a menet vége előtt meghallom a bokaízület törésének reccsenését.

Bordás Máté

Tervrajzok: az audiovizualitás üledékei

Mire

retináig elér a fény, belefárad.
Szemem átveszi, szendergő szemhéjakkal
csak egy rés marad, hogy nézzem
a történés íveit és szögeit. A formáknak
a működés után is van hatalmuk.
Átveszi a véráram, és az erek, izmok
pumpálják újra, rókaszín felhők mögött
világít az a néhány óra, ami a munkád.
Az előtér az elmúlt néhány perc.
Jól sikerült, felvillanyoz, és bevérzett
szemmel csúszol át – másnap –,
fejed az asztalra borulva, felette glóriává
kerekedik egy négyszög. A mozgást irányító
hullám minden negyedik másodpercben
ér a csúcra. Az áramszünetig nagyjából
nyolcvanszor kapsz angyalkoronát,
majd megébredsz a zúgás hiányára.

Épül

az agyba dagadó környezet.
Rések telnek, lapul a felület, lassul
a feldolgozás, de az inger gyűlik egyre,
rövidlátóvá sorvad az izom, így
sosem téveszt célt a tekintet, sosem
leng ki az építmény, a túloldalon
pár másodperc késéssel készül, amivel
az idő kibélelhető, nehogy
elfordítsd a fejed. Nézz, amíg
tudsz, amíg csak
lehet.

Kapu

záródik, ahogy a potméterek
egymástól távolodnak. Közeledtükben
megnyílik a tér, belül átfordul
a tömeg, megcsillan a belépő
hangok középértéke. Bilincs tartja
egyben a táncot koreografáló táncost.
Feszültség járja ezt a hidat. Stabilitás
nem jellemzi, kihagy, kalandozik,
elárul – talál néhány lépés erejéig
valakit, majd sziklatömbbé serdül,
a tájba olvad. A kapu záródik, a háttér
omló tágasságban horizont. Még
néhány lépés, az idő kapcsolata
a képpel.

Az egek

kellemetlen léptéke. Leírva
pár sor kódban; szemmel látható.
Jön-megy, ami állandó, és ami
ezt a nevet viseli. Hiába tartja
magát a saját keretei közé feszített
húrhoz, ha hegy-völgy kapcsolatok
állják a pontokat átkötő vektorok
útját. Felhők alakulnak így. Mozgásuk
egyirányú, de ismétlődő, fix helyről
indulnak, mindig ugyanoda tartva.
Belőlük az eső, egy tucatnyi kód,
új bázis a szemcséknek. Erő jár mellé,
hogyan hulljon, ezért csak lefelé hat;
a mérték a numerikus billentyűzet
akarata, húson át forgatva – a felhők
onnan indulnak.

Vörös István

Rész az örökkorból

Egykor az istenek
harcban álltak egymással.
Az mégis, hogy lehet?
Miért árva az árvalányhaj?

Miért van annyi hit?
S egyetlen hitetlenség?
Ha ezt megkérdezik,
elmondhatod a régi leckét:

az igazság az egy,
a túlvilág túl szűkös,
mindenki megfizet,
akit a kétely üldöz.

Nem vélemény a hit,
de még csak nem is világnézet,
a szükségesen lazít,
olyan ez, mint az élet,

nem tudhatod, miért,
nem kérdezed, mikortól.
A teljesség elért,
részeseülhetsz az örökkorból.

Hogyan értsük a hallgatást?

Az Isten hallgatása
jókedvűen beszél.
Hisz minek is dumálna,
abban nincs elmeél.

Hogy okos lenne Isten,
persze blaszfémia,
a bölcsesség a hitben
van, nem kell szólnia.

A hallgatása nem dac,
nem is kivonulás,
és tévedés, hogy felhagy
velünk, s a másvilág

volna neki fontos tér.
Épp így enged közel.
Jelen van a lelkednél.
Már csak hallgatni kell.

De ne a csendet hallgasd,
hallgass belső zenét,
az éjszaka hatalmas
űre zeng szerteszét,

csapódik erre-arra
a fényből szőtt ima.
Csak az, aki bevallja,
és meg kell gyónnia,

hogy büntelen, még azt is,
az hallgathatja meg,
ahogyan a galaxis
árnyéka átlebeg

a végtelen határán.
Most az égre ne nézz!
Körötted lelki állvány,
egy mozdulat elég,

hogy lezuhanj magasról.
A hallgatás elér,
hogy megtudhass magadról
olyat, mit tud az ég.

Istennel párbeszédben
s a hallgatásban egy
lehetsz. Ez még nem érdem.
Csupán az életed.

Spencer-strófák

1

A költészet nem ügyes agyalás,
milyennek páran feltételezik.
A költészetet érteni szokás.
Hát nem tudom, de rossz lehet nekik.
Hogy titka mi, azt nem is kérdezik:
talán épp a legbonyolultabb forma,
mi megzavar és egekig hevít,
a széttartót szorosan összetartja,
meglepőt mondani ezért lehet alkalma.

2

Mi meglepő, az persze más kérdés.
Egy határozott állásfoglalás,
nem számít az, hogy hízelgés vagy sértés,
nem számít, hogy gondolni mit szokás?
Így azért nem gondolja senki más,
mert tulajdonképp hülyeségnek tűnik.
A közítélet persze nem vitás,
de zsarnokságát egyesek nem tűrik.
Éles szúrást keresve eljutnak a tűig.

3

A tű, a tű! Hasonlat pontossága,
és az asszociáció fegyelme.
Mindent értünk egy apró képet látva,
mitől hirtelen kigyullad az elme –
eddig az ellenállást képviselte,
most már elrepül a világ fölött.
Közönyösök hirtelen jött szerelme,
a hidegben a jég is gőzölög.
Egymásba hullanak koncentrikus körök.

4

Körök, korok, károk – a szép hang károg,
pedig a forma kinézetre szajkó.
De, amit az eltérés meghatároz,

csak így lehet elmondani, s ez pont jó.
Éneke szép, az eledele pondró.
Belekeveredik tisztátalan.
Az egyszerűség éppen úgy megosztó,
mint az, mikor a múlt után rohan
a jelenből egynehány bérgyilkos szavam.

5

Ezek szerint a szavak gyilkosok?
De orvosok, szülésznők is lehetnek,
csak mind különféle pályán mozog,
és nem azon, merre legtöbben mennek.
Így lesz nem megszokott hatása ennek.
Ezért lesz felháborító a vers.
Mellékhatásai bekövetkeznek,
a félreverő szív, a tompa fej,
mi mindenre magyarázatot követel.

6

De szerencsére nincsen magyarázat,
viszont van téves kérdések sora.
Amikor belülről látod a házat,
ahová nem jutottál be soha,
akkor megérted, mi a vers joga:
hogyan beláthat minden titkos lélekbe,
és félre is érthet mindent, noha
az igazat soha meg se kérdezte.
Mégse láttam, hogy akár csak egyszer tévedne.

7

Tévedni kell! Tudni, hogy tévedés,
mert az legalább biztos pont valóban.
A fél elég. Nem szükséges egész.
Ám arról szóljon háromféle szólam.
Ha nem megy másképp, dörögjön szólóban,
de legyen közben csendes suttogás,
mi dúrban liheg. Míg a másik mollban.
Minden mondat legyen új felvonás.
Megérteni a nyilvánvalót nem szokás.

Bartha György

nap-záró

érkezek kutyasétáltatásból
emberek az utcán
a ház körül lárma zsivaj
ég a ház a negyediken
zárlat volt nem vacsorát főzött
elaludt meghalt
megfulladt szívroham
csak mérgezés hol a sarokban
de időben jöttek vitték
egy tűzoltó futott a lift után
eloltották igen égett
a sarokban a negyediken
valóban meghalt az öreg
nincs már gond
az emberek nyugodtan
magukra zárják a rácsot
az ajtót jöhet a virradat

új év

már nem is tudom
mióta csupán dadogós
ez a tél is
a sétányon nézem
figyelem a lyukas
kezű fákat
és hirtelen
szél csendes
pusztán néma

az üdülés

a bérletet kiváltottam
felbatyuzva ballagunk
száradt fenyőlevél ösvény
vezet töri a talpat
babérbokrok mentén
majd haza is viszünk
megtépjük ingyen
levetkőzünk a napnak
fiatal testtel csobbanunk
a hivatalos engedéllyel
holnap is és még 3 hétig
bár a bárban csak
meleg sör kapható
próbálok kérdőn hallgatni

mindennapi morzsák

szavamra senki sem figyel
én meg süketülök
visszafelé sült el a puska
olvasom meg hasonlókat
hajnalban hajnal van meg hideg
belekotrok a múltba
mindent tegyél rendben
a helyére akkor máskor is
megtalálod például
a seprűt a sarokba
már megint nem ettél főttet
meg édességet is
vegyél magadnak
van pénzed kérdezem
fütyörészve érkezik a postás
szórakozott elfelejtetted
a tejszínhabot
holnap nem kell
és az én szavamra senki sem figyel
lesöpöm az asztalról a morzsát

magával vitte

apámmal egyszer közös
vágyunk támadt
csónakot szerettünk volna
behajózni egy óceánba
nem éhezni algákon élni
ő később csak hallgatott
néma maradt
így egyedül indult a körutazásra
magával vitte a csendet
s én azóta csodálom
magam körül a fákat
álmodom
a kanadai tölgyerdőket

Sár lesz belőle

Végre megállhatsz, leteheted a sajgó válladat évek óta húzó hátizsákot – kicsit poros, kicsit szakadozott, de ez nem csoda, hiszen melyik hátizsákot nem visel meg egy ekkora út –, és izzadt homlokodon egy használt zsebkendővel végigsimítva felsőhajthatsz: itthon vagyok. Itthon, ahol ékeőbb a madárdal, kékebb az ég, hívebb a lány, szebb a nőta. Szíved igencsak erősen kalapál, belülről döngeti a mellkasodat, majd kiugrik örömében a természetből neki rendelt helyéről, hiszen nem tudja a kis balga, hogy odakint hideg van, odakint kegyetlen a világ, kapja majd a rúgásokat és a pofonokat, amíg ki nem múlik. Sokan vagyunk ezzel így, bújnánk aztán vissza, a finom meleg fészekbe, a burokba, de már késő, a fészket elfoglalta más, egy újabb kis balga, aki szintén kibújik egyszer, hiszen nem tudja, hogy odakint hideg van, odakint kegyetlen a világ, kapja majd a rúgásokat és a pofonokat, amíg ki nem múlik. Meglehet az is, nincs újabb kis balga, mindössze az a vitathatatlan és könyörtelen igazság, hogy a fészek szétesett, a burok eltűnt, és csak a váratlan felismerésből fakadó néma tátogás marad, vakogás lesz, sírás, üvöltés, acsarkodás, átkozódás. Mert kint kell maradni, ahol hideg van, kegyetlen a világ, és állni kell a rúgásokat és a pofonokat. De nem erről akartam neked beszélni, kis balga, nem akartam boldogságtól kalapáló szívedet megrémíteni, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

Nem csak a szívedet, hanem az egész bensődet, lábad ujjától a fejed búbjáig melegség járja át, csiklandós bizsergés, zsibbad a vállad, a karod, az ujjaid – nem kell ezért kivizsgálásra menned, ez nem szervi probléma –, úgy markolod a hazai földet, apró rögök peregnék az ujjaid közül. Megindul a könnyed, folyik a kezeden, folyik a földre, sós lé keveredik a fekete anyaggal, sár lesz belőle, sós sár, a sós lé beszívárog mélyen a talajba, szétterjed a felszín alatt, felborítja az ásványi anyagok egyensúlyát, kihat a biológiai sokféleségre, és mindez a te lelkedden szárad. Mert miért is jöttél haza, miért is örülsz annyira ennek, te kis balga, miért is hagyod, hogy a bizsergés és a melegség szétáradjon benned, ugranál inkább fejest a Dunába, hűtenéd le magad, és néznél szembe a valósággal, ami hideg, iszapos, zavaros és néha bűdös is. De nem erről akartam neked beszélni, te megfáradt utazó, nem akartam örömében zsibbadó testedet elnehezíteni, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

Ráébredsz, hogy fél – vagy tán egész – napja nem ettél, korog a gyomrod, de ez nem csoda, hiszen melyik gyomor bírná étlen-szomjan a vándorlást, az

erőltetett menetet, mert erőltetett volt a tempó, lásd be, sietél, hogy meglásd és megtapasztald, amiről eddig jobbára csak álmodoztál, édes-bús nosztalgiával emlegetted az otthont, a hazát, a szeretetet és a bajtársiasságot, a szolidaritást, az összetartást és összetartozást. A szüleid vacsorával várnak, apád eléd teszi a nyolctojasos rántottát, sötétsárga, mert a saját tyúkjait tojják a tojást, a szabad ég alatt futkosnak naphosszat, kukoricán élnek, kicsattannak az egészségtől. Közben anyád megtisztogatja a cipődet – az út porától mocskos, de ez nem csoda, hiszen melyik cipőt nem visel meg egy ekkora út –, kifényesíti, kisámfázza, szennyes gönceidet behajigálja a mosógépbe, bekapcsolja az időzítőt, hogy éjjel induljon majd a program, olyankor olcsóbb az áram. Anyád valahogyan spórolós lett, észreveszed az akciós kuponokat a konyhakredenc szélén, látod a falon függő naptárba pirossal beírva, mikor érkezik a sarki henteshez a leárazott hús, ezen csak egy pillanatra szomorodsz el, aztán mindjárt felülkerekedik a derű, szétvet a tettvágy, és látod a boldog jövőt magad előtt, amit a szeretteiddel is megosztasz. Tétován érkezik ez a boldog jövő, előbb csak beles az ablakon, a függöny takarásában, finoman megkocogtatja az üveget, nem hallja senki, visszafordul, már-már eloldalog másfelé, ám ekkor táruul az ajtó, betessékeled, szemtől szemben akarod látni, hiszen rá vártál, benne bíztál, nem engedheted odébbállni, még a rántottádból is megkínárod, még az apád kitöltötte pálinkából is. Apád rendre megfélelkezik róla, hogy nem szereted a pálinkát, minden hazatértekor tölt egy kupicával, amit muszáj meginnod, mert apád olyan ünnepélyes arcot vág hozzá, hogy egészen ellágyulsz, te magad is megfélelkezel róla, hogy nem szereted a pálinkát, és már feladtad, hogy az egészet a szobafényő tövére öntsd, mint régen oly sokszor, annál is inkább, mert a szobafényő időközben elpusztult – bedobta apád a komposztládába, ott rothad a többi növényi maradvánnyal, a belőle fejlődő táptalajba majd újabb szobafényőket lehet ültetni –, reménykedsz, hogy nem a rendszeres pálinkás öntözéstől pusztult el, mindenesetre most már különösen nehéz lenne bármit a tövére önteni. Dupla adagot kapsz ezúttal, mert a végleges hazatérés mégiscsak más dolog, az bizony nagy dolog, és azt duplán meg kell ünnepelni, apádnak remeg a keze, ahogy a poharat nyújtja feléd, megint ünnepélyes arcot vág, a szokásosnál is ünnepélyesebbet, és mondani is szeretne valami alkalomhoz illőt, megfogalmazni valami fennkölt gondolatot, de szorongatja a torkát a sírás, és egyre jobban remeg a keze. A boldog jövő szerényen behúzódik a sarokba, a pálinkától kicsit elnehezül, a szemét is lehunyja, majd szépen, türelmesen kívárja, amíg ráérsz vele foglalkozni, látható, hogy egyelőre más, fontosabb dolgod van, sóhajtoznod kell még jó néhányszor, ünnepélyes arccal, hogy végre megérkeztl. De nem erről akartam neked beszélni, te tévelygő, nem akartam pálinkától bizsergő nyelvedet megakasztani, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

Megfogod anyád dolgos kezét, emeled a szádhoz, kicsit visszarettensz, mert anyád keze ráncos, és kiszáradt rajta a bőr, ott áll a polcon a kézkrem, gazdaságos kiszerezésben, érte nyúlsz, majd te bekened az anyád dolgos kezét, de a tégely pillékönnyű, felnyitod, üres, kellemetlen szagot áraszt, csak az egykor benne volt krém sárga körvonala látszik. Kérdeznéd, hol a másik, a virágillatú, amit legutóbb vettél neki, méregdrágán, persze ez nem zavart, megengedhetted magadnak, vettél parfümöt, napszemüveget és márkás italokat is, a boldog jövőről még nem ábrándoztál, mert benne éltél a boldognak hitt jelenben, és azt gondoltad, sosem lesz vége, kéz a kézben jártatok, mint két szerelmes, szükséged volt rá, mert nem volt más szerelmed, nem is hiányzott, élvezted az életet, élvezkedtél benne, leszakítottad a napot és a napnak minden gyümölcsét, ami csak felbukkant előtted. A barátaid ugrattak, visz a nagylöttyös indulat, meg elfog a nagy büszke hímdagadás, nem értékelted ezeket, nem olvastad Karinthyt, egyáltalán alig olvastál valamit, a hímdagadáson viszont elgondolkodtál, mit mondanának helyette a barátaid, ha nő lennél, vagy esetleg nembináris. Mert binárisnak lenni könnyű, de néha unalmas, és megirigyelted egyszer a barátnődet, aki hol férfinak, hol nőnek öltözött, aztán megirigyelted egy másik barátnődet, aki az előbbi előtt titokban maradt, és biszexuális kalandokba vitt, csoportos együttlétekbe, ahol persze te csak a magad hetero valóságában léteztél, és végül megirigyelted egy harmadik barátnődet, aki az előbbi kettő előtt titokban maradt, mert pszichiáterhez járt a bipoláris betegsége miatt, és úgy élte az életét, mintha hullámvasúton ülne, egyszer fenn, egyszer lenn, te meg arra gondoltál, micsoda mázlija van, mert egyik nap nem olyan, mint a másik, és a változatosság gyönyörködtet. De nem erről akartam neked beszélni, kis tudatlan, nem akartam a boldog jelenedet és jövődet elhessegetni, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

Éjjelre átmész a saját házádba, nincs messze a szüleidtől, hiszen azért is jöttél haza, hogy a közelükben légy, de mégiscsak kell egy saját otthon, a te házád, a te várad, noha úgy érzed, az egész városka egyszersmind az otthonod, az egész környék, az egész ország, mert végre a tied vesznek körül, barátokra és segítő kezekre lelsz minden borkorban. Takaros házat választottál, nem túl nagy, nem is túl kicsi, elfér majd benne a család, mert nem jó az embernek egyedül, most már ideje annak is, a családalapításnak, alábbhagy lassan a nagylöttyös indulat meg a nagy büszke hímdagadás, és vágni kezdesz a tejszagú csecsemőkre, a konyhában gőzölő húslevesre, a közös vacsorákra, ünnepi összejövetelekre. A takaros házhoz takaros kert tartozik, nem túl nagy, nem is túl kicsi, egymagad is meg tudod művelni – hiszen a takaros kis feleségednek a tejszagú csecsemőkre lesz gondja –, helyes kis veteményes lesz az egyik végében, kutya fog lakni a másikban, nem is egy, talán kettő vagy akár három, mert ha már lúd. És igen, lehet néhány lúd,

esetleg kacsák, tyúkok, mert ők szép sárga tojást tojnak, láttad eleget anyádéknál, persze azt éppenséggel nem láttad, mivel jár az állattartás, mit sem tudsz a vak-sötét, hideg hajnalokról, a sok piszokról, a napi robotról. De nem erről akartam neked beszélni, te gyámoltalan, nem akartam a tejszagú langymeleget árasztó családi fészek utáni vágyakozásodat hamvába ölni, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

Másnap kísértélsz a környékbeli utcákba, keresed a régi, ismerős épületeket, a régi, ismerős arcokat, az illatozó jázminbokrokat a főtéren, hajszolod a nosztalgia mézízű pillanatait, gyermek- és ifjúkorod emlékeit, élményeit, miközben görcsösen – a fejed befájdul! – összpontosítasz, hogy csak a szépre emlékezzél. Áll még az iskola, gyerekzsivaj hallatszik az udvarról, a felhőtlen és felelőtlen fiatalság zshivaja, közelebb lépsz, belesel a kerítésen, a zshivajból kihallik a labdapattogás, füttyszó, tanítók rikoltása, mi az isten van ma veletek, hogy nem bírtok magatokkal, gépzene felismerhetetlen egyvelege, telefoncsörgés-sípolás-tilinkózás, suliban vagyok, visszahívlak délután, legfeljebb tizenkettő lehet a szőke hajú lány, csak a végén szőke, a fejtetőn fekete, a szeme is fekete, a ruhája is, a nyakában láncok, a zsebéből kilóg a cigarettásdoboz. Áll a központban a posta, ül-e benne vajon még mindig a sovány néni, nem látni be az ablakra ragasztott plakátoktól, hirdetik, soha még ilyen egyszerű nem volt a csomagküldés, és jól jár, aki itt vásárolja meg a lottószelvényt, szinte integet a négylevelű lóhere. Áll a sarkon a bolt, meghosszabbított nyitvatartás vasárnap is, széles és naponként frissülő kínálat, kibővült a parkoló, lebetonozták a teret, eltűntek a jázminbokrok. Ha alkalmanként hazatértél, nyargaltál mindjárt az élelmiszerek közé, végigsimogattad a polcokat, lehunytad a szemed, az orrod vezetett, mentél a szagok, illatok után, szádban érezted az ízeket, ujjaiddal tapintottad a kedves formákat, ellágyultál a pusztá gondolatától is, hogy itt hazaibb a termék, igazibb a pöttyös, erősebb a Pista és pirosabb az arany. Bekukkantasz, keresed az ismerős szagokat, valaki meglök, neked ütközik egy bevásárlókocsi, az eladók kicsit fáradtak, morcosak, a pénztáros kíméletlen gyorsasággal dolgozik, és jócskán kapkodnak a vevők, hogy mindent idejében belepakoljanak a bevásárlószatyorba vagy legalább vissza a kocsiba. Mert bizony pakolni kell sebesen, kopog a pénztáros műkörmé a vonalkód leolvasóján, fut a szalag, tartsd a tempót, élénkítsd a gazdaságot, éltesd, olyan hangosan, hogy berepessze a dobhártyát, felébressze álmukból az alvókat, kiugrassza sírjukból a holtakat, megnyílnak a koporsófedelek, és az urnákból kiszabadult hamvak emberré álljanak össze. De nem erről akartam neked beszélni, te oktalan, nem akartam a hazai után önfeledten tapogató kezedet elijeszteni, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

Bejárod a mezőt, a földúton két traktorkeréknyom között észreveszed lábad egykori nyomát, bizony a te bakancsod talpa az, csak kicsit mosta el az eső, és csak kicsit taposták szét más erre sétálók. Összerezzensz, amikor a mezei nyúl kiront két kukoricasor közül – a nagyfülű, amelyiket folyton megpróbáltál, de sohasem tudtál elkapni, nem azért kergetted, mert gonosz voltál, hanem mert ez volt a szokás, és te szeretted, ha a dolgok a megszokott kerékvágásban haladnak –, átugrál előtted, és eltűnik egy másik soron, talán nem ugyanaz a nyúl, csak rokona amannak, nem tudod, hány évig élnek a mezei nyulak, kikereshetnéd az internetről, de nem hoztál magaddal telefont, nem akartad, hogy folyamatosan fényképeket készíts, szelfiket, amiket azután posztolhatsz a felületeidre, helyett a saját két szemeddel akartál látni, mindent a saját fényében vagy homályában, valóságosan, életnagyságban, mert hiszen az élet voltaképpen nagyság, hatalmaság, a legnagyobb, ami csak létezhet. Bejárod a közeli erdőt, az öreg fenyőfán megtalálod a hajdan belekarcolt feliratot egy szív közepén – nem azért karcoltad, mert kegyetlen voltál, hanem mert ez volt a szokás, és te szeretted, ha a dolgok a megszokott kerékvágásban haladnak –, ami az első csókod ízét leheli feléd, az első száz csóké, amelyeknek vége szakadt, amikor az a másik áthúzta a fába karcolt nevedet a bicskájával, és fölé írta a sajátját, s attól fogva nem jöttél többet az öreg fenyőfához, mert nem akartad látni és hallani annak a másiknak a csókjait. Mélyen beszívod az erdő illatát, a fákét, a moháét, leülsz pihenni a régi farönkre, kapirgálsz a kéregre nőtt taplógombát, lábaddal turkálsz a száraz avarban, aztán botot fogsz a kezedbe, gombák után kutatsz – pedig tudod, hogy nem most van a gombák ideje –, bokrok ágait hajtod félre, találomra szurkálod a földet, mígnem egy táblába ütközöl, magánterület, tilos az átjárás, visszafordulsz. Bejárod a kis folyó partját, a nádas mögül lesed a vízityúkot, kísétálsz a stég végébe, kezded a vízbe lógatod, egy békát akarsz elkapni, nem azért, hogy megsüthesd a combját, hanem mert bocsánatot akarsz kérni tőle, rajta keresztül akarsz bocsánatot kérni a folyócska valamennyi békájától, amiért annak idején az őseikkel gonosz játékokat űztél, nem azért, mert elvetemült voltál, hanem mert ez volt a szokás, és te szeretted, ha a dolgok a megszokott kerékvágásban haladnak. Felbőg egy csónak farában a motor, a békák ijedten elugrálnak, kikötő épült odébb, a túlparton, elegáns kishajók sorakoznak a móló mentén, a szélén horgászok számára kialakított állások, szabályos távolságban egymástól, meg ne zavarjon a szomszéd, ha épp kapás van, egyáltalán semmivel ne zavarjon, ne beszélgessen, elég mindenkinek a maga baja. De nem erről akartam neked beszélni, te szegény, nem akartam az emlékezés mázával bevont sétádat megzavarni, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

Harmadnap kiutazol az állomásra, felkeresed az ország más részein élő barátaidat, megnézted a menetrendet, gondosan lefoglaltad a jegyeket, több napra

előre, oda-vissza, megtervezted, melyik este kinél szállsz majd meg, nem azért, mert nincs pénzed szállodára, hanem mert mindig is ez volt a szokás, és te még mindig szereted, ha a dolgok a megszokott kerékvágásban haladnak. Benézel a restibe, a pulthoz lépsz, kérsz egy kávét és egy islert, nem azért, mert szükséged van a koffeinre és mert kívánod az édességet, hanem el akarsz kicsit időzni odabent, keresed a megszokott arcokat, a söröspoharakat, a világossárga folyadékot az asztalon szétkenve, a világossárga folyadékot a sarokban tócsába gyűlve, a legyek szállta rántott húsos szendvicset a pult maszatos üvege mögött, az ócska kazettás magnót a polcon, a buktaképű, beszédes eladónőt, a cigarettafüstöt. A kávét tálcán kapod, mellette keksz és egy pohár víz, az isler porcelántányéron, kis fényes villával, a hangfalakból ismeretlen zene üvölt, az eladónő simára vasalt arccal, mosolytalanul törli tisztára az asztalt, a falon tábla hirdeti, hogy cigarettázni csak az épület mögötti kijelölt helyen lehet. Kilépsz a peronra, szeded a lábad, tudod, hogy a vonat nem vár, énekelted magad is, mi több, táncoltál rá, sorba álltatok az esküvőn, az előtted álló vállára tetted a kezed, az ismeretlen középkorú férfi átizzadt ingére – hiába vártad, hogy a kék ruhás, barna lány álljon be eléd, őt már behúzta a sorba maga elé az átizzadt inges középkorú –, a te válladba is két kéz markolt, kíváncsi voltál, kinek a keze, de nem tudtál hátrafordulni, vitt a sor előre, letapostad az előtted kígyózó férfi sarkát, nem tudtál bocsánatot kérni, a vonat nem vár, próbáltad kitalálni, nő vagy férfi keze markolja-e a vállad, inkább nőé lehetett, csak finoman szorított, lenéztél a válladra, festett körmöket és gyűrűket láttál, az egyik gyűrű nagyon ismerős volt, az ujj is ismerős volt, az egész kéz ismerős volt. Beleborzongtál a látványba, nem tudtad, hogy ő is eljött, pedig a menyasszony legjobb és örök barátnője, a menyasszonyé, akinek nevét az öreg fenyőbe karcoltad, és akivel életed első száz csókját váltottad, azután áthúzták a nevedet, te pedig a legjobb és örök barátnőjét csókoltad, habár annak a nevét nem karcoltad sehol fába, azzal meztelenül henteregtél a szülei ágyán, vörösbort ittatok, és a vörösbort ráceppent az ágyneműre, később mindenféle más nedvek is ráceppentek az ágyneműre, és le kellett cserélni, mielőtt a szülők hazaérnek a színházból, mert ez úri család volt, művelődtek, a lány a zeneiskolában tanult hegedülni és balettra járt, és engedte neked, hogy már az első találkozáskor levetkőztesd, pedig még magad sem tudtad, hogyan kell, ügyetlenkedtél, ő csak nevetett, és azt mondta, semmi baj, megtanuljátok együtt, majd belejöttök, csak akkor torzult el az arca, amikor fiatal erőd és csalódásod minden erejével szétrobbantál benne, de akkor is csupán egy pillanatra, mert utána megint nevetett, és azt mondta, jó volt, egy papír zsebkendőt szorított a lába közé, aztán kiment a fürdőszobába, utánamentél, és láttad, hogy a zsebkendőt nemcsak a te nedved áztatja át, hanem az ő vére is. Undorodtál a véres zsebkendőtől, undorodtál a saját nedvedtől, belehánytál a vécésészébe, vöröset hánytál a bortól, és megfogadtad magadban, hogy ez többé nem fordul elő, csakhogy nagyon is előfordult, sokszor

henteregettek azután is a szülei ágyán, és vörösbort ittak, már nem cseppent rá a bor az ágyneműre, más nedvek sem cseppentek rá, és már nem jött vér a lányból, te pedig nem hánytál bele a vécésészébe, csak szimplán idegesített, hogy beléd szeretett, suttogott a füledbe mindenfélét a boldogságról, amit veled él át, a gyönyörűségről, amit neki okozol, és várta, hogy te is suttogj az ő fülébe, de te nem voltál képes suttozni, csak lihegni és nyögni, nem voltál képes őt szeretni, mert még mindig azt szeretted, akinek a nevét belekarcoltad az öreg fenyőbe, és akinek később az esküvőjén kígyóztál a sorban és gajdoltad a félrészeg násznép között, hogy a vonat nem vár. De nem erről akartam neked beszélni, te boldogtalan, nem akartam benned a hosszú csókokat, a testnedveket és a borfoltos ágyneműt felidézni, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

Válladon sporttáska, benne a kapucnis pulcsid és a régi, kitérdelt mackónadrágod, fürdőgatyá és több váltás póló, nem azért hoztál sporttáskát, mert nincs elegáns kis bőröndöd, hanem mert mindig is ez volt a szokás, és te még mindig szereted, ha a dolgok a megszokott kerékvágásban haladnak. Egészen könnyű a táska, csaknem repül magától, elemelkedik a válladról, neked csak kormányoznod kell, tartani az irányt, amíg el nem éred a hármasként, fellépsz a megkopott cipőddel a lépcsőre, megkeresed az ülőhelyed a másodosztályú kocsiban, nem azért utazol másodosztályon, mert nincs pénzed elsőosztályú jegyre, hanem mert mindig is ez volt a szokás, és te még mindig szereted, ha a dolgok a megszokott kerékvágásban haladnak. A sporttáskából előveszel egy könyvet, az előző év Nobel-díjasának regénye, végre lesz időd olvasni, kiraksz magad elé egy flakon vizet az asztalkára, utána felteszed a táskát a fejed fölötti tartóra, meleg van a vonaton, meleg és állott szag, és szalámis szendvics szaga árad a mögötted lévő ülés felől, és nejlonzacskók zizegése hallatszik, elől pedig gyereklárma, felcsattan az ingerült anya, ülj már le, kisfiam, hányszor mondjam, azonnal indul a vonat, és el fogsz esni, de a vonat még nem indul, noha menetrend szerint már négy perce ki kellett volna gördülnie az állomásról, de a vonat vár, nagyon is vár, a mozdonyvezető bizonyára nem ismeri a dalt, amelyik azt állítja, hogy a vonat nem vár, ő bizonyára nem kígyózott esküvőkön erre a zenére, és nem üvöltötte torlaskadattából a szövegét, ő csak ül a fülkéjében, és lesi a vágány melletti lámpát, várja az állomásfőnök utasítását, engedélyét az indulásra. A kocsiban meleg van, szeretnéd kinyitni az ablakot, de nincs rajta fogantyú, ki van írva, hogy a légkondicionáló megfelelő működése érdekében az ablakot kéretik nem kinyitni, ki van írva az is, hogy kihajolni veszélyes. A vonat vár, és vársz te is, hogy elinduljatok, és bekapcsoljon a légkondicionáló, hogy jöjjön a kalauz és szólhass neki, hogy indítsa be a légkondicionálót, vagy hozzon egy fogantyút és nyissa ki az ablakot, cserébe megígéred, hogy isten bizony nem fogsz kihajolni, csak pokoli a meleg,

és már átizzadt a pólód, amit alig egy órája tisztán vettél fel, és ha izzadtan üled végig a kétórás utat, akkor bűzleni fogsz, mire megérkezel a régi cimborádhoz, és legyen bármily régi az a cimbor, nem fogja jó néven venni, hogy annyi év után bűdösen állítasz be hozzá, mint egy darab sajt, amelyiket a kamra felső polcán felejtettek. Begördül a szomszédos vágányra egy szerelvény, becsapja a szemedet, mert úgy tűnik, mintha a tiéd indulna, nyüzsgő cserkészcsapat nyomakodik le a másik vonatról, végre a tiéd is indul, igen, csakugyan meglódul, elmarad mögöttetek az állomás, amott következnek a szürke betonfalak, rajtuk a rengeteg graffiti, van, amelyik a felismerhetetlenségig lekopott, van, amelyikre számtalan más graffitit fújtak, nincs már több hely a betonfalon, némelyik egészen ötletes és mutatós, óriási majom ül egy pálmafa ágán, kókuszdiót lendít két fekete fiú felé, igazi művészi ábrázolások, azon töprengsz, miért egy betonfalra pazarolja valaki a tehetségét, te sosem voltál tehetséges, főleg vonalakat fújtál a spray-vel, nem azért, mert garázda kölyök voltál, hanem mert mindig is ez volt a szokás, és te szeretted, ha a dolgok a megszokott kerékvágásban haladnak. Kiér a vonat a nyílt pályára, kétoldalt végtelen szántóföldeket látsz, aranylik a búza, hazai kenyér lesz belőle, a sín mentén fásor magasodik, szaladnak a fák, akác a legtöbb, szeret-nem szeret levelekkel, gyerekkorodban a nagymamáddal tépkedted, minden családtagról és barátáról meg kellett tudnod, szeret-e vagy sem, és nagymamád mindig úgy alakította, hogy a vége szeret legyen, akkor is, ha páros számú levélke volt a vékony ágon, azt csak később tudtad meg, hogy páratlan számú levélke esetén mindig szeret a vége, és amikor a fába karcolt nevedet áthúzták, és fölé írták a másik nevet, akkor három akáclevelet szakítottál le az erdő szélén, és a hazaúton tépkedted róluk a kis zöld levélkéket, és mindegyiknek a végén az jött ki, hogy szeret, és dühödben toporzékolni lett volna kedved, mert tudtad, hogy nem igaz, hazudik az akác, mert nem szeret, mást szeret, a saját szemeddel láttad, és akkor jöttél rá, hogy páratlan számú levélke esetén mindig szeret a vége. De nem erről akartam neked beszélni, te szerencsétlen, nem akartalak felzaklatni a graffitivel, a szaladó fákkal és az akáclevelekkel, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

A peronon vár a régi cimborád, alig ismered fel, mert nem csak napellenzős sapka és napszemüveg van rajta, hanem nagy pocakot eresztett, és mintha alacsonyabb lenne, mint ahogy emlékeztél rá, alig volt nálad alacsonyabb, csak ketten voltak köztetek a tornasorban, és pocakos sem volt, fürgén mozgott, ő tudott a legmagasabbra mászni a kötélén. Odakísér az autójához, büszke rá, nemrég vette, két és fél literes, benzines, mert most olcsóbb a benzin, mint a dízel, elég sokat fogyaszt, szennyezi a környezetet, mindenhol ezt szajkózzák, de hát mit számít az ő fogyasztása a gyárakhoz meg a repülőgépekhez képest, neki tiszta a lelkiismerete, és az dobja rá az első követ, aki jobban csinálja. Lesz este egy kis grillparti

a kertben, meghívott pár kollégát a cégtől, már nem csak szalonnára futja, mint annak idején, a sör már be van hűtve, különleges barna sör, habár mostanában kevesebbet iszik, kellene este egy kis ellazulás, megpihenni a mindennapos taposómalom után, kikapcsolni az agysejteket, és csak szemlélni a nagyvilágot, távolságot tartva, mintha a lelátó legmagasabb sorából nézné a meccset, szaladgál a sok apró, színes pont, miközben ő hátradől, és nyugodtan kortyolja a hideg sört, de az asszony nem lelkesedik a sörszagért, még kevésbé a nagy pocakért, az aztán nem megy fel a lelátó legfelső sorába, nem szemlélődik, nem tart távolságot, nagyon is közről vizsgál mindent, mikroszkóp alá teszi őt is, a gyerekeket is, úgy pásztázza végig minden egyes sejtjüket, elbíbelődik a tökéletlenségükkel, dörzsöli a karikás szemeit, és akkorákat sóhajt, hogy egy hőlégballont is felemelhetne a tüdejéből kiáramló levegő. Hallgatod a cimborádat, bekíséred a konyhába, szeleteled a kenyeret, terelnéd a beszélgetést a régi dolgokra is, amikor még nem volt taposómalom, csak a hideg sör, néha azt sem bántátok, ha nem annyira hideg, és nem a pocakon feszült a póló, hanem az izmos mellkason, és csatakosra izzadtatok a vonaton, amíg leértetek a Balatonra, útközben nem az előző év Nobel-díjasának regényét olvastátok, hanem ponyvát, a víz langyos volt és átlátszatlan, és az NDK-s lányok sikongattak, ha lefröcsköltétek őket, de aztán este a diszkóban hagyták, hogy megfogjátok a mellüket meg a feneküket, és felveted a cimborádnak, hogy le kellene menni a Balatonra, kibérelni pár napra egy jó kis házat, elhívjátok a többieket is, persze nem hagyjátok ki a parti büfében a lángost és a sült keszeget, mert mindig is ez volt a szokás, és te még mindig szereted, ha a dolgok a megszokott kerékvágásban haladnak. A házat közben betölti a gyereksírás, a szaros pelenka szaga, a szanaszét heverő játékokban kis híján felbuksz, gyorsan iszod a sörödet, még nem végzel az elsővel, már bontod fel a következőt, a cimborád megkínál cigarettával, egészen más az íze, mint az olcsó vacaknak, amit az iskolakertben, az orgonabokrok takarásában szívattok, de a szemfüles rajztanár észrevette a füstöt, és igazgatói megrovásban részesültetek, és hosszas szónoklatot kellett végighallgatnotok az engedetlen tanulók sorsáról, mert az igazgató úgy gondolta, ti majd börtönben végzitek, de legalábbis javítóintézetben. De nem erről akartam neked beszélni, te szájalmas, nem akartalak elkedvetleníteni a grillparti előtt, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert oly sok mindent nem tudsz még, és annál jobban fog marni a felismerés, amikor már úgy tűnik, elég erős vagy, hogy elviseld.

Az elkövetkező három napot három másik cimborádnál töltöd, utána viszont szautazol a meleg és füledt vonaton, hazasétálsz, de közben valami megváltozott, eltelt sok év, az ismerős utcák ismeretlenek lettek, az ismerős arcok értetlenül bámulnak rád, nézed a takaros kis házat, körülötte a takaros kis kerttel, és nem találod a helyed, nincs kutya, nincsenek ludak, sem kacsák és nincs feleség, sem gyerekek, még mindig facér vagy, és nem érted, mi a *facér* jöttél haza, eltelik sok

év, és szorítod anyád egyre ráncosabb kezét, iszod apád egyre karcosabb pálinkáját, meg a behűtött import sört, és szívod az új, szokatlan ízű cigarettát, és nem érted, mi történt az életeddel, mert nemrég bújtál csak ki a melegből, nemrég érkeztl haza, nemrég láttad a boldog jövőt, de most meleg helyett hideg van, a haza nem otthonos, a jövő szürke és rémisztő, és eszedbe jut, hogy talán imádkozni kellene, arra is nagymamád tanított, ugyanaz, akivel az akáclevelet tépkedted, azt mondta, a bajban mindig segít a kisjézus meg a szűzmária, de most nem találod őket, sem a kisjézus, sem a szűzmária nem jelentkezik, pedig bajban vagy, igen nagy bajban, újabb évek telnek el, meghal apád és anyád, a kertedet felveri a gaz, az öreg fenyőfa kiszárad, a belekarcolt szív eltűnik a lehámló kéreggel együtt, nézed a kezedet, ami ráncos, és nem tudod imára kulcsolni, csak az akáclevelet tépkeded, és mindig nem szeret a vége, pedig páratlanok a zöld levélkéik, valami nem stimmel, s végül sírva fakadsz, megindul a könnyed, folyik a kezedre, folyik a földre, sós lé keveredik a fekete anyaggal, sár lesz belőle, sós sár, a sós lé beszívárog mélyen a talajba, szétterjed a felszín alatt, még a temető kertjébe is jut belőle, apád és anyád lent fekszik a sós földben, s hamarosan melljük fekszel te is, és a sós föld kimarja a bőrodet, csípi a szemedet, a torkodat, de innen már nincs kiút, nincs visszaút, csak a sós, hideg, magányos sötétség. Erről akartam neked beszélni, te nyomorult, meg akartalak óvni, nem azért, mert szeretlek, inkább szánlak csupán, mert darabokra mart a felismerés, és te sosem voltál elég erős, hogy elviseld.

Hilda ábrázoltsága Kosztolányi *Aranysárkányában*

1. Kosztolányi Dezső regényben egy bukott diák cimboráival megveri Novák Antal tanárt, aki ettől döbben rá, hogy eddigi életfölfogása, munkálkodása jórészt eredménytelen. Lánya, Hilda nem vele, hanem elhunyt anyjának barátnőjével, Flóri nénivel van jó kapcsolatban, nála találkozik azzal a gimnazistával, akitől másállapotba került. A néninél közli a helyzetet a fiúval, de ezt voltaképpen az olvasó csak kikövetkeztetheti, ugyanis Flóri néni tapasztalja, hogy a fiú, Tibor „sóbálvánnyá vált”, hogy Hilda „kisírt szemekkel, csipkekendőjét rágya” ül egy bársonyszéken. Kettőjük viszonyának következménye apránként derülnek ki, a regény végén lehet megtudni, hogy október utolsó napjaiban fiúgyermekük született, (Az *Aranysárkány* története május elsején kezdődik, tehát Hilda szerelmi viszonya akkor már javában tartott.) A tanár meghasonlott állapotát tovább rontja, hogy leánya egy frissen érettségizett tanítványával megszökik, ez is életvitelének, nevelésmódjának csödjé. Novák öngyilkosságba menekül. A történetekben Novák mellett a tanárverő diák kapja a legrészletesebb ábrázoltságot (ld. Büky s. a.), illetőleg Hilda, akinek nevét a diákság a padokba véste (XXXI: 705), arcképét tankönyveiben hordozta. Hilda ábrázoltsága Kosztolányi regényében a kisvárosi-kispolgári életmóddal ellentétes személyiséget láttat, a fiatal lány végül gyermekes asszonyként sem egészen csiszolódott bele a vidéki úrinők életvitelébe – bár az idegenek annak nézik: „Csinos – szólt a bankigazgató. [Bekezdés.] – Csinos, – válaszolta a zenekritikus. – Valami vidéki asszony” (XXXI: 709) –, mert hiszen festeget, verseket közöl és ábrándozik. Kosztolányi tehát korántsem úgy ábrázolja őt, amint a korabeli kritika írja: „Hilda még egyszer feltűnik a regény végén, most is szép, sőt egyénien szép, de már rajta van a vidék árnyéka, és elmúlt róla az érdekesség. Talán csak lányos hisztéria volt az, ami érdekességnek látszott, vagy pedig mulékony az érdekesség, és nem kíséri el a nőket az életen át. Az életnek van néhány érdekes éve: néhány évig érdekes egy nő, és azután nem [...]” (P. M. 1925: 13). Ez jobbára a XX. század eleji fölfogás férfiúi szempontja: a nő érdekességét vonzó szépsége adja.

Az alábbiakban az idézetek a kritikai kiadásból valók (Kosztolányi 2014) a listákban a fejezet és a lapszám föltüntetésével az idézetvégi szövegmondatok pont írásjele nélkül.

2.1. (Hilda életkora)

Hilda éveiről akkor esik szó, amikor a regény történéseinek idején apjának tanártársaihoz mennek vendégségbe, és ott (apjával ellentétben) már-már felnőttként számba veszik, ezért nem ültetik macskaasztalhoz (VI: 149; vö. ÉrtSz. *macskaasztal*). Novák Antal lányának szökése után Hilda búcsúlevelét megmutatja

Pepikének, unokatestvérének, akkor mondja meg, hány esztendő. Bizonyos koraérettségére utal Kosztolányi: a lány úgy adja ajkát „mint egy harmincéves asszony” (V: 123). – Egyébként Tibor is tizenhét esztendő (V: 123). Gyermekük, aki a szöktetés évében született, a regény befejező részében kilenc esztendő, vagyis mindketten huszonhat évesek.

ÉLETKOR

– Rossz leány, – folytatta a tanár, – gonosz leány. Tizenhét éves sincs még (XVI: 393)

2.2. (Hilda öltözéke)

Hildának a regény első fejezetében Tiborral van légyottja, amelyet megzavar a kisváros május elsejei nyüzsgése. A lány a történetekben ruhaviseletének leírásával jelenik meg. Később apja „aggódó szeretet”-ével így korholja: „– Milyen rendetlen vagy. Kislány, nagylány. Lompos vagy. Nem szégyelled magad?” (IV: 93); Tibor is észrevesz valamit a lány megjelenésében, amely apja szerint „[a]z anyátlan lány elhanyagoltsága volt ez, kire akárhogy is ügyelnek, rendetlen” (IV: 95). Ugyanakkor a fiú gyönyörűnek látja, mentséget is talál: „Tibor azt érezte, amit eddig sohasem érzett: hogy gyönyörű. Most vette észre először, hogy milyen gyönyörű. Arra gondolt, hogy nincs anyja, azért oly *tépett*. Majd arra gondolt, hogy több a másik lányoknál, azért nincs ideje öltözködni” (V: 121). A *tépett* melléknevet átvitt értelmű, választékos és ritka használatúnak tudja az ÉrtSz. „[meg] viselt, feldúlt <ember, lélek>” leírással. – A fiúra Hilda öltözete kétféleképpen hat: vonzó „viharos szoknyái” és a „szegényes pongyola”, valamint az otthoni „pecsétetes, rongyos, bő házi ruha” ellentétével.

Otthoni öltözetéről másutt is szó esik, apja teljesen felöltözve találja az ágyban, amikor el akarja elhitetni, hogy már aludt, hogy nem járt nála Tibor (IX: 231). A megszöktetett lányt Tibor grófnő anyjához vitte, akire szintén hat Hilda ruhája: „Egy teremben ült a grófnő, mikor Tibor eléje vezette őt. Hilda kezét csókolta. A grófnő fölkelt, élesen figyelte leányt, kit eddig sohase látott. Bájosnak találta *polgári-bohém ruhácskájában, regényes csipkefátyolában* furcsának és nem-rokonszenvesnek” (XVII: 405).

A lány első megjelenése össze van kapcsolva arcának látványával, ugyanígy apja temetésén megjelenő Hilda öltözete szintén össze van kapcsolva a lány arcának említésével, amelyet máskor is szóba hoz az író: „[...] *gyászruhájában* lépkedett, mely jól illett viaszhalvány, finom arcához” (XXX: 693).

Hilda öltözetének (és alább egyebeknek) elemei vagy előnyösek (⊕), vagy hátrányosak (⊖), esetleg semleges (○) hatású a lány ábrázoltságában.

HILDA RUHÁZATA

⊕ Széles karimájú *florentinkalapja* árnyat vetett arcára (I: 23)

- ⊕ Kislányos *batisztruhát* hordott, magas szárú, fekete cipőt (I: 23)
- Kislányos batisztruhát hordott, magas szárú, fekete *cipőt*, melynek kissé elkopott a sarka (I: 23)
- Átölelve a hinta kötelét, hátravetett fejfel szelte a levegőt, magas szárú *cipőinek* orrát kisleányosan fölartva (IV: 89–90)
- Hilda *szoknyájához* kapott, kissé fölemelve megigazította a gumi harisnyakötőt (IV: 93)
- [...] megigazította a gumi *harisnyakötőt* (IV: 93)
- ⊕ [...] a lány a bársonyszéken ült, kisírt szemmel, *csipkekendőjét* rágva (IV: 111)
- ⊕ Röptült feléje a lány, kis viharos *szoknyáival*, melyek fölkaparták (V: 131)
- Hilda egymás után veszegette ki *köténye* zsebéből [a pattogatott kukoricát] (VIII: 201)
- Leánya teljesen felöltözve feküdt az ágyban, sötétkéék *ruhájában*, babos kis *kötényében*, hosszú szárú cipőjében, melynek sarkával bepiszkolta a lepedőt (IX: 231)
- [...] felöltözve feküdt az ágyban, sötétkéék *ruhájában*, babos kis *kötényében*, hosszú szárú cipőjében (IX: 231)
- [...] felöltözve feküdt az ágyban, [...] hosszú szárú *cipőjében* (IX: 231)
- ⊖ Hilda azonnal kijött, egy peccséter, rongyos, bő házi *ruhában*, melyet eddig [Tibor] még nem látott rajta (XIII: 335)
- ⊖ Tibor háziasnak, egyszerűnek találta a szegényes pongyolában, de érdektelennek (XIII: 337)
- ⊕ Csak egy vékony *csipkekendőt* hozott magával, meg egy selyem napernyőt (XV: 377)
- ⊕ Csak egy vékony csipkekendőt hozott magával, meg egy *selyem napernyőt* (XV: 377)
- ⊕ Bájosnak találta [a grófnő] *polgári-bohém ruhácskájában*, regényes csipkefátyolában furcsának és nemrokonszenvesnek (XVII: 405)
- ⊕ Bájosnak találta [a grófnő] *polgári-bohém ruhácskájában*, regényes *csipkefátyolában* furcsának és nemrokonszenvesnek (XVII: 405)
- Hilda nagyon bő *gyászruhájában* lépkedett, mely jól illett viaszhalvány, finom arcához (XXX: 693)
- Nehéz *gyászfátyolát* hátravetette kalapjára, hogy izzó arca szabadon maradjon (XXX: 695)
- ⊕ Hilda erkélypáholyan ült, az ura mellett, fekete *crepe de Chine ruhában* (XXXI: 707)

A Hilda ruházatához tartozó, előnyös megítélésű holmik neveinek az ismétlődő *csipkekendő* kivételével vannak olyan minősítései, amelyek kislány(os) voltára utalnak; a *kis* melléknév szerepel is önállóan, illetőleg összetételben. A *polgári-bohém* jelző felnőttes jellegét viszont a *ruhácska* jelzett szó e tekintetben ellensúlyozza. A többi holmi jelzője a tárgy jellemzője (*selyem*, *széles karima*, *vékony*). Egyszer van csupán jelző nélküli említés: Ø. de ez, a *csipkekendő* már ismeretes (*vékony*), egészében tehát: ⊕ 8 (7 + 1).

- ⊕ *kis viharos* szoknya
- ⊕ *kislányos batisztruha*
- ⊕ *polgári-bohém ruhácska*

- ⊕ regényes csipkefátyol
- ⊕ selyem napernyő
- ⊕ széles karimájú florentinkalap
- ⊕ vékony csipkekendő
- [Ø] csipkekendő

Hilda öltözetének két hátrányos hatású darabja mutatkozik, amelyeket, látuk főtebb, Tibor észlel is.

- ⊖ pecsétetes, rongyos, bő házi ruha
- ⊖ szegényes pongyola

A ruhák és egyébek különösebb hatást nem keltő, semleges vonatkozású elemeinek tíz darabja kiegyenlíti az előbbieket ($8 \oplus + 2 \ominus = 10 \bigcirc$), vagyis Hilda megjelenését Kosztolányi az életkornak és a társadalmi helyzetnek megfelelő öltözkében ábrázolja. Így a lányt Tibor „viharos kis szoknyá”-ban látja, míg apjával kapcsolat csupán *szoknya* szerepel („Hilda *szoknyájához* kapott” IV: 93); az Operában pedig („fekete crepe de Chine ruha”-ban jelenik meg.

- *magas szárú, fekete cipő*
- *magas szárú cipői*
- *szoknya*
- *harisnyakötő*
- *kötény*
- *sötétkék ruha*
- *babos kis kötény*
- *hosszú szárú cipő*
- *nagyon bő gyászruha*
- *fekete crepe de Chine ruha*

2.3. (Hilda testi ábrázoltsága)

Azon kívül, hogy Tibor szerint Hilda gyönyörű, majd a regény vége felé a már asszony Hildáról tesznek egymást közt az Operában efféle, már említett megjegyzést: „– Csinos – szólt a bankigazgató”). A szövegmű más helyein a lány (mondhatni:) pars pro toto van megjelenítve. Legelsőként arca van említve, arcképét a helyi fényképész jóvoltából több tankönyvében tartja (XI: 287). A regényben legkülönösebb kapcsolatot a *kaméleonarcocska* kifejezés hordozza. Ez akkor olvasható, amikor már szerelmük következményén töpregenek, a kaméleonra való utalás meglehetősen rosszalló. A *kaméleonarcocska* valójában nem összetett szóként, hanem jelzős szerkezetként értelmezendő, ugyanis 1954-ig valóságos egybeíró járvány volt a helyesírásban, ehhez enyhébb tünetként

társult a kötőjelezés, ld. Deme 1954: 295. (NB. Kosztolányi regénye először folytatásokban 1924-ben a Pesti Hírlapban *Aranysárkány* címen jelent meg.) Mindenesetre a *kaméleon* az ÉrtSz.-i leírása érvényesül: „(átv, vál, rosszalló) meggyőződését, véleményét állandóan változtató, mindig a pillanatnyi helyzethez alkalmazkodó, állhatatlan ember.” Hilda el akarja tüntetni a sírása nyomait, rizsport használ, szeme is megváltozik („lágý és bágyadt, mint a tehéné”); apja temetésén viszont megint a finom arcot láthatni.

Fejét a csinos és *imáandó* jelzőkkel írja meg Kosztolányi. Halántéka, nyaka, füle és orra tárgyyszerű ábrázolatú, halántéka leánykori hajviseletével említődik, amely talán célzás Huszár Bandival való kapcsolatára, hasonló célzás: az asztaltáncoltatáskor kiderül, „hogy „Huszár Bandi szomorú” (XXXII: 735).

Szeme a tárgyyszerű leírások mellett a *mély, erősfekete* (NB. kötőjeles írásmódú) és *gyönyörű* – az őt vizsgáló orvos szerint – jelzőkkel egyedi, valamint a temetési elkiállapotával kapcsolatosan *száraz*.

Ajkának, szájának és lábikrájának ábrázoltsáagai hordoznak valamennyi erotikát, „Mutatta élő *ajkait*, melyeknek piros *húsán* egy kukorica lebegett”; „hullámos, nagy száj”. A hús kontingenciaként Hilda lábikrájával említődik: az *ajak* ≈ *hús*, a *lábikra* ≈ *hús* összefüggések kettős metonímiának tarthatók, vö. Kemény 2016: 37. A lány ajkai pirossága ellenére festi a száját, amiért apja megrója (IX: 241). Apja temetésén csak szája vonaglik, de nem tud sírni.

Hilda – amikor kilenc év múltán meglátogatja őket férjének, Csajkás Tibor hajdani osztálytársa, Huszár Bandi –, halántékára fésüli a haját, mint lánykorában, ami korábbi kapcsolatukra is utalhat. Néha Huszár Bandi is kísérgette Hildát, amint ez apját „gondolkodóba ejtette” (VI: 155), azt szintén észrevette, hogy az ő tilalma ellenére is találkozgat Tiborral. Hildának Huszár Bandival való (korábbi, nem tudhatni, hogy milyen) kapcsolatára való egyik utalás az a jelenet, amelyikben Huszár Bandi osztálytársai előtt elmondja, látta, hogy Novák tanár úr miféle tikos jelekkel osztályoz; ezt csak lánya révén láthatta, amit mindenki sejt is.

A hajviselet mindenesetre Hilda az egyetlen kacérnak tartható megjelenési módja a könyvben. Az a hajviselet, amelyről már asszonykorában esik szó – „halántékára bodorodó *huncutkái*” (ÉrtSz. *huncutka* 'tincs') – már mintegy kötelező megjelenési módja a vidéki szépasszonynak.

Térdének fehér foltocskájáról akkor esik szó, amikor apja a rendetlenségét, lomposágát kárhoztatja, combjáról pedig akkor, amikor Tibort hipnotizálásra bírja, aki azt hiszi, hogy a lány szándékosan delejes álomba merült: keze hideg lett, combja elszibbandt.

Háta és dereka már asszony korából említődik ruhája kapcsán, fülében a grófnő családi ékszere, briliánsa, ezeknél sincs erotikus utalás; a lompos lányból úrinő lett.

Hilda testi ábrázoltságának szöveghelyei:

AGYVELO

[...] s fokozta az iramot, hogy még jobban érezze azt a kéjes viszketést, mely lábától agy-
velejéig bizsereg. Egészen odaadta magát az örvénylő szédületnek (IV: 91)

ARC

Széles karimájú florentinkalapja árnyat vetett *arcára*, mely egyébként is sötétlett geszte-
nyeszín hajától, mély szemétől (I: 25)

Rizsport is kért. Azzal *arcát* hintette be (IV: 113) (Ld. ÉrtSz. *rizspor*, *rizsporos*)

A fiú nézte őt, amint *kaméleonarcocskáját* feléje emelte (VIII: 199)

Arca *beesett*, szeme alatt szarkalábak sötétedtek (IX: 247)

[...] *arca* duzzadt, szeme, máskor tüzes szeme lágy és bágyadt, mint a tehéné (XIII: 335)

Hilda nagyon bő gyászruhájában lépkedett, mely jól illett viaszhalvány, finom *arcához*
(XXX: 693)

Nehéz gyászfátyolát hátravetette kalapjára, hogy izzó *arca* szabadon maradjon (XXX: 695)

A Hilda arcához tartozó minősítésekből csupán egy, a *finom* tartható kimondottan előnyös, ezzel szemben a látványnak (*sötétlő*) vagy az élethely-
zetnek megfelelők, tehát semlegesek: *beesett*, *viaszhalvány*, *duzzadt*, *rizsporos*; a
már említett **kaméleon* jelző hátrányos. Néhány minősítés együttesen jelenik
meg (ezeket & jelzi), és vagy erősítik egymást, vagy ellentétesek, mint az
imádandó ↔ *dacos*. Hilda arcának ábrázoltsága csupán egy-egy esetben elő-
nyös és hátrányos, a többi jelzettsége semleges. (Egyes melléknevek * jele a
szövegmondatban lévő jelentésük alapján kikövetkeztetett alak.) – Az egyedi
előfordulású és minősíthető ábrázoltságokhoz az adatsorokban aláhúzás is
fölhívja a figyelmet.

Az ARC ábrázoltságának jellege:

○ *beesett* (Ld. Nszt. II. a.)

○ *duzzadt*

○ *izzó*

⊖ **kaméleon*

○ **rizsporos*

○ **sötétlő* (Ld. ÉrtSz. *sötétlik* 1.)

⊖ *viaszhalvány* (& *finom*)

⊕ *finom* (& *viaszhalvány*)

FEJ

– Mit bánom én – szólt s fölszegte dacos, imádandó *fejét* (XIII: 337)

Hilda nyugodtan fordította feléje kis, csinos *fejét* (IX: 243)

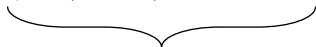
Az *arc*-cal ellentétben *fej* inkább előnyös ábrázoltságú még az egyetlen hátrányos *dacos* kitétel ellenére is, amelyet talán Hilda még (kis)lányos viselkedése nem is tesz egészen ellenszenvenné.

Λ FEJ ábrázoltságának jellege:

⊕ csinos (& kis)

⊕ imádandó (& dacos)

○ kis (& csinos)

↓

⊖ dacos (& imádandó)

HALÁNTÉK

Hilda addig átöltözködött, haját *halántékára* húzta, mint leánykorában (XXXI: 711)

[...] halántékára bodorodó *huncutkái* időszerűtlenek voltak (XXXI: 707)

NYAK

Hilda [...] *nyakán* és hátán szív alakú kivágás volt, derekán csinált piros rózsza (XXXI: 707)

TOROK

De nem bírt sírni. Csak szédült, *torkában* egy golyót érzett, fulladozott (XXX: 697)

FÜL

Fülében gyönyörű briliáns szikrázott (XXXI: 707)

ORR

○ Hilda délelőtt szentjánoskenyeret rácsált, mely illó olajával csiklandta *orrát* (IV: 103)
[*csiklandó orr; vö. ÉrtSz. csiklandik]

○ Részegnek látszott a náthától, *orra* vörösödött (VIII: 199) (*vörösölő orr; vö. ÉrtSz. vörösödik 1.)

SZEM

⊕ [arca] sötétlett gesztenyeszín hajától, mély szemétől (I: 25)

[...] a lány a bársonyszéken ült, kisírt *szemmel*, csipkekendőjét rágva (IV: 111)

Hilda lenyelte könnyeit. Vízet kért. Megmosta piros *szemét* (IV: 113)

⊕ [...] a diák kék szeme hamarabb elfáradt, mint az ő erősvonagló-fekete *szeme* (VIII: 203)

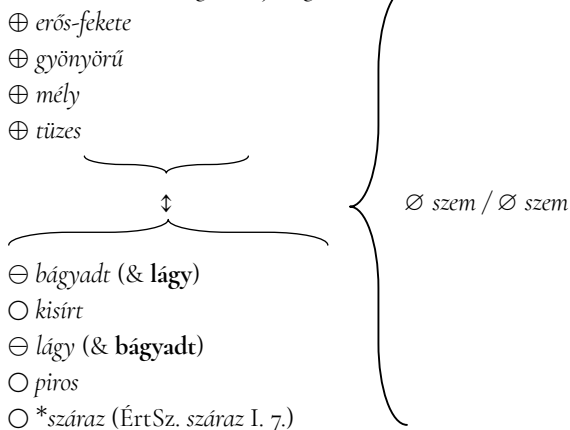
∅ [...] hányt. Arca beesett, *szeme* alatt szarkalábak sötétedtek (IX: 247)

∅ *Szeme* alól azonban lehúzta a bőrt. És nem ezt a gyönyörű szemet bámulta [az orvos], hanem a halovány szemhúst (X: 251)

- ⊕ És nem ezt a gyönyörű *szemet* bámulta [az orvos], hanem a halovány szemhúst (X: 251)
- ⊕ [...] máskor tüzes *sze*me lágy és bágyadt, mint a tehéné (XIII: 335)
- ⊖ De nem bírt sírni. [...] Sőhaj emelte mellét, egyre gyakrabban nyelt. *Sze*me mégis száraz maradt (XXX: 697)
- ∅ Hilda *szemét* lesütötte, lámpalázzal küszködött (XXX: 739)

A szem-hez tartozó ábrázoltságok előnyös csoportját a történetek miatt ellentétezik a hátrányos jelzések, amelyikekből a *lágy* és a bágyadt hátrányos, azonban szöveghelyzet miatt antik képzettársítás jöhet szóba – „lágy és bágyadt, mint a tehéné” –, hiszen Héra istennőt a *hókarú* és *aranytrónusú* mellett a *tehénszemű* jelző is megillette. A semleges minősítők Hilda érzelmi viselkedésének következményei, apja temetésén bizonyára erős érzelmei gátolják a sírásban.

A SZEM ábrázoltságának jellege:

AJAK

- ⊕ Mutatta élő *ajkait*, melyeknek piros húsán egy [pattogatott] kukorica libegett, ezüst nyálával elvegyülve (VIII: 201)
- [...] odanyújtotta karját, engedte, hogy megölelje. És *ajkát*, kétségbe esetten, mint egy harmincéves asszony (V: 123)

SZÁJ

Tibor nézte hullámos, nagy *száját* (I: 25)

Hilda *szája* vonaglott (XXX: 697) (**szája vonagló*: 'külső vagy belső hatásra rángatódzó', vö. ÉrtSz. *vonaglik*)

A SZÁJ ábrázoltságának jellege:

- ⊕ hullámos (& nagy)

⊕ nagy (& hullámos)

○ *vonagló

HAJ

⊕ [arca] egyébként is sötétlett gesztenyeszín hajától, mély szemétől (I: 25)

[...] halántékára bodorodó *huncutkái* időszerűtlenek voltak (XXXI: 707)

Hilda addig átöltözködött, *haját* halántékára húzta, mint leánykorában. Úgy ment ki hozzá (XXXI: 711)

KÉZ

○ A lány *keze* jéghideg lett, combja elzsibbadt (VIII: 203) (*jéghideg kéz)

HÁT

Hilda [...] nyakán és *hátán* szív alakú kivágás volt, derekán csinált piros rózsa (XXXI: 707)

DERÉK (főnév)

[...] *derekán* csinált piros rózsa (XXXI: 707)

TÉRD

⊕ [...] megigazította a gumi harisnyakötőt. Egy pillanatra fölillant *térdéből* egy fehér foltocska (IV: 93)

LÁB

Hol lebukott a kerítés alá, hol fölszállt s fokozta az iramot, hogy még jobban érezze azt a kéjes viszketést, mely *lábától* agyvelejéig bizsereg (IV: 91)

LÁBIKRA

⊕ Majd szép alakú *lábikráján* kifeszült a harisnya, szoborrá formálva a kecses húst (IV: 93)

COMB

○ A lány keze jéghideg lett, *combja* elzsibbadt (VIII: 203) [*zsibbadó comb; vö. ÉrtSz. *zsibbad* 1.]

2.4. (Hilda érzelmi-lelki állapota)

Már első megjelenésekor a májusi vidám társaság látványa undort kelt benne; a kertben hintázva kéjes viszketést érez (valami erotikus vonás itt is van);

apja és Tibor ideges voltát emlegeti; apja temetésén nem tud sírni. Asszony korában megváltozva a Fertő tó vizén csónakázik, mereng egyedül; festeget a tóparton, és „[m]ég verseket is írt „Hangulatok” címen, melyek leányneve alatt jelentek meg, már nem zongorázik (XXXI: 707). Az egyedüllét a regény undorral és leánykori idegességével, zaklatottságával ellentétes. A diákkal való viszonya miatt viselkedése érthető viselkedése, amikor azt véli, hogy apja tud annak következményéről: „Segítség – visított Hilda –, segítség – mintha gyilkolnák”. Az iskolaszolga is „[...] tudta, hogy ilyenkor a tanárkisasszony *bomlik*.” Az eset után betegségbe menekül – „ezen az éjszakán rosszul lett, hányt” (IX: 247) –, ámbar most graviditására is gondolhatni a hányás miatt, az érzelmi instabilitása (vagy annak egy része) szintén terhességi tünet lehet; efféle Kosztolányi (közvetlenül) nem utal.

Amikor a helyi szennylap (örömmel) beszámol Novák tanár megveréséről és Hilda szökéséről, efféle viselkedésére is kitérnek: „[...] minden diák zsebében meg lehetett találni a kis *hiszterika* arcképét” (XXIX: 661). A lány hiszterikus viselkedését orvosuk is ismeri: „Az orvos nem mérte meg: ismerte kis páciensét, hogy az akármikor annyi lázat tud termelni, amennyit akar s nála a hőmérséklet nem irányadó. [...] Mindig vasat kapott, arzént, tinctura valerianát, a *hisztériája* ellen” (X: 251). „A hysteria infantilis személyiség szerkezettel jár [...]” – írja Brunecker (1967: 321), ezt valamelyest a lány fiatalsága és a „babakoszt” mutatja: szentjánoskenyér, édesgyökér, tejberizs, madártej, csokoládé stb. (IV: 103).

Ugyancsak a hiszteria jellemzője a dac, színlelés, a betegségbe menekülés, a teátrális viselkedés. Tud hízkelni – „Apus – *dorombolt* Hilda” –, ha kell. Teátrális jelenet a férjhez menési kérése apjához, amelyet rövidesen megváltoztat, és látzólag meg is változik, ami színlelésnek tartható. Fejfájásról panaszkodik, ha a társaságban nem érzi jól magát, ezért is hagyja el apja tanárokból álló társaságát (VI: 151), inkább egy kiscicával foglalatосkodik, ez némi infantilizmust sejtet. Zongorázni sem hajlandó fáradságot színlelve és némi daccal is, a tanár nénik furcsa gyerekeknek és makacsoknak tartják. Apja mindezt különködésnek véli. Éjszakai rosszulléte után az orvos neuraszténiát (Brunecker 1967: 320–321) állapít meg, esetleg gyomorrontást (X: 253). Érzékeny idegrendszerére utal, hogy hintázás „lábától az agyvelejéig” hat rá (IV: 91).

Hasonlóképpen színlelés: amikor rájön, hogy apja semmit sem tud „arról”, ti. a fiúval való viszonya következményéről, kedveskedve átöleli. Hazugságnak tarthatók az efféle megnyilatkozásai, azt mondja, hogy olvasott, amikor apja látta, hogy Tibor az ablakán át távozott tőle. Cigarettaázását is letagadja. Ugyanakkor nem szívesen viselkedik így, örül, ha nem kell hazudoznia. Az ezutáni időben apjának Chopint zongorázik, tréfásan, szinte versben szól hozzá – ezek is kedveskedési esetei. A teátrális viselkedéshez tartozhat, hogy betartja az illemszabályokat (kézcsókkal üdvözl), hogy kedveskedéssel, ajándékkal igyekszik lekenyerezni

az iskolaszolgát. Tiborral való kapcsolatának is efféle jele, hogy szerelme csuklójára láncot forrasztat, hajfűrtöket küld neki.

Búcsúlevele, amelyet szökésekor írt, apja iránti tiszteletét mutatja, amelynek jele az is, hogy kisfiát Antalnak keresztelték, továbbá hogy apja szellemét idézi a regény végén. („haragszol, apus?”). Hilda, Flóri néni és Lenke a régi asztaltáncoltatást újíttják föl, Novák Antal szelleme az asztalláb koppanása szerint nem haragszik. A Hildára vonatkozó első szövegmondat a lány büntudatát említi, aki a még alvó apjától kiszökött a házból, a történetek végén ez a büntudat (is) föloldozást kap a későbbi szökésével együtt.

A szöveghelyek Hilda előnyös érzelmi-lelki ábrázoltságában 12 előnyös, 15 hátrányos beállítású. Utóbbiak zöme abból a jelenetből valók amelyekben apjának tagad, hazudik. Talán semlegesnek vehető, hogy a kertben hintázva a bakfis kéjes viszketést érez, az efféle (már említett) erotikus jelleg kialakulására vall, nem csupán Hilda sajátja.

Hilda érzelmi-lelki állapotának szöveghelyei minősítéssel:

⊕ Novák Hilda az utca végéről jött, úgy, ahogy szokott: nem sietve, fejét lehajtva, titkos büntudattal (I: 23)

⊖ Most kelt az ágyból, megszököve édesapjától, ki csak később ébredt [...] (I: 23)

⊖ – Undorodom.

– Mitől?

– Ezekről – s rámutatott egy távoli társaságra, mely már fölvirágozva baktatott az utcán (I: 27)

○ Hol lebukott a kerítés alá, hol fölszállt s fokozta az iramot, hogy még jobban érezze azt a *kéjes viszketést*, mely lábától agyvelejéig bizsereg (IV: 91)

⊕ – Apus – kiáltott feléje – kezed csókolom (IV: 91)

⊖ – Mit csináltál?

– Olvastam (IV: 91)

⊖ Szüksége volt rá, le kellett kenyerезnie. Megkínálta selyemcukorral, melyet köténye zsebéből vett ki, két virsziniával, melyet apjától lopott (IV: 105)

⊕ Hilda emlékül adott neki egy értéktelen ezüstláncot s azt kívánta, hogy ezt, mint eljegyzésük jelképét, erősíttesse karjára, úgy, hogy ne láthassa más és sohase lehessen levenni (V: 127)

⊕ Hilda leveleiben szalagokat, hajfűrtöket is küldött (V: 127)

⊖ Nőtársaságban nem tudott egészen felolvadni. Fejfájásról panaszkodott (VI: 139)

⊕ Hilda úgy viselkedett, ahogy illet. Kezet csókolt, egy láthatatlan pukedlit csinálva (VI: 147)

⊖ Hilda ezt [ti apja tanártársaisanak beszélgetését] nem bírta tovább. Kiment az udvarba. Egy kosárban talált egy kölykes macskát. Annak a kiscicáját, mely még vak volt, behozta a szalonba (VI: 151)

⊖ – Az hazudott, – szólt a leány, ki nem tudta, hogy Tibor mit **árult el**, melyik **titkot**.

- Tehát az egész nem igaz?
- Nem igaz.
- Te hazudsz – mondta Novák, nagyon erélyesen (VIII: 237)
- ⊖ – Tibor volt itt.
- Kicsoda?
- Ne komédiázz. Ő ment el az előbb (IX: 233)
- ⊖ – Te cigarettáztál.
- Nem.
- De igen. Mért hazudsz? Lehelj rám.
- Hilda rálehelte. Hiába evett narancshéjat, leheletén átütött a dohányszag (VIII: 239)
- ⊖ Apus – dorombolt Hilda és hízelegve, mint a cica, odasimult melléje, bízva erejében (VIII: 231)
- ⊖ [Hilda visított] Gergely ezt már ismerte, tudta, hogy ilyenkor a tanárkisasszony bomlik (IX: 243)
- ⊖ Panaszosan, jajgatva szólalt meg:
- Apus, adj férjhez (IX: 245)
- ⊖ Hilda ezen az éjszakán rosszul lett, hányt. Arca beesett, szeme alatt szarkalábak sötétedtek. Reggel korán benyitott hozzá az apja. Láta, hogy rossz színben van. Ez nem lepte meg. Leánya pár óra alatt lesoványodott, megkövéredett, egy lelki rázkódtatás hatása alatt úgy változtatta külsejét, mint más a ruháját (X: 247)
- ⊖ – Nem. Nem megyek férjhez. Itt maradok veled (X: 253)
- ⊖ A leány most látta, hogy az apja semmit se tud arról. Átölelte őt (X: 255)
- ⊕ Hilda élvezte a nyugalmat, melynek megvoltak a maga jó oldalai: nem kellett örökösen elrejtetni ezt-azt, hazudozni, alakoskodni (XII: 301)
- ⊕ Hilda zongorázott az apjának. Finoman, érzéssel játszotta Chopin es-dur nocturne-jét (XII: 303)
- ⊕ Hilda észrevette lehangoltságát. Tréfásan szólt neki:
- Apus rosszkedvű – és tagolta a szokat, mint egy verset –, apus rosszkedvű (XII: 311)
- ⊕ A levél így szólt: „Apus, ne haragudj ránk. Ma éjjel elutaztunk. Közösén határoztuk el. Másképp nem cselekedhettünk. Bocsáss meg nekünk. Hilda.” (XVI: 383)
- ⊕ Az életét adta volna, ha most sírni bírna. De nem bírt sírni (XXX: 697)
- ⊕ Hilda sokat *merengett* egy mozdulatlan csónakban, a víz közepén fölrebbenő szárcsákat nézve (XXXI: 705)
- ⊕ – Haragszol, apus?
- Az asztal egyet koppantott.
- Nem haragszik – sóhajtott Flóri néni s könnye végiggördült arcán (XXXII: 735)

2.5. (Hilda műveltsége)

Hilda iskolázottságáról, műveltségéről nem esik szó, de amikor apja a gimnáziumi messzelátón mutatja neki az éjszakai eget, a lány kérdései tájékozatlanságra

vallanak, viszont zongorázik anyja kottáját ismerve, regényt olvas, bizonyos dolgokban járatos, még az asztaltáncoltatásban is. Mint már szóba jött, asszonykorában fest, verset ír, sokat olvas, feltehető: romantikus regényeket, hiszen korán elhúnyt anyjára ismert bennük.

A Hilda műveltségére vonatkozó szöveghelyek:

Regényolvasás közben nemegyszer rajtakapta magát, hogy azt a nőalakot, kinek holdas estéken kezét csókolta, egészen ilyennek látta (VI: 137)

⊖ Látták a Szaturnust, a Jupitert, a Cassiopéát, a Végát, az Aldebaránt. Arab hitregékben éltek. – A Vénusz, – szólta Novák.

– Nini, – mondta Hilda – hogy lobog. Élnek itt emberek? (XII: 305)

⊖ Hát a Szíriusz oly távol van tőlünk, hogy egy fénysugara tizenhat év alatt jut el a földre. Az a fénysugár, melyet most látsz, Hilda, ott a messzelátóban, az a csillogás, mely most a szemed érinti, akkor

indult ide, a földre, mikor te megszülettél, kislányom.

– Azóta folyton rohant? (XII: 305)

⊕ Hilda zongorázott az apjának. Finoman, érzéssel játszotta Chopin es-dur nocturne-jét, az anyja kedves darabját, melyet a megboldogult gyakran zongorázott s halála előtt egy héttel is ennél hagyta nyitva a hangjegyfüzetet (XII: 303)

⊕ & ⊖ Hilda járt-kelt a kastélyban, olvasott hosszú estéken, de már nem zongorázott. (XXXI: 707)

⊕ Bársonyra égetett, horgolt, vízfestékekkel tájképeket festett a tóparton, hová kivitte állványát. Még verseket is írt „Hangulatok” címen, melyek leányneve alatt megjelentek a megyei lapban. Ezekről azonban nem sokat tartott (XXXI: 707)

3. A Novák Antalról szóló regény eseményszálának része a tanár lányának története. A fiatal lány a gimnazisták ideálja, aki (talán nem egy) fiúval tartott kapcsolatot. Megjelenéséről arcának finomsága és szép lábikrája mellett nincs különösebb ábrázoltság. Viselkedése nem szokványos, hisztériára hajlamos, önféjű, dacos. Szerelmi viszonyát kisebb-nagyobb hazugságokkal leplezi apja előtt, majd megszökik a frissen érettségizett Tiborral, akivel regény végén vidéki, csinos és érzelmeiben megnyugodott szépasszonyként él. Neuraszténiája egyedülleti merengésbe, festegetésbe, versírásba oldódik. A kor középosztályú nőinek megfelelő műveltségű, amelyhez tartozik még spiritiszta asztaltáncoltatás is. Apja szellemét a boldogságról kérdezi, aki „a végtelen térben és időben, a világűrben és semmiségben, valahol a Vénusz és Szíriusz között, már boldog.” Hilda bizonyára az efféle boldogságról mereng egy mozdulatlan csónakban.

IRODALOM

- Brunecker Györgyi 1967. Hysteria. In: *Psychiatria*.
- Brunecker Györgyi 1967. Neurasthenia. In: *Psychiatria*.
- Büky László s. a. Egy Kosztolányi-regényalak ábrázoltsága az Aranyárákányban. *Magyar Nyelvőr*.
- Deme László 1954. Helyesírási szabályzatunk tízedik kiadásához. *Magyar Nyelvőr* XXVIII: 285–308.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Főszerk. Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- Kemény Gábor 2016. *Krúdy körül*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1924. *Aranyárákány*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. http://real.mtak.hu/21552/1/Aranyarsarkany_nyomda_javitott.pdf
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1–. Főszerk. Ittész Nóra. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006–.
- Psychiatria*. Szerk. Nyíró Gyula. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1967.
- P. M. [? Pásztor Mihály] 1925. Aranyárákány. *Világ* XVI: 122. (1925. máj. 31.)

Sebők Melinda

A *Halálfi*ai korabeli recepciója

a Babits-levelezés dokumentumai tükrében¹

Az 1927–1929 közötti időszak különös periódus Babits Mihály pályáján. Ebben az időszakban lett a Baumgarten Alapítvány kurátora; ekkor fejezte be legterjedelmesebb regényét, a *Halálfi*ait; negyedszázados költői jubileumát ünnepelve *Versék* címmel az Athenaeum Kiadónál megjelent addigi lírai termésének gyűjteménye; Berzeviczy beszédére válaszul megírta *A kettőszakadt irodalom* című tanulmányát; Julien Benda Párizsban megjelent *La trahison des clercs* írását követően 1928 őszén a Nyugatban közölte a heves vitát kiváltó *Az írástudók árulását*; ennek a periódusnak a végén 1929-ben adta ki az *Élet és irodalom* című tanulmány- és esszékötetét; valamint szintén ennek az évnek a végén jelent meg hatodik verseskötete: *Az istenek halnak, az ember él*.

A Babits-levelezés jelentős százaléka az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, néhány levél (Gellért Oszkár, Dénes Lajos, Juhász Géza levelei) a Petőfi Múzeum Kézirattárában, pár dokumentum (Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Rédey Tivadar, Tessitori Nóra egy-egy levele) a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában vagy a szekszárdi Babits Emlékházban található (főleg családtagoknak, Babitsné Kelemen Aurórának, Kelemen Ilonának és Babits Istvánnak küldött levelek). A rendkívül nagyszámú dokumentumból a levelek egy csoportját a Babits által küldött tiszteletpéldányok képezik. A legnevezetesebb esemény 1927-ben – ami Babits írói pályáját illeti – a *Halálfi*ai című regényének megjelenése az Athenaeum Kiadó gondozásában. Babits olaszországi nászútján, 1921. március 21-én kezdte el írni a művet, amelyet 1921 őszétől a Pesti Napló közölt folytatásokban. Babits élete legterjedelmesebb alkotásában átfogó képet próbál adni a századforduló Magyarországnak hanyatlásáról, három nemzedék társadalomrajzáról, a Rácz és a Sátordy család történetéről, belefoglalva számos önéletrajzi elemet is. Jelen tanulmány keretein belül a *Halálfi*ai-recepcióból csakis az 1927–1929 közötti Babits-levelezésben említett bírálatokat, elemzéseket, kritikákat, fordítástechnikai problémákat vizsgálom (ezért nem térek ki a többi recenzióra vagy Szabó Dezső *Filozopter az irodalomban* címmel publikált kritikájára²). Az 1927–1929 közötti periódusban főképp a Mikes Lajos-, Schöpfung Aladár-, Gellért Oszkár-, Szilasi Vilmos- és Stefan I. Klein-levelek tükrében ismertetem a *Halálfi*ai korabeli fogadtatását.

▼

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kuratórii Ösztöndíj támogatásával készült.

² ASCHER Oszkár 1929. október 1-jén keletkezett, Babitsnak küldött levelében említi Szabó Dezső írását, de Babits nem reagál, így a vizsgált periódusban a levelezésben nincs a Szabó Dezső-kritikáról párbeszéd. Az 1927–1929 közötti dokumentumokban Németh László Protestáns Szemlében közölt kritikájáról sincs levélváltás.

Babits az 1913-ban írott *Magyar irodalom* esszéjében fejti ki, hogy a regény jövője nem a cselekmény fordulatosságában, a szereplők sokaságában és élethűségében rejlik, hanem sokkal inkább az érzelmi ábrázolás mélységében, s megállapítja, hogy európai viszonylatban már kevésbé fontos az élnkség, a gyorsaság, a változatosság. „A magyar regény egész a legújabb időkig (egész Mikszáthig, Gárdonyiig, sőt Mórícz Zsigmond Sáraranyáig) inkább az invenció és cselekvés gazdagságával, a színek élnkségével, az alakok változatosságával és élethűségével tündökölt, mint az érzelmi ábrázolások mélységével vagy éppen szubtilitásával. A közönség ezt a változatosságot és élnkséget meg is kívánja, és az érzelmi szubtilitásoktól (mely azt és főleg a cselekvés gyorsaságát gátolná) visszariad.”³ Mivel Babits jól ismerte többek között E. T. A. Hoffmann, E. A. Poe, Oscar Wilde, R. L. Stevenson és George Meredith prózapoétikai eljárásait, a regényírás invencióit a benyomások, színek, hangulatok végtelen sokféleségével, az érzelmi ábrázolás mélységével, az álom és a valóság kettősségével – a nyugat-európai és az amerikai próza, valamint a bergsoni filozófia nyomán – az 1913-ban megjelent *A gólyakalifa* című regényével tudta megvalósítani. Később írt regényeiben azonban már nem törekszik a prózamodell korszerűségére azon elképzelése alapján, hogy a modern nagyepikának feltétlen el kell szakadni a valóságtól, a realista regény hagyományaitól. Noha a *Kártyavár*, a *Timár Virgil fia* és a *Halálfi* is jelentősen különböző epikai kompozíció,⁴ *A gólyakalifa* után keletkezett regényekben Babits részben visszatér a több szereplőt és cselekményszálát mozgó, a korábrázolást előtérbe helyező azon elvéhez, miszerint: „[m]inden irodalom (mint minden egyes mű), egy képzetvilág kifejezése, melyet egy ország, egy föld, egy éghajlat színei s egy történet viszontagságai alakítanak ki, egy nép temperamentumán átszűrve. [...] Minden irodalomnak külön hangulatát és színeit elsősorban a klíma hangulatából, a táj benyomásaiból összeállt képzetvilág adja meg, másodsor a nemzeti múlttól nevelt és formált faji karakter, mely e benyomásokat földolgozza és színezi.”⁵ Babitsnak ezt az álláspontját támasztja alá a *Halálfi* megjelenésekor, 1927 áprilisában a Pesti Naplóban tett nyilatkozata is: „A regényíró emlékeiből épít, önmagából fonja hálóját, mint a pók. [...] Ilyen önző szeretettel szeretem én is ezt a regényemet, melynek minden alakja abból a fából hajtott ki, amelyből én nőttem; levegője az én levegőm. Szeretem ezt a levegőt, különös szellőivel s néha egészségtelen füledéseivel. [...] A regény alakjai azt az utat teszik meg, amit én megtettem; amit az egész mai Magyarország megtett. Azelőtt osztályozták a regényeket: történeti és társadalmi regényekre. Manapság csak egyféle regény

▼

3 BABITS Mihály, *Magyar irodalom*. In: Uő, *Esszék, tanulmányok*, szerk., BELIA György, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1978, 249.

4 RÁBA György szerint Babits regényei különböző műfaji változatokat valósítanak meg: „*A gólyakalifa* eszerint fantasztikus, a *Timár Virgil fia* lélektani regény, a *Kártyavár* társadalmi szatíra, a *Halálfi* családregény, az *Elza pilóta* utópia, a *Hatholdas rózsakert* anekdotázó, humoros beszély volna.” RÁBA György, *Babits Mihály*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 94.

5 BABITS, *Magyar irodalom*, i. m., 248.

lehet: történeti regény.”⁶ Babits tehát legnagyobb terjedelmű, hat éven át írt regényének a megalkotásakor már elveti a modern világirodalmi mintákból ihletett lélektani-fantasztikus regény irányát, és egy személyes élményekből, egyéni tapasztalatokból táplálkozó, ugyanakkor kor- és valóságűbb, a magyar lateiner középosztály tehetetlenségét bemutató történeti regény megírására vállalkozik. Babits tudatosan törekedett a középosztály hanyatlásának megjelenítésére, művét ebben az értelemben hiánypótlónak tekintette. Erről vallott a Pesti Naplónak adott interjújában is: „Ki írta meg ennek a magyar lateiner középosztálynak a regényét? Azt hiszem, senki még [...], sajátságos módon éppen annak az osztálynak a regénye hiányzik, amely a nemzet lelke és szelleme.”⁷

Babits nagy ambícióval, sok lemondás árán, hat éven át írta legterjedelmesebb, 700 oldalas regényét, mely 1927 húsvétján a könyvpiac újdonságai között szerepelt. A magyar élet válságát három nemzedéken keresztül bemutató regényt Babits élete legjelentősebb alkotásának tekintette. Az Est-lapok irodalmi szerkesztőjének, Mikes Lajosnak 1927 nyarán küldött levelében számolt be a könyv várható sikeréről és jelentőségéről: „*Nem tudom hogy fogynak könyveim (elsősorban a Halálfiái); bizonyos hogy az Athenaeum az utóbbit nem reklámozta úgy, mint nagysága és jelentősége szerint kívánhattam volna. Mindazonáltal a mindenoldról megnyilvánult érdeklődés és az osztatlan pártkülönbség nélküli elismerés följogosít arra a hitre hogy a könyv eredménye anyagilag is többet fog jelenteni egy muló könyvsikernél s arra a várakozásra hogy kiadóm ezentul fokozottabban igyekszik a további munkálkodás lehetőségét és nyugalmát számomra biztosítani.*”⁸ Babits tehát a korai csalódás ellenére számított a növekedő eladott példányszámok bevételeire. Bízott műve sikerében, s ennek érdekében számos tiszteletpéldányt küldött. Többek között Stefan I. Klein, Szilasi Vilmos, Szabó Lőrinc, Mikes Lajos, Tormay Cecile, Szekfű Gyula, Pintér Jenő, Ritoók Emma, Rédey Tivadar, Balassa József, Ignótus Hugo, Dienes Valéria és Dánielné Lengyel Laura válaszlélelben gratuláltak a regény megjelenéséhez. Schöpflin Aladár az első, aki júniusi levelében méltatja a regényt: „*Olyan könyv ez, mely egyre nőni fog az emberek tudatában, s biztos vagyok benne, hogy belenő a magyar irodalom nagy remekműveinek sorába. Én máris nem könyvnek érzem, hanem életnek, az alakjai napról-napra jobban élnek bennem.*”⁹ A Könyvbarátok Lapjában közölt bírálatában is elismerően nyilatkozik a regény dunántúli színeiről, alakjainak élethűségéről, életfilozófiájáról, érzelmi árnyalatairól, az asszociációk gazdagságáról, majd méltatja a szerző stílusművészetét, mely széles skálán mozog: „a prédikatori pátosztól a fájdalmas ironiáig és a lírai ellágyulás sokfé-

6 BABITS Mihály nyilatkozata a *Halálfiái*ről, Pesti Napló, 1927. április 9. In: Uő, *Riportok, interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, (s. a. r.) TÉGLÁS Andrea és TÉGLÁS János, Magyar Napló, Budapest, 2018, 173.

7 BABITS Mihály nyilatkozata a *Halálfiái*ről, i. m., 174.

8 BABITS és BABITS Mihályné TANNER Ilona – MIKES Lajosnak, Esztergom, 1927. július 6., PIM Kézírtattára V. 2104/2.

9 SCHÖPFLIN Aladár – BABITS Mihálynak, Budapest, 1927. június 18., OSZK Fond III/1115/19.

le árnyalatáig”.¹⁰ Rédey Tivadar és Alszeghy Zsolt a várható recenzió megjelenéséről is küldtek értesítést. Rédey a Napkeletben közölt bírálatában Szekfű Gyula *Három nemzedéké*hez hasonlítva Babits korrajzát: „A *Halálfi*ai korregény. [...] A századvég és a századkezdet szinte geometriai arányossággal oszlik meg benne: mintegy nyolc évet ölel fel abból s ugyanannyit emebből; maga a századforduló éppen a regény tengelyébe esik. [...] Ezt a kort újabb regényíróink egyre sűrűbben keresik fel témaként, [...] mely vajmi kevéssé hasonlít Szekfű Gyula komor rajzához a *Három nemzedék*ben. Annál jobban hasonlít a Babitsé. Szinte ő is odaírhatná a regénye élére Szekfű könyvének alcímét: »Egy hanyatló kor története«.”¹¹ Ugyanakkor megemlíti a prózaíró költői alkatát, hiszen „a hangban ott lélegzik a lírikus Babits”.¹² Alszeghy Zsolt inkább a lírába transzponált önéletírásnak tekinti a művet: „Babits mindig elsősorban és leküzdhetetlenül lírikus, [...] de maga a regényíró sem tudta leküzdeni ezt a belső lírai kényszert”.¹³ Bár a várható bírálat megjelenéséről a Babits-levelezés hagyatékban fennmaradt dokumentumai közül csak Rédey Tivadar¹⁴ és Alszeghy Zsolt¹⁵ értesíti Babitsot; a tiszteletpéldányok elküldését követően számos ismertetés jelent meg a műről, többek között Juhász Géza az Alkotásban és a Debreceni Szemlében,¹⁶ Komlós Aladár a Korunkban,¹⁷ Benedek Marcell a Századunkban,¹⁸ Szabó Lőrinc a Pandorában,¹⁹ Földi Mihály²⁰ és Ignotus²¹ a Nyugatban írt a regényről méltatást. Noha az említett korabeli recenziók elismerik a regény kor- és társadalomrajzát, egyértelműen hangsúlyozzák az író stílkettősségét. Mindegyik kritikus észreveszi, hogy a lírikus Babits rejtőzik az epikus forma mögött.

Babits olyannyira bízott a regény pozitív fogadtatásában, hogy útját állta a lebecsülő bírálat Nyugat-beli megjelenésének, amelyet Kassák Lajos írt. Ezt bizonyítja 1927. szeptember 5-én Gellért Oszkárnak küldött levele:

▼

10 SCHÖPFLIN Aladár, *A halálfi*ai. Babits Mihály regénye, Könyvbarátok Lapja, 1927/1., 67.

11 RÉDEY Tivadar, *Babits Mihály: Halálfi*ai, Napkelet, 1927/7., 652.

12 RÉDEY, i. m., 654.

13 ALSZEGHY Zsolt, *Jelentősebb szépirodalmi alkotások*, Irodalomtörténet, XVI. évf., 1927/5–6. sz., 228.

14 RÉDEY Tivadar – BABITS Mihálynak, Budapest, 1927. április 16., OSZK Fond III/1043/22.

15 ALSZEGHY Zsolt – BABITS Mihálynak, Budapest, 1927. június 6., OSZK Fond III/13/3.

16 „Költői szépségével, stílusa tömörségével, jellemzése mindenre gondoló hűségével, eszméi átfogó erejével [...] a legjobb magyar regények közé tartozik ez a mű.” JUHÁSZ Géza, *Forma és világkép az új magyar regényben*, Debreceni Szemle, 1928/7., 382.

17 A tájhangulatok „egyszersmind Babits-versek édes emlékeit idézik fel”. KOMLÓS Aladár, *Halálfi*ai, Korunk, 1927/7–8., 583.

18 „A szimbolista nagybetűk nélkül is éreznök, hogy a regénynek minden részlete [...] olyan szimbolikus értékű, mint a színpadon elhangzó szó.” BENEDEK Marcell, *Halálfi*ai, Századunk, 1927/5–6., 322.

19 Szabó Lőrinc is a lírikus Babitsot érzi a *Halálfi*aiában: „mennyi líra, mennyi vers van elrejtve a *Halálfi*aiában! Meglevő versek, amelyek számára mostani prózaruhájuk nem elég inkognitó Babits költészetének ismerői előtt!” SZABÓ Lőrinc, *Séta idegenben, Lihegő erdők: Halálfi*ai, Pandóra, 1927/4., 241.

20 „Ilatok és színek költészete a regény”. FÖLDI Mihály, In: *Halálfi*ai, Nyugat, 1927/10., 786.

21 A *Halálfi*ai „minden eddigi regénytől eltérően valami különös páthosszal, valami sajátos, szinte profétai hangon van írva, a versnél is kötöttebben, extatikus emelkedéssel, melyet soha el nem ejt”. IGNOTUS, *Jegyzet Babits Halálfi*ai regényéhez, Nyugat, 1927/17., 313.

„Kedves Barátom,

arra kérek várj a kérdéses Kassák-ügy elintézésével még egy hétig. Ujra elolvastam a cikket, s oly megjegyzéseim vannak melyeket veled, s talán Kassákkal is, személyesen kell megbeszélnem. A cikk igen gyenge: ezt első pillanatban nem vettem észre, mert elfogultan olvastam, s szokott skrupulózitással saját magam ellen voltam elfogult.

Ilonkával elhatároztuk hogy kb. egy hét múlva (10-edike körül) – talán végkép – Pestre megyünk. Máskülönb azonnal felutaznék; de így inkább arra kérek, várj addig, hisz magad mondtad hogy a dolog nem oly sürgős. A következő (szept. 15.-iki) számban a cikk még ne jelenjék meg; hisz eredeti tervünk szerint sem igen jelenhetett volna meg addigra.

A cikk kéziratát egy hét múlva fölviszem magammal Pestre.

Arra kérek még hogy verseimből mielőbb okvetlen küldjetek levonatot, mert változtatásokat akarok rajtuk tenni.

A viszontlátásig ölel híved

Babits Mihály²²

Gellért Oszkár 1927. szeptember 9-én az alábbi válaszlevelet küldte:

„Kedves Mihály,

– (...) A K.=ügyet úgy fogjuk elintézni, ahogy Sch. ajánlja. Egy félreértést már most szeretnék tisztázni: a cikk élén ugyan már rajta van a tipográfiai jelzés a nyomda számára, de én a kéziratot még nem adtam volt nyomdába. A Úgy emlékszem, ezt meg is mondtam neked Esztergomban: azért vittem ki a kéziratot, mert nem akartam nyomdába adni, míg te nem olvastad. Éppen ezért arra is kérek, küldd vissza és hozd magaddal, hogy K.=nak visszaadhassam.

Ölel

Gellért Oszkár²³

Babits és Gellért (valószínű Schöpflin Aladár közreműködésével) sikeresen hátrították el a Nyugattól Kassák bírálatát, mely a *Halálfi*ait társadalmi jelentőség nélküli stílusművészetnek és ingyenceknek való modorosságnak minősítette. Kassák írását végül a Századunk közölte 1927 novemberében. Kassák Alszeghyhez hasonlóan Babitsot elsősorban lírikusnak tekinti, aki nem bír epikus kompozíciót szerkeszteni. Kritikájában a lírikus elbeszélésének, a stilizáló esztéta kompozíciójának tartja a regényt, amely megfeneklik „a szavak és mondatok ötvösművészetében”, mert „aki világszemlélet és társadalomalakító akarat nélkül [...], ül neki

22 BABITS Mihály – GELLÉRT Oszkárnak, Esztergom, 1927. szeptember 5. PIM V. 3195/523.

23 GELLÉRT Oszkár – BABITS Mihálynak, Budapest, 1927. szeptember 9., OSZK Fond III/498/31.

regényt írni, az csinálhat elsőrangú szóművészetet, de nem csinálhat elsőrangú regényt”.²⁴ Bár Kassák elismeri Babits hatalmas munkabírást és figyelemre méltó stílusművészeti teljesítményét, mindvégig hangsúlyozza a prózaíró gyengeségeit: a regény lokálpatrióta alakjait speciálisan magyar problémák foglalkoztatják, sem a téma, sem a cselekmény nem kapcsolható nemzetközi problémákhoz, áramlatokhoz. Történeti-társadalmi szempontból is elmarasztalja a művet, mivel írója nem csupán passzív szemlélője a kornak, hanem bírálója is. Kassák álláspontja szerint: a „Halálfiat nem jó regény, mert hiányoznak belőle a regény alapelemei, s mert Babits nem a történetek könyörtelen szerkesztője, hanem a történet passzív résztvevője, lírai költő”.²⁵

Kassák kritikájára szinte azonnal reflektál Szilasi Vilmos²⁶ filozófus 1927. november 26-i levelében: „Nagyon fáj nekem Kassák kritikája, mert mutatja, hogy neked, a legnagyobb magyar költőnek és írónak mily értetlenségekkel kell küzdened. A Halálfiat a legszebb magyar könyv. Nem hiszem, hogy aki kritizálja is, valaha el tudná feledni Cencit, Miskát, Nellit, Imruskát. E könyv az egyetlen a világirodalomban, melyben az esszéista portrét rajzoló művészete egyesül az elbeszélő nagyszerű képességeivel, s melyben emberek atmoszférájukkal, »idejükkel« úgy élnének, mint ebben.”²⁷ Babits kortársai közül Szilasi elsőnek ismerte el a Halálfiat jelentőségét. Az 1927 májusában tiszteletpéldányt küldő Babits művét árnyaltan elemezte: „Ilyen művet létrehozni még nagyon kevés embernek sikerült a világon. A legbiztosabb jele egy regény világirodalmi nagyságának, hogy alakjai feledhetetlenekké válnak s örök, szeretett társai az egész emberiségnek. Ilyen alak Nelli, akit senki se fog tudni elfeledni és biztosan úgy szívébe zárja mindenki, mint Dickens Ágnesét, vagy mint Dosztojevszki Sonját. Még feledhetetlenebb talán Cenci néni alakja, egyike a legnagyobb művészettel megálott és legjobban meglevelelt alakoknak a világirodalomban. S a levegője az egész könyvnek, s a halhatatlanul mély poézis, amire senki se képes rajta kívül.”²⁸ Babitsnak kétségtelenül Thomas Mann A Buddenbrook-ház családregénye is ihletője mintája lehetett. A sokféle műfajba is besorolható mű (önéletrajzi, filozófiai, társadalmi, történeti, család- vagy fejlődésregény) több helyen érintkezik a társadalmi regény valóságával: Babits ez utóbbi műfajt tartotta legmeghatározóbbnak, hiszen a lateiner réteg virágkorát, majd annak ernyedését és végső hanyatlását igyekezett bemutatni. Noha Szilasi szinte elsőként ismerte fel Babits regényírói szándékát: a filozófiai gondolatosságát, a bölcséleti igényt, az esszéisztikus portrét, az elbeszélés atmoszférateremtő erejét, a szereplők sajátos belső idejét; őszintén írt a regény

24 KASSÁK Lajos, *Babits: Halálfiat*, Századunk, 1927/9., 511., 512.

25 KASSÁK, i. m., 514.

26 Szilasi Vilmos (1889–1966) filozófus. 1910-ben Platonról írt monográfiáját elküldte Babits Mihálynak, akivel később szoros barátságba került. 1919-ben az Eötvös Collegium filozófiaprofesszora lett, majd Edmund Husserl meghívására a freiburgi egyetemen filozófiaszemináriumokat tartott. Később Heidegger utódaként a filozófia tanszékét vezette.

27 SZILASI Vilmos – BABITS Mihálynak, Fedafing, 1927. november 26., OSZK Fond III/1236/36.

28 SZILASI Vilmos – BABITS Mihálynak, Susine-Gjurgjenovac, 1927. május 20., OSZK Fond III/1236/34.

hibáiról is, s felhívta barátja figyelmét az olvasót fárasztó ismétlődések elhagyására. Az 1927 novemberében küldött levelében javasolta a regény átdolgozását, javítását is: „Ha valamit ajánlhatnék e remekmű csorbitatlanságának elérésére, az az volna, hogy egy új kiadáshoz nézd át megint gondosan, és töröld azokat a portrészerű jellemzéseket, amelyek ismétlései előzőknek, s melyek épp azáltal, hogy regényed hosszú időközben és lassan készült, kissé elszaporodtak. Mindig újra meg újra behívtad magadat alakjaiddba, s így előálltak ismétlődések. Ezek fárasztók az olvasóra s mutatják, hogy egy utolsó simításra már nem telt az alkotás feszültségéből. De a mulasztás, pláne hogy egy kis distanciát kaptál regényedhez, játszva pótolható.”²⁹

A Szilasi-levelekből kiolvasható regényelemzés legérdekesebb mozzanata, hogy Szilasi Vilmos párhuzamba állította Heidegger³⁰ szintén 1927-ben megjelent *Sein und Zeit* művével is a *Halálfiat*: „A napokban jelent meg Heidegger barátomnak, akit te is ismersz, könyve: *Sein u. Zeit*, – metafizikai dolgozat egész hasonló irányban és tendenciával, mint az én logikai vizsgálataim. – A könyv véleményem szerint remekmű. Jelentőségében, formai szépségében és abban, hogy egy nemzedék problémáit és lelki szerkezetét kifejezi, azt hiszem méltó társa másik nagy barátom, Babits Mihály regényének. – Engedd meg, hogy e könyvet én ajándékozzam neked, mint a kapocs, amely ezt a két nagy eseményt összeköti s kifejezésül a nagy örömmnek, melyet regényed naponta szerez nekem.”³¹

Szilasi tehát világirodalmi rangú szerzőnek tartotta Babitsot: az 1927 májusában küldött levelében világirodalmi remekműnek nevezte a regényt, Dickens és Dosztojevszkij alkotásai mellé állította. Babitsnak levélben elküldött német nyelvű *Lét és idő* filozófiai jelentőségére úgy hívja fel barátja figyelmét, hogy párhuzamot von a két mű nemzedéki problémái és lelki szerkezete között. Bár Babits írásaiban nem említi Heidegger művét, minden bizonnyal olvasta a német nyelvű filozófiai kötetet (vagy legalábbis részleteket olvasott), ezt bizonyítja Szilasinak 1927 decemberében írott válaszlevele.³²

1927 közepétől egészen 1928 nyaráig a Stefan I. Klein és Babits levelezésének is vissza-visszatérő témája lett a *Halálfiat*. Stefan I. Klein,³³ a magyar prózai művek legnagyobb hatású fordítója, nem csupán egyszerűen a műfordítást végezte el,

29 SZILASI Vilmos – BABITS Mihálynak, Fedafing, 1927. november 26., OSZK Fond III/1236/36.

30 Szilasi Freiburgban ismerkedett meg Heideggerrel, akit 1922 nyarán egy freiburgi találkozás alkalmával mutatott be Babitsnak.

31 SZILASI Vilmos – BABITS Mihálynak, Fedafing, 1927. augusztus 26., OSZK Fond III/1236/35.

32 „tulajdonképen nem is köszöntem meg a gyönyörű ajándékokat. Milyen sikere van Heidegger könyvének a filozófusok közt?” BABITS Mihály – SZILASI Vilmosnak, Budapest, 1927. december 24–31. között. OSZK Fond III/128/8.

33 STEFAN Isidor Klein 1889. május 10-én zsidó családban született. Apja, Hermann Klein kereskedő volt. A család 1906-ban települt át a Nyitra megyei Holicra. Klein itt nőtt fel, itt tanult meg magyarul. A gimnázium alsó négy osztályát Szakolcán, a felső négyet a pozsonyi protestáns liceumban végezte. Elvégzett két évet a Pozsonyi Királyi Akadémia Jog- és Államtudományi Karán, majd 1910–13 között a bécsi egyetemen hallgatott filozófiát, történelmet, jogtörténetet, logikát, pszichológiát, pedagógiát, német irodalmat és színháztörténetet. Ebből az időből származik az első nyom műfordítói tevékenységéről is. 1913 végétől 1916-ig élt Budapesten, az Újság, a német nyelvű Pester Lloyd és a Világ című lapok munkatársa volt. Ezekben az években találkozott a fiatal magyar írónemzedékkel. 1915-től több időt töltött Davosban, itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Hermynia zur Mühlenel. 1919-ben már együtt költöznek Frankfurtba. Ezek a frankfurti évek jelentették életük legtermékenyebb idejét. Stefan I. Klein 1927–1929 között minden levelét Frankfurtból küldte Babitsnak.

hanem biztosította és megszervezte az írások megjelenését is. Felbecsülhetetlen érdemeket szerzett az emigrációban élő magyar írók, költők munkáinak fordításában és kiadásában is. Fordításai nagyrészt újságokban és folyóiratokban kaptak helyet, de a két világháború között megjelent magyar irodalmi antológiák és regények nagy része is az ő nevéhez kötődik. Babitsnak a legtöbb művét is ő közvetítette Németországba. Stefan I. Klein, Babits németországi népszerűsítője, nekilátott a regény német fordításának. Erről részletesen beszámol 1927. május 2-i levelében:

„Igen tisztelt Uram,

Hálásan köszönöm a »Halálfiái« című regénye elküldését. A regényt most még egyszer elejétől végeig elolvastam, – csodálatosan szép és hatalmas alkotás, melynek világsikere biztos! – A fordítást két-három nap múlva folytatom, – persze néhány hónapig bele fog tartani, míg a fordítással elkészülök. – A fordítás munkája már magában véve is nagyon nehéz lesz, – ha a fordítás kész, jön a gondos csiszolás, aztán a legépelés, és egy újabb gondos átnézés. – Van a fordításnak néhány nehézsége, amiről nem tudom, hogyan lesz a legjobb leküzdeni; t.i. – a magyar politikai és irodalmi vonatkozások, melyekről itt még a legműveltebb (német) olvasóknak sincsen fogalma. – Ezeket a részeket, – noha csak mondatokról van szó, elhagyni nem igen lehet, – ha magyarázó mellékmondatokat beletoldok, attól kell tartani, hogy a stílus egysége csorbát szenved, – széljegyzeteket a német kiadók nem akarnak, mert azt mondják, ezek rontják a könyv szépségét!”³⁴

Stefan I. Klein 1913 végétől 1916-ig élt Budapesten, az Újság, a német nyelvű Pester Lloyd és a Világ című lapok munkatársa volt. Ezekben az években találkozott a fiatal magyar írónemzedékkel, közülük a legszorosabb kapcsolatban Tóth Árpáddal állt. Babitscsal már az 1910-es évektől levelezett: Klein Babits prózai alkotásainak többségét lefordította németre. Az ő fordításában jelent meg *A gólyakalifa*, a *Timár Virgil fia*, a *Kártyavár* és majdnem az összes elbeszélés. Már az 1923-ban megjelent fordításkötetében (*Kentaurenschlacht*) tizenhárom elbeszélést válogatott Babitstól. Kötetek szerkesztőjeként és fordítójaként bevezetőket és ajánlásokat, áttekintéseket és ismertetéseket írt a magyar irodalom akkori viszonyairól. Mohácsi Jenő a Nyugatban a „magyar irodalom német apostolának”³⁵ nevezte. Klein igen kiterjedt levelezést folytatott: Babitsot is folyamatosan ostromolta leveleivel. Ha megjelent egy-egy novellafordítása, akkor honoráriumot is küldött. Babits Klein révén több német kiadóval és újsággal is kapcsolatban állt: ilyen például a Jugend, a Frankfurter Zeitung és a Müncher Neueste Nachrichten. Főleg ezekben a lapokban jelentek meg Babits-novellák németül. A Klein-levelekben az egyik meghatározó szál a *Halálfiái* fordításához kapcsolódott, szó esett ennek kapcsán a regény várható németországi sikeréről, fordítástechnikai nehézségeiről.

34 KLEIN, Stefan I. – BABITS Mihálynak, Frankfurt am Main, 1927. május 2., OSZK Fond III /735/141.

35 MOHÁCSI Jenő, *Stefan J. Klein fordításai*, Nyugat, 1927/21., 21.

A *Halálfi*i fordításán nagy lendülettel dolgozó Klein előbb arról értesíti Babitsot, hogy a „Rütten & Loening Verlag” nagyon komolyan érdeklődik a regény kiadása iránt;³⁶ később azonban már arról panaszkodik, hogy gazdasági okokból nem tudja a regényt lefordítani, legépeltetni.³⁷ Fél évvel később, 1928 nyarán már a kedvezőtlen kiadói viszonyokat említi: „A »Halálfi*i*« fordításán még körülbelül hat hétig kell dolgoznom. Sajnos, az egyre kedvezőtlenebbé váló német irodalmi és könyvkiadói viszonyok következtében nagyon lassan haladt előre a munka.”³⁸ 1929 februárjában Klein még mindig nem tudta befejezni a fordítást: „A »Halálfi*i*« fordításának legépelt részei a »Frankfurter Zeitung« nál és az itten Rütten & Loening-Verlagnál fekszenek, [...] pénzügyi okokból a fordítást még mindig nem tudtam befejezni és legépeltetni. Az egész fordítás azonban most minden körülmény közt legkésőbb két hónapon belül teljesen kész lesz (legépelve és átnézve!) A regénynek különben (németben körülbelül 800 oldal lesz) a Rütten & Loening-Verlagnál a lehető legjobb kilátásai vannak. Ha a regény neki – ami azonban nagyon valószínűtlen – még sem kellene, akkor az Insel-Verlagnál és az S. Fischer-Verlag – ez a kiadó most, hosszú nógatás után – magyar irodalmat is akar – fogok próbálkozni.”³⁹

Mindannak ellenére, hogy Klein két éven át fáradhatatlanul dolgozott a regény fordításán, és mindvégig bízott annak német nyelvű kiadásában, mégsem tudta a művet megjelentetni. A kiadás hiányának egyrészt oka lehetett a regény terjedelme, hiszen túl nagy költség lett volna kiadni egy (a fordító becslése szerint) 800 oldalas kötetet. A német nyelvű kötet befejezetlensége ugyanakkor a regény fogalom- és utalásrendszerében keresendő, azokban a Klein által is említett „magyar politikai és irodalmi vonatkozások[ban], melyekről [...] még a legműveltebb (német) olvasóknak”⁴⁰ sem volt fogalma. Babits is tisztában volt azzal, hogy a „legtöbb irodalom nemzeti formái idegen nyelveken teljesen visszaadhatatlanok, s igen sok irodalom e nemzeti formákon kívül egyéb formákat nem is tud asszimilálni.”⁴¹

A vizsgált periódus dokumentumainak tükrében megállapítható, hogy Babits *Halálfi*i című regénye nem volt olyan jelentős alkotás, mint amilyennek írja szánta vagy vélte. Bár a *Halálfi*ait Szilasi világirodalmi rangúnak, Schöpflin monumentálisnak, Klein remekműnek tartotta, még Babits baráti köréhez tartozó kritikusok is (mint például Alszeghy Zsolt, Rédey Tivadar vagy Szilasi Vilmos) azzal bírálták, hogy a regényíró nem tudta leküzdeni a lírikust, a lélekrajzban pedig sok az ismétlés. Az egész regény tragikus színezetű, patetikus hangulatú, mintha

▼

36 KLEIN, Stefan I. – BABITS Mihálynak, Frankfurt am Main, 1927. december 31., OSZK Fond III/735/151.

37 KLEIN, Stefan I. – BABITS Mihálynak, Frankfurt am Main, 1928. február 26., OSZK Fond III/735/152.

38 KLEIN, Stefan I. – BABITS Mihálynak, Frankfurt am Main, 1928. augusztus 25., OSZK Fond III/735/153.

39 KLEIN, Stefan I. – BABITS Mihálynak, Frankfurt am Main, 1929. február 26., OSZK Fond III/735/159.

40 KLEIN, Stefan I. – BABITS Mihálynak, Frankfurt am Main, 1927. május 2., OSZK Fond III/735/141.

A teljes regény végül csak olasz (ford., Silvino Gigante, 1943) és szerb nyelven (ford., Aleksandar Tišma, 1965) jelent meg. Az angol és francia fordítók is csak részleteket közöltek.

41 BABITS, *Magyar irodalom*, i. m., 239.

túláságosan nagy igényekkel fogott volna bele az író. A regény elbeszéléstechnikai problémája, hogy Babits epikusként sem lép ki a lírai élmény- és hangulatemlékekből, a szélesebb mederben sodródó életmonológok között nincs meghatározott cselekményszál. A *Halálfi* tehát csak részben teljesíti az író eredeti szándékát: noha árnyaltan érzékelteti a magyar lateiner középosztály hanyatlásában a nemzet lelkiületét, mégsem felel meg a történeti regénnyel szemben támasztott elvárásoknak.

A *Halálfi* Babits-levelezésből kiolvasható korabeli fogadtatása több szempontból is egybecseng a 20. századi recepcióval. A Babits-levelezésben is felmerülő prózapoétikai problémák részben megegyeznek Tverdota György és Mekis D. János megállapításaival, miszerint Babits, ami „lényegi tudást pályája letelt szakaszában összegyűjtött, ebben a műben akarta elmondani. A baráti kritikusok, akik erős túlzással olykor világirodalmi jelentőségű műként ünnepelték a Halálfiat, ítéletüket csakis erre az impozáns életmérlegre alapozhatták”.⁴² „A két háború közötti babitsi epika értelmezőit ugyancsak elbizonytalaníthatja, hogy tárgyuk nemigen alkalmazkodik azokhoz a tematikai-poétikai elvárásokhoz, melyeket a korabeli elbeszélő próza különböző vonulatainak recepciója támasztott.”⁴³

▼

42 TVERDOTA György, *A modernség dilemmái. Babits: Halálfi*. In: NÉDLI Balázs, PIENTÁK Attila, SIPOS Lajos (szerk.), *Közelítések... Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján*, Savaria University Press, Szombathely, 2008, 165.

43 MEKIS D. János, *A Babits-próza rétegei*. In: KOVÁCS Árpád (szerk.), *A regény és a trópusok*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2007, 223.

Csenki Nikolett

A Kádár-korszak vizuális öröksége Csondor Réka művészetében

Csondor Réka festményeinek témái legtöbbször a szocializmus korának jellegzetességeit, a magyar vidék realitását poentírozzák. Ezek az alkotások még azok számára is képesek megteremteni a jól ismertség, az otthonosság képzetét, akiknek a Kádár-korszakról való ismereteik informális csatornákon keresztül, így a mindennapi beszélgetések, a családi történetek és a társadalmi interakciók során alakultak ki. A német kultúratudós, Jan Assmann ezt a jelenséget a kommunikatív emlékezet fogalmával azonosította, amelynek időtartamát mintegy 80 évben határozta meg. A kommunikatív emlékezet mint „élő” emlékezet valójában addig él, ameddig a közvetlen szemtanúk képesek szóban továbbadni az emlékeiket, így formálva három-négy generáció kollektív tudatát. A kommunikatív emlékezet szubjektív és legtöbbször nem rögzített perspektívája idővel persze elhalványul, hogy átadja helyét a kulturális emlékezet immár intézményesített formáinak, amelyeknek egyik pillérét az épített örökségek biztosítják.

A fiatal képzőművész festményeinek, rajzainak központi motívumát jelentő kertvárosi házak elválaszthatatlan, sokszor toldozott-foldozott kertkapui és kerítései (pl. *Jókai út 35.*, *Petőfi u. 40.*) vagy a panelek iteratív elemei (*Panel-sorozat*) a 20. század második felének történelmi lenyomatai, amelyek egyúttal a jelen atmoszféráját is meghatározzák. Ezek a fizikai objektumok nemcsak vizuális jelölők, hanem szimbolikus jelentéssel bíró helyek is, amelyek mindig az aktualításban határozzák meg, hogyan értelmezzük, illetve hogyan konstruáljuk meg a múltat, azaz nemcsak a magyar szocialista éra elválaszthatatlan jelenségeinek, hanem a vidéki Magyarország képét mind a mai napig determináló építményeinek tekinthetők.

A négyzetes alaprajzú, általánosságban 100 négyzetméter körüli alapterülettel bíró épületek ornamentikáját felmutató – minimalista, redukált ecsetkezelésű, síkszerű – alkotások (*Kádár-kockák*) a szocialista időszak társadalmi és kulturális örökségére reflektálnak, miközben a múltból való emlékezetet is működésbe hozzák.¹ A szocialista modernizáció egyik alapelemének számító sátozott házak az 1960-as évek elejétől, egészen a 70-es évek végéig tartó építési időszakában a konstrukciók sematizmusát orvosolandó, a tulajdonosok egyedi megoldásokhoz folyamodtak, így a geometriai formák különböző elrendezéseivel díszítették

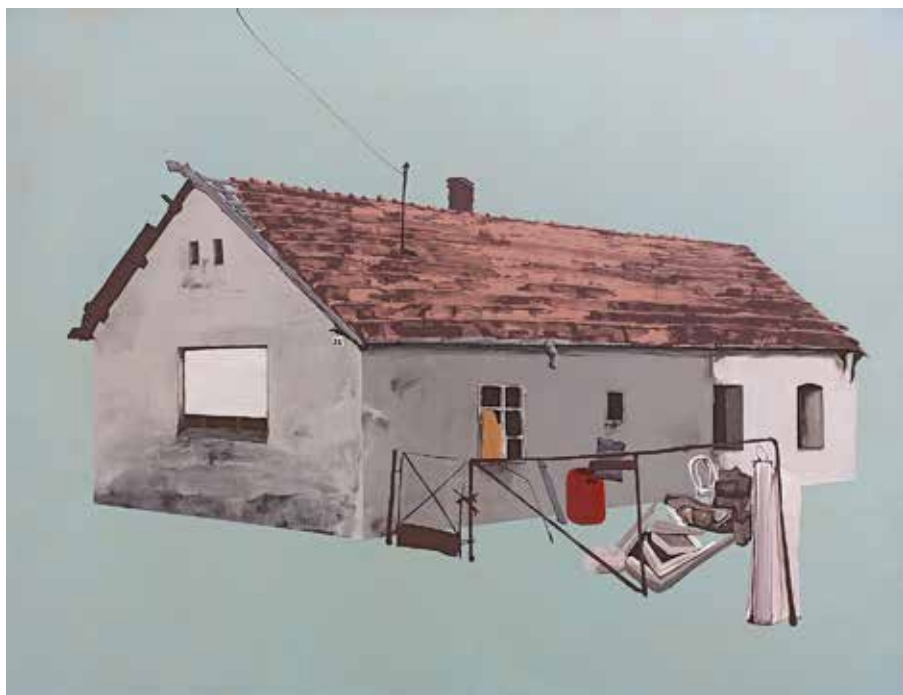
▼
¹ Csondor Réka vonatkozó festményei a Ludwig Múzeum *Kis magyar kockológia. A modernitás hajlékai a Kádár-korszakban* című kiállításán is láthatóak voltak. A tárlat 2024. május 18. és 2024. augusztus 20. között fogadta látogatóit. Bővebben a kiállításról: <https://www.ludwigmuseum.hu/kiallitas/kis-magyar-kockologia-modernitas-hajlekai-kadar-korszakban>, hozzáférés: 2025. 02. 26.

Kossuth u. 34. – akril, vászon, 100×100 cm

Kockaház Náprádfában –akril, vászon, 40×40 cm

Jókai út 35. – akril, vászon, 100x130 cm

Wass A. utca 5/2 – akril, vászon, 100x100 cm

Petőfi u. 40. – akril, vászon, 120x160 cm

Présház III.

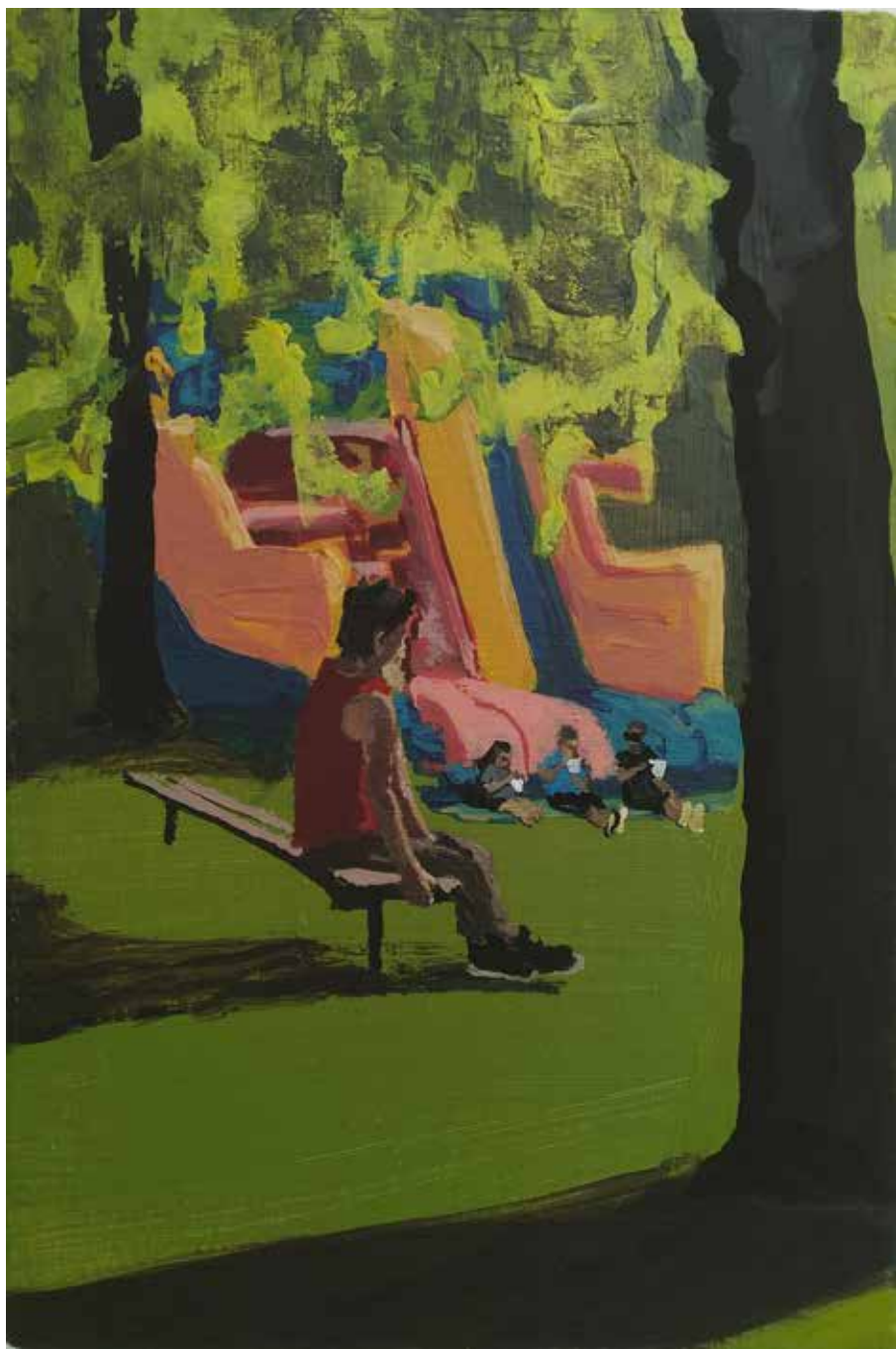
Présház IV. – akril, farostlemez, 10×15 cm

Panel III. – akril, vászon, 200x180 (2023)

Panel VII. – akril, vászon, 200×200 cm (2023)

Csertalajos, Pünkösdhétfő IV. – akril, vászon, 30×20 cm

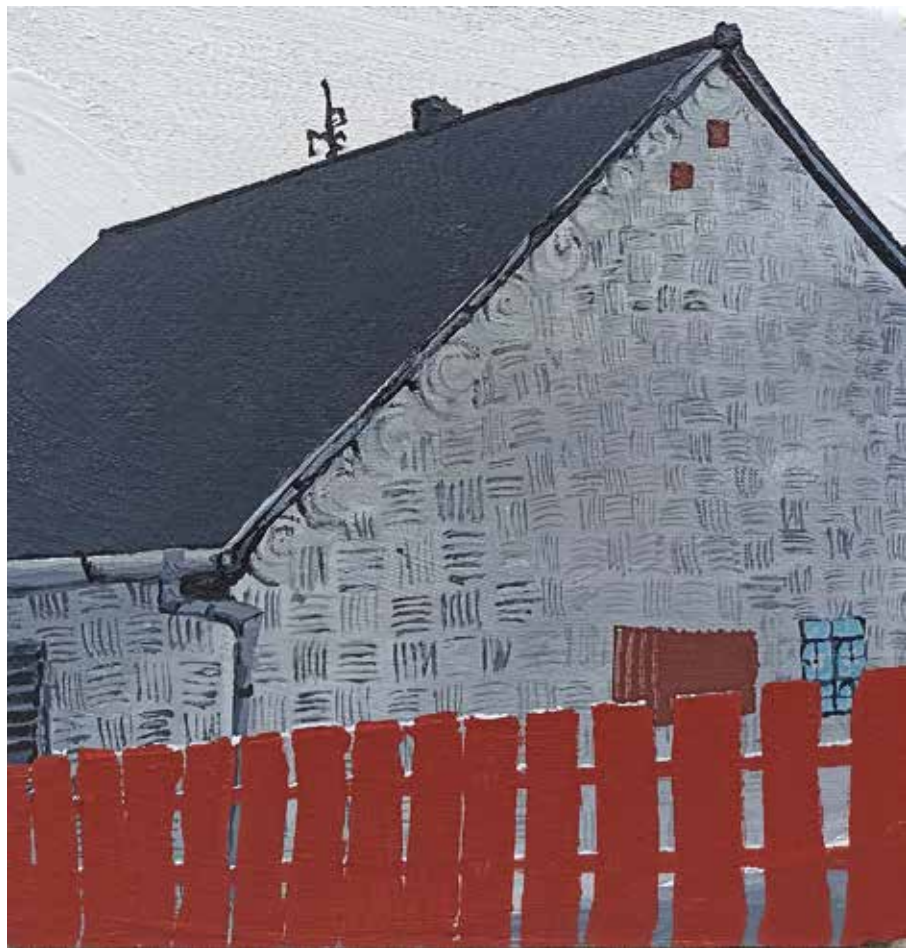
Csirtalajos, Pünkösdhétfő I. – akril, vászon, 43x63 cm

Kádár-kockák – akril, vászon, 10×10 cm (3 db)

Kádár-kockák – akril, vászon, 10x10 cm (35 db)

Nagyharsány II. – akril, vászon, 30×30 cm

Önarckép nyersanyaggal – akril, vászon, 85×65 cm

Még egy kör – akril, vászon, 140×90 cm

otthonaik homlokzatát, amellyel persze az idő múlását és az emberi jelenlétet is érzékelhetővé tették. Az alkotásokon jól körvonalazódnak a házak különleges mintázatai, amelyek egyúttal párhuzamba állíthatók Katharina Roters fényképeivel, amelyek szintén a Kádár-kockák sajátos díszítőelemeire hívják fel a figyelmet.²

A 2001-ben született Csondor Réka festményei érzékeny módon láttatják szüleink, nagyszüleink generációjának mindennapjait, a vidéki miliő szegénységet tükröző helyzetét, valamint annak pusztulásra ítéltetett állapotát. Az omladozó vakolatok, a befejezetlen felújítási munkálatok, a rozsdásodó kapuajtók és kerítések az enyészet jól dokumentálható, kézzelfogható bizonyítékai. A borítóképen látható, V. 35. című, fekete-fehér színvilágú, minimalista festmény pontosan kijelöli a nincstelenség kereteit. Míg az egyik ablak teljesen lehúzott redőnye, addig a másik nyílászáró félig leengedett (és tönkrement) árnyékolója finoman jelzi a kilátástalanság állapotát, és amellyel az épület lakói nemcsak szimbolikusan, hanem ténylegesen is elzárkóznának a külvilágtól. A képek tehát nemcsak a múltat archiválják, hanem a jelenkor társadalmi struktúráira is rálátást engednek: a rendszerváltozás utáni átalakulásokat és a vidéki Magyarország perifériára szorítását is pontosan érzékeltetik.

A kortárs festő munkái nem csupán a múlt örökségének dokumentációi, hanem a jelen társadalmi és kulturális állapotára adott reflexiói is egyben. A nosztalgia és a társadalmi emlékezet összefonódásán keresztül az alkotások új megvilágításba helyezik a Kádár-korszak vizuális világát, miközben az egyes darabok a múlt jelenvalóságát is érzékelhetővé teszik. Csondor Réka alkotói világának személyes emlékekként és kollektív múltidézőként is funkcionáló meghatározottsága a kortárs magyar képzőművészet izgalmas darabjaivá teszi ezeket a festményeket.

2 Katharina ROTERS, *Hungarian Cubes: Subversive Ornaments In Socialism* (Zürich: Park Books, 2014)

Fried István

„An die Musik”

Schubert, Rilke-Tandori, a zenei fordítója/értelmezője

Kein’ Regel wollte da passen,
Und war doch kein Fehler drin.
Es klang so alt und war doch neu,
Wie Vogelsang im süßen Mai

(Richard Wagner)¹

Hagyták, kiabáljon a nagyobbik
szoba egyetlen könyvespolcáról,
(...) antikváriumokban vett folyó-
iratok, Éliás az Akzente »feletti
keskeny« rést használta odúnak,
(...) Pascal, »Kierkegaard«, Jugo-
szlávია »útikönyv«, Larousse képes
színes, »A sakál napja, Magritte,
egy Chandler-másodpéldány, Kanadai
festészet, Boulez, Cage, Van Gogh
kis albuma, Mondrian még két
Klee, Korniss kiállításának kata-
lógusa (...) Tradoni véleménye sze-
rint a »polc veszélyesen hajlik,«
(...) a rést, (...) Éliás nagyon
szerencsétlennek látszott, Éliás
látszik, él.

(Tandori Dezső)²

▼

¹ Richard Wagner, Die Meistersinger von Nürnberg, in uő, Alle Opern-Texte. Arachne Verlag, Wien, 2000, 344. Hans Sachs monológja a második felvonásából. A cipész-költő így reagál a fiatal generációt képviselő Stolzingeri Walter, frank földről származó lovag dalára, a mesterdalnokok értetlen és a jegyző Beckmesser rosszindulatú, az iskolai szabályok követését igénylő véleménye ellenében. »A szabály egyik se jó rá, / És mégse volt benne hiba, / Oly ós, oly mély, oly üde, oly friss, / Így zeng az édes május is.« A nürnbergi mesterdalnokok, ford. Várady Antal, közreadja Till Géza. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1958.

² Tandori Dezső, Sár és vér játék. Magvető, Budapest, 1983. A műben közölt évszámokból arra következtettem, hogy 1981/1982-ben készült, korábbi, a 70-es évekből származó följegyzések felhasználásával. Az innen vett idézeteket, hivatkozásokat a továbbiakban külön nem lábjegyzetelem.

Ez ismét kísérletező jellegű dolgozat (mivel egyre inkább hajlok arra, hogy Tandori költészetéről, prózájáról, munkásságáról és irodalmi életrendjében szerveződő világáról megszólalni a leginkább kísérletezve lehet), mely abban különbözik eddigi, Tandori Rilke-fordításairól gondolkodó tanulmányaimtól,³ hogy nem pusztán esettanulmány közreadása a célom, hanem egy olyan, meglehetősen tág körű kontextus (kör)bejárása, amely költészet és zene esetleges párhuzamait, szembesítési lehetőségeit kísérli meg értelmezni, részint néhány, korántsem taláломra választott Tandori-mű zenei vonatkozásait csoportosítva föltárni. Az első mottóval Tandori Dezső költészetének jellemzésére utalok, nem is szánom többnek, mint utalásnak, mivel Hans Sachs itt Wagner önmagáról alkotott képét közvetíti, a Zukunftsusiknak gúnyolt zene hagyományos és újszerű vonásait nem egy alkotói stratégia ambivalens karaktereként élénk állítva: szabálytalan, és mégis hibáktól mentes, régi és új termékeny összefüggéseit vázolja. A második mottó kiragadott, ám igen jellemző részlet egy nagyszabású, tartózkodással fogadott, és még a jó szándékú Tandori-értekezésekben is sajnálatosan ritkán emlegetett prózai vállalkozásból (*Sár és vér és játék*). E ritka emlegetés egyik oka a műfaji megnevezés zavarából származhat. Nevezetesen első indulatomban regényt írtam volna, aztán visszariadtam; a regényként elhelyezés hosszabb magyarázatot igényelne, mellyel csak módjával szolgálhatok az alábbiakban. Nevezhetném megfelelő összekötő szöveggel szerkesztett naplónak, amely szabadon bánik a kronológiával, olyan értelemben, hogy különböző alkalomkor készült (napló)feljegyzéseket (szó szerint) másol össze. Rendszeresen számot ad arról, mint másol át egy passzust, néhány vagy csak egy mondatot régebbi feljegyzésekből, amelyekhez az átírás időpontjában vagy kommentárt fűz, vagy a két időpont egyeztetésének kérdésein töpreng(tet) el. Ugyanakkor a terjedelem (773 lap) akár ijesztőnek is minősíthető, regényfolyamnak beillő hosszúság(!). Egyrészt szűkölködik, másrészt rendkívüli módon bővelkedik cselekményben. Tandori madárverseiben is természetszerűleg szóba hozódik a madarak élete, együttélésük a madárfelügyelővel, felügyelőnével,⁴ mindaz, ami a madarak körül történik: kalitkájuk díszítésétől élelmük beszerzéséig, a napi menü elkészítésének legapróbb részletekéig, emberek és madarak egymást korlátozó cselekvéseinek, egymást boldogítani(?) szándékozó, egymásra utaltságról árulkodó közösségeinek másodperceivel elszámolva, epizódokról, amelyek csak látszólag folytonosan ismétlődő, valóságosan egymásra másolódnak történetet adnak ki.⁵ Miközben a felügyelőnek, felügyelőnének szintén megvan a maga története. A felügyelőt röviden irodalmi tevékenységnek határozhatnók meg, az állandóan készülő fordítások, kéziratok egymásutánja/mellettsége éppen úgy

▼

3 Rainer Maria Rilke versei Kányádi Sándor hangján. Bárka 29, 2021. 4. 28–81, Tandori Rilke-változataihoz. Tiszatáj 75. 2021. 3. 49–66.

4 Itt következetesen felügyelő(né), innen átemelve a Nat Roid krimisorozatba.

5 Fényképek a madarakról: Tandori Dezső, Tandori light. Elérintés. Scolar, Budapest, 2013.

megszabja a napok egymásra következtének ritmusát, mint a madártörténet. Nem túlzás, ha azt állítom: a *Sár és vér és játék* Tili madár sorsa körül forogva a végső kérdéseket, azok elviselhetőségét és leereagálási mozzanatait ugyanúgy belekomponálja a műbe, mint a mű íródásának (régí szövegek felhasználásának, felhasználhatóságának) megjelenítését célzó elemi alkotói kérdéseiket. A madáreletre szerveződés mellett a mű folyamatos fogalmazása egyáltalában nem mellékes tárgya a *Sár és vér és játéknak*, bepillantást enged egy szó szerint érthető „műhelybe”, a felügyelői és költői (fordítói) tevékenykedés összefüggéseibe. Szó sincs arról, hogy kölcsönösen feltételeznék egymást, az egyik nem következik a másikból. A kétféle munkálkodás szigorú (idői) egyeztetést igényel, jóllehet a cselekvések epizódjai áthatják egymást, egymásba játszanak. Hiszen a felügyelő írásban megörökíti (rögzíti), elbeszéli (vagy elbeszélésbe foglalja), mit és hogyan ír, miképpen törődik a madarakkal, mint vásárol élelmet, mint szed számukra Buda meghatározott helyein fűvet, illetőleg mint temeti el őket, mint látogatja sírjukat. Ez is történetté áll össze, noha a mű más-más helyeire lokalizált történetmozaikokat az olvasónak kell folyamatosan összeraknia. Mint ahogy a mű(vek) alakulástörténetét is nyomon kell kísérnie, mert az a történetnek nem kevésbé fontos része. Mindezen túl egy művelődés hétköznapijairól sem feledkezik meg a beszámoló. Ezzel érünk el egészen szorosan második mottónk közelébe. Ha a terjedelem engedné, az idevonatkoztatható egyéb passzusokat ide másoltam(!) volna, hiszen pars pro totoként csatlakoztathatók az előzőkhöz. Pedig csupán egy iszonyatos módon megterhelt könyves/folyóiratos polcra van szó, Tandori Dezső spontán épült Merz-művéről (Kurt Schwitters kedves alakja, értekezésének hőse, sokszor hivatkozott művészfigurája Tandorinak,⁶ maga is emlegette az avantgárd szerző Merz-építményét, melynek ironizálva a maga kaotikus könyvespolc-építménye volna egy önéletrajzi áthallásokkal gazdag próza jelenkori megfelelője). A fejezetrészletből kitetszik, hogy festészeti vonatkozású, sport-kézikönyvek, művészeti albumok rendszer nélkül torlódnak egymásra, köztük a kortárs zene legnagyobbjairól szóló életrajzok(?), értelmezések(?), kritikák(?) gyűjteményes kötete. Korántsem véletlenül odateveredve; alkalmi vételként, ajándékként kül- és/vagy belföldi vásárlásként elfogadva/megszerezve/tanulmányozást követőleg (erre a későbbekben feltétlenül vissza kell térnem) félretéve foglalják helyüket az összerakódott halomban. Az itt felsorolt nevek (itt csak nevek!) egy szervesen összeálló érdeklődés, kulturális magatartás, önelhelyezéssel egybefoglalt (európai/amerikai) széttekintés elemei, egyszerűbben: egy rendhagyó, egyedi művelődés igazolható, másutt kibontott dokumentumok alkotják e – nem látszólagos – összevisszaságot, melyben (hogy a kimaradt passzusokból idézzek) „Klee, Bacon, Campbell madárkönyv, Readers

▼

6 Uő, *Úgy nincs, ahogy van*. Scolar, Budapest, 2010, 145–152. hat portré Kurt Schwittersről 269. „modernista és vasárnapi festő,/ háborús ellenálló, lakásbeli toronyépítő (...) érdekes, mennyire fákónak hatnak csodálatos kompozíciói.

Digest nagy ausztráliai madárkönyv-e” fekszik egymáson, vagy alább »Suzuki« a Zenről, az impresszionisták, »Dada« és szürrealizmus, Maigret, Képzőművészeti Almanach.” Nem állítva, hogy „Tradoni” mindegyik darabot alaposan vagy egyáltalában tanulmányozta volna, maga árulja el: Adlert és Freudot nemigen olvasta; mégis ebben az összevisszaságban, nem retorikailag (bár úgy is érthető) halmozásban egy lakásbelső körvonalai, a lakók foglalatosságai, érdeklődési köre, egy életvitel megannyi kulturális vetülete bontakoznak ki. Ebben a közegben igyekszik majd Tradoni (mint versciklusából⁷ is tudjuk, hangsúly az ó-n, azaz olasz hangsúlyviszonyok közé helyezetten) az öt ért verses (Szép Ernő, de sokan mások), képzőművészeti, zenei (ez meglehetősen kérdésesnek fog bizonyulni, a kétértelműségtől itt, ezen a téren sem menekülhet az olvasó) impulzusok között eligazodni, szembenézni a kortárs művészet kihívásaival, ezeket egyeztetni, amennyire lehetséges, a maga költői-írói életművének (ezt kell ismét írnom) egymásra torlódó eseményeivel, az önisméltések vádjával szembeszegezhető tudatos isméltések stratégiáját. Tandori megközelítése még a zeneinél sokkal sűrűbben emlegetett képzőművész/képzőművészeti fejtegetések esetén sem minden tekintetben a társ-művészet megfontolásait a magáévá élő íróé, hanem a maga készülő művébe beillesztendő fejezeten el-eligondolkodó művészé, aki adott esetben prózát ír, azért adott esetben, mivel e mű nem egy részletének egészen közeli változatai lelhetők föl versekben és a végsőig tömörítetten: rajzban. Megkockáztatható: a *Sár és vér és játék* idegondolható fejezetei a rokonuló, más művek nem egészen azonos kitételeivel együtt értelmezhetők csupán. Egy ilyen terjedelmű, ennyire zsúfolt, a személyes létezésnek, a művészeteknek, a madártörténeteknek (a madarak az örök jelenbe örök repülők, Tandori kedves idézetét visszhangozva) oly rétegzett, egymásra vetített, mégis önmagukban teljes érvényességre igényt tartó részvilágát szerencsésebb az életmű folyamregényében átvilágítani, de nem kárhoztatható, ha önmagában szemléljük, nem összegző műként felfogva, hanem akár naplóként, regényként, naplóregényként, regénynaplóként (hibrid műfajok, amelyeknek pillanatnyilag nem találtam jobb megnevezést). Műhelynaplónak, visszaemlékezésnek semmiképpen, hiszen az írás jelenének eseményei éppen úgy helyet kapnak, mint a régebbi feljegyzések (az akkori jelen) válogatott részletei. Ugyanakkor beavatása az olvasónak egy műveltség szerkezetébe, máskor a jelen egy képzőművésze történetébe (Veszelszky Béláéba), egy zeneszerző és zenéje (ön)értelmezése nyomán megcélzott megközelíthetőségébe. Egyszóval – anélkül, hogy egyik műfaji karakter⁸ kioltaná vagy kérdésessé tenné a másikat – valami olyasmi, ami a 20. században viharos gyorsasággal új meg új formációkat produkáló regényekhez és

▼

7 Uő, A feltételes megálló (1983). Scolar, Budapest, 2009. 355. II. rész, Tradoni, hangsúly az ó-n (mely nem a csodálkozásé), versek címe: 402, 403, 404, 405.

8 Az idő előrehaladtával egyre inkább előtérbe kerülő „önéletrajziságot”, „egy ízlésforma önarcképét” sugalló próza: A komplett tandori, komplett eZ? Palatinus, Budapest, 2006 (2007?), Vö. még: Fried István, Tandori Dezső „Költészet-regény”-e. Forrás 53,

regényfelfogásokhoz szerény öntudattal hozzátenné a magáét, ezúttal teljesen mellőzve Nat Roid bűnügyi történeteinek halmozottan bonyolult izgalmasságát, ekkor még csak nem is sejtetve *A komplett tandori – komplett eZ?* ironizáló regényes önéletrajziságát, önéletrajzos regényiségét, és csak annyiban „evidenciátörténet” (kötete történeteket, elbeszéléseket tartalmaz), amennyiben egzisztenciális, és egyben részekre tördelt eseményközvetítései (melyeket nemegyszer az „úr az egzisztencialitásból” tolmácsol), hogy a létezés nyilvánvalóvá emelt, önazonosságra törekvő (erősen kérdéses mennyiben ezt elérő) történehalmazból, a múltakéból és a jelenéből kiválasztja, ami egyszerre véletlenszerű (a madarak reakciói nemegyszer kiszámíthatatlanok) és várható (hiszen csak madármódon tudnak élni és halni), bár számukra a körülmények rendkívüliek. Igaz, a felügyelő és a felügyelő számára is. A madarak cselekvéseire mindig csak tanulhatják a választ (egyéb-ként is, a létezést tanulni kell), ugyanakkor a létezés tapasztalata a megélt életből és együttéléstől származik. A lakás Merz-műve esetlegesen formálódik, egyes darabjai megfontolt elhatározásból vették meg, előfizetéssel, antikváriumokban. S bármily meglepő Cage felbukkanása Tradoninál és Tandorinál,⁹ nemcsak itt, hanem *A becsomagolt vízpart* kötetben, nem egyszeri a rátalálás, nem bizonyosan tudatos keresés műve, hanem a művészetköziség (jobb híján ragaszkodom ehhez) véletlene, mely véletlenből tartós foglalatosság lett.

Csakhogy a rátalálásokat keresés előzi meg, mely keresés tartalmazza a kísérletek különféle neveit, így a villanyírógéppel végzett műveletek szerkezetet imitáló jelcsoportok rendjeivé válnak, az írógépen készülő művek olyan melléüteseket produkálnak,¹⁰ melyek javítása belekomponálódik, ekképpen a Tandori-alkotásnak szinte védjegyévé válik ez a szokatlan „megoldás” (ahelyett, hogy törölné a hibát, jelzi, felhívja rá a figyelmet, megakasztja az olvasást). Persze a *Vér és sár és játék* másféle meglepetéssel is előáll: mintha az idézőjelek elszabadulnának, nem pusztán ott tétetnek ki, ahol füzetekből történő másolásra utal, vagy éppen az olvasott szerzőt idézi, az olvasott szerzőről idéz, hanem – egyelőre azt állítom – az idézőjelek teljesen önkényesen íratnak szócsoportok elé, nem lévén tekintettel arra, hogy nyelvtani szerkezeteket törnek meg. Ezáltal átrendezik a szöveget, másféle „dramaturgiáját” sugallják a mondandónak. Nincs kizárva, hogy furcsa játszadozásnak lehetünk tanúi, amelyről úgy hisszük, mélyebb jelentést hordoz, jöllehet ennek nyoma sincs (mi értelmé van annak, hogy olykor névelő után látunk idézőjelet, az utána következő főnév ezáltal sem hangsúlyosabb, sem hangsúlytalanabb nem lesz). Mindez már a kötet első oldalán megjelenik: „Tradoni (hangsúly az

▼

2021, 5, 121–134. „Magam is olyan önéletrajzot írnék, melyet magam csak inkább élnék.” A Kilobbant sejtjesomók c. Tandoriműből idézi: Fried István, *Túl jól fest holtan. A soknevű (madár)-felügyelő Nat Roid regényeket ír.* Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2017, 185.

⁹ Uo, 174, 9. sz. lábjegyzet

¹⁰ „Mindig arra gondolok, ha egy sajtóhibát látok, mintha valami új találatottna volna ki.” (Goethe hagyatékából). Goethe Schriften zur Weltliteratur, hg. Horst Günther. (Über Literatur und Leben), Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1987, 308.

ó-n) feladata az lenne: »írjon« valami hangulatosat, valakiről vagy valamiről, akit »vagy amit« szeret. Mottója már van, ezzel hívja vissza a »kollégáját néhány« nap múlva.” Talán nem értem hibásan e kiragadott mondatot: a valami hangulatos valakiről vagy valamiről ellentétét vezeti be, hiszen a könyv nem ennek, hanem egy madárhálálnak jegyében készül majd, így nem látszik indokoltnak az idézőjelek ilyen használata. Az utolsó lapon a korábbi történetek elé hátrál az elbeszélés, a felügyelőné feljegyzéseinek adja át a szót, mely feljegyzésekből természetsszerűleg hiányoznak az írói kísérletek; a történetek, cselekvések, megfigyelések sora tűnik elő a maguk rendjében. Az első és az utolsó lapok ekképpen különféle írásmódok szembesülései, talán azt sugallva, hogy e kettő közé lokalizálva jön létre ez a meghatározhatatlan vagy nehezen meghatározható műfajú alkotás.

Itt akadtam el a dolgozat írásakor, számtalan cédulából sem a folytathatóság nem ígérkezett, sem az, mint jutok el innen Rilkéhez, a Rilke-versből kizengő zenéhez, a fordító Tandori karakterizálásához, melybe az ő „zeneje” is belefoglalható volna. Nemcsak az, hogy különféle verseiben, prózájában, értekezéseiben mikor és hogyan tér ki zenei élményeire, miféle „helyi értéket” közvetít közismert érdeklődése a pop-, beatzene és jelesebb képviselői iránt, mely verseit, prózarészleteit, rajzait, szentelte nekik, és hogyan fogható egybe azzal, hogy Bach vagy Mozart nem csupán említetnek, hanem verscímzettek lesznek, vagy éppen másokhoz társulnak, nem csupán egy névsorolvasásban. A zenéhez köthető személyiségek olykor egy rajzszorozatban foglalják el helyüket.¹¹ A több helyütt említett madártartási „gyakorlat” szerint szórakoztatásukra vagy környezetük élénkítésére rádió sugároz zenét, a belgrádi adás (időnként Nándorfehérvárnak említve) közvetíti a népszerű popzenét, s a verebek időnként a maguk hangján felelnek, viszonylag keveset mond a zenei jelenlét jelentőségéről. Részint a Tandori-hagyatékban fennmaradt lemezek, kazetták stb. árulkod(hat)nának a zenei érdeklődés részleteiről, ha világosan kitetszene, melyik darabot ki szerezte be, mennyi például a valószínűleg a szülőktől örökölt „His Master’s Voice” lemezek aránya. A művek tanulmányozása (itt is) óvatosságra készít: hiszen például a később bővebben említendő John Cage zenéjéről szinte semmit nem tudunk meg (legalábbis az általam tanulmányozott Tandori-művekből), viszont zenefelfogásáról, művek előadásának hogyanjáról többet, s ennek Tandori saját műveire levonható következtetéseit tanulmányozhatjuk. Egyáltalában (az egyáltalán egy Tandori-műcsoport visszatérő „poén”-ja) bármely összegzésként hangzó megállapítás mennyi fedezettel rendelkezik, hiszen csak meghatározott (mennyiségű) könyv, vers, folyóiratszám, levél stb. tanulmányozásából származik, a kimaradt anyagból dolgozók nem szegezhetnek-e megállapításaitól eltérő, ugyanannyi-

▼
¹¹ Tandori Dezső, Jaj-kiállítás. Scholar, Budapest, 2011. M. Jackson, David Bowie, Kosztolányi, Karinthy, Duchamp völegényei, Duchamp menyasszonyai etc. társaságában, együtt a Karamazovokkal...

ra érvényes, érvénytelen, ideiglenes érvényű, esetleg szintézisigényű kifejtést. Kétségeim egyszerre növekedtek és enyhültek, hogy Wilhelm András zenei esszéket tartalmazó tanulmánykötetét forgattam. Robert Schumannról közzétett évfordulós esszéjében ekképp osztja meg saját kétségeit:

„Sajnos manapság már a zenész szakmabeliek között sem dívik, hogy egy zeneszerző összes művét megismerjék vagy legalább törekedjenek a megközelítő teljességre – márpedig e talán idealisztikusnak tűnő elvárás korántsem túlzás: senki nem mondhatja, hogy ismeri egy alkotó munkásságát, ha nem nézte végig valamennyi művét. Az összefüggések, utalások, egymásba kapcsolódások és a sokszor emlegetett, bár aligha elemezhető fejlődés nem követhető nyomon, ha valakitől csak egy-két darabot hallgatunk, játszhatunk.”¹²

Teljes tévesztés erre úgy reagálni, hogy az egyébként kiváló esszék, írások „hőseinek”, oly időben, térben és felfogásban eltérő alkotóknak, mint Mozart, Szkrjabin, Ligeti György, Bartók, Rachmanyinov, John Cage, Landini, Zemlinsky, Ockegem, Messaien megközelítőleg naprakész ismeretét kérjük számon, igaz, a hihetetlenül széleskörűen, nem csak zeneileg művelt Wilhelm sosem felkészületlen, feltételezhető róla, hogy a műveket és a szakirodalmat tanulmányozta. A magam részéről kutatásaim deficitjét ismerem föl: Kazinczyról, Jókairól, Márairól és Tandoriról értekezvén, nem mondhatom el, hogy *valamennyi* írásukat elolvastam volna. Jókaitól a nemzeti kiadás köteteit igen, de újságcikkeinek csak töredékét, Márairól szolván hasonlót vallok be. Kazinczy huszonöt kötetes levelezését illetőleg akadnak fehér foltok, Tandorival mintegy két és fél évtizede foglalkozom, képletesen szólva, főállásban. Nem vigasztal, hogy hasonló dilemma elé állítódott a szakma minden érdemes tagja. Talán csak Rába György Babits-olvasása a kivétel és Kabdebó Lóránt Szabó Lőrincsel kapcsolatos feltáró munkája. Ugyanakkor (nem elhárítás-képpen) vetem föl, hogy az egy életen keresztül egyetlen szerzővel bíbelődő kutatás egyoldalúvá tesz, legalább az (esetünkben) irodalmi környezetbe beletekintés jogos igény (a belső világtéren túl), az elődökhöz és a kortársakhoz fűződő viszony, a tagadás, a polémia, a travesztia éppen úgy tanulságos, mint a kölcsönös érintkezés nyomába eredni. Wilhelm András kötete más helyén a Ligeti–Nádlér (lehetséges) áttűnéseket, megfeleléseket elemzi, tesz hitet a testvérművészetek szuverenitása, kölcsön nem vehető módszerének tiszteletben tartása mellett. Nádlerről szólva (akihez Tandorinak köze volt!) az alábbiakat fejt ki:

„És persze a »filológiai aprómunka« is kívánatos lenne, párhuzamosan szemlélni a számszerűleg beláthatatlan grafikai művet a hihetetlenül gazdag festmény – kollekcióval – nem is szólva a műveket előzményként gyorsírás-szerűen rögzítő apró skiccek művészettörténetileg eddig valószínűleg teljességgel elhanyagolt vizs-

gálatáról. Nem ismerek még egy művészt (hacsak más műnemet nézve, Tandorit nem), akinek munkásságát ennyire meghatározni, hogy *folymatosan* alkot, hogy műveit valóban egymásutánjában kell ismerni – mondhatnánk frivolan, az utókort megfricskáz derűvel, hogy bizony kortársának kell lennie... –, mert éppen ez a naplószerű kibomlás és nyom rögzítése az, ami minden munkájában érezhető.”¹³

Egyetértésemet avval gondolom megerősíteni, hogy magam az ismétlődések nem fárasztó és a problémák elől sem kitérő jellegét próbáltam több ízben állítani, iparkodván egy szüntelenül alakuló, a kontextus alakításában nem kevésbé érdekelt írószemélyiség ama törekvéseként tárgyalni, hogy fölismeréseit, tapasztalatait, rádöbbenéseit, (ismétlem) kísérleteit ne csak sok oldalról szemléltesse, hanem ezeket állandó mozgásban tartsa, s mint a *Sár és vér és játék* „regényfolyam”-a tanúsítja, ezúttal végeláthatatlanul hömpölygő prózájában egybeölelje mindenkori följegyzéseit, művészeti-irodalmi és művészetközi kísérleteit, az összegző és részekre tagolódo passzusokat tervszerűen változtatva fogadtassa el a „szokatlan”-t. Éppen azért, hogy az ismerős jegyeket is belefoglalja, az ismertbe ne engedje be a megszokottat. Az „üres helyek” a szokatlan alakulástörténetébe illeszkednek. Ehhez erősítést kapok Tóth Ákos egy, a maga tömörségében is eligazító megjegyzésétől, mely egy szöveggközléshez mellékelt magyarázatból a Wilhelméhez hasonlítható megállapításra fut ki:

„A Tandori-filológia egykor elkészülő és nyilvánosságra hozandó ajánlata várhatóan az egyirányú – véletlenül sem »oda se, vissza se« két irányba mutató – időrend nevében és segítségével rendezi össze a rendkívüli pálya törekvéseit. Az életmű feldolgozásának »reális«, követhető és követendő javaslata mellé azonban mindegyre odahelyezhetjük vagy odagondolhatjuk majd a soha-végetnem-érés (vagy másként: örök feleződés) jól ismert hiperlinkjeit, a visszafordulás otthonos »fű-kellékeit«, bef-jeit, bőf-jeit, megunthatatlan stb.-jét, etc.-jét.”¹⁴

Tandori halotti urnája mellett tettem hitet az életmű olyan kutatása mellett, mely az áttekinthetetlenben a tekintetet sem hanyagolja el, a Vollendungban és Unendlichkeitben (Nemes Nagy Ágnes nyomán), a beteljesedtségben és végtelenségben az *end* közös előfordulását, a végét; s aki távolról közelítvén Wilhelm észszerű és jogos igényéhez, a *sokaktól* riasztónak minősített „sok”-ban az eddig hiányosan ismert életmű meghatározóját látja, ennek körüljárási kísérletében kutatási programot. Minthogy búcsúszavaim (melyeket egy kolléga esszének minősített, nem gyászbeszédnek, jóllehet annak szántam) csak a *Tiszatáj*ban jelentek meg, kötetben nem, egy részletet idéznék, a magam emlékeztetésére is:

„E létezés jellegénél fogva megköveteli, hogy a másodpercekkel is el kell számolni (...) nem is lehet, szabad másképpen hírt adni róla, mint a másodpercekre

13 Hommage á Ligeti címen számol be Nádler István kiállításáról. 12. sz. jegyzetben i.m., 137.

14 Tóth Ákos, Magát jelentő végtelen (*Utólagos megjegyzések*). Tiszatáj 73, 2019, 4, 9-10.

lebontott történetekről, amelyeknek nincsenek elhagyható mozzanatai. (...) a »sok« a lényeg. Egy-egy rajz, portré önmagában legfeljebb a figurára ráismerhetőség zsákutcájába vihet, »sok«-szerűségében az ismétlődés költészettanára emlékeztethet. Ez a »sok« az, ami az egyszerire, a konkrétára ítéltségből kimozdíthat, és az ismétlésekből kitetsző árnyalatnyi, töredékpillanatnyi eltérésre döbbsenhet rá.”¹⁵

Ilyen módon a *Sár és vér és játék* utalásai versekkel szembesülhetnek, mint egy és ugyanazon gondolat eltérő intenzitású, alakú, retorikájú stb. változatai, de mint változatok még a jól felismerhető összecsengések rejtettebb módosulásaival is jeleskednek. Amire bővebb tér jut a regényfolyamban, az esetleg csak néhány sor, mondat vagy említés egy versben. De ennyinek regisztrálása nyilván nem elég, egy Tandori-művekből kinyerhető motívumszótár alapjait jelenthetné, s jó hasznát vennék a szótárat (kronologikusan) feldolgozó és az életmű egyes részleteiben eligazító tevékenykedés kutatásában.

Messze nem utolsósorban közelebb vihet motívumok irodalmi versus zenei változatának konfrontatív vizsgálatához. Ezen keresztül a „dal” változásaival, a zene alá írt – fordított szövegeivel (nem csak versek, Kurtág György Kafka-töredékeinek magyar szövege Tandori Kafka-átültetése!),¹⁶ irodalom és zene egymásra gondolásának problémaköréhez. Tandori költészetében és még az olyan típusú prózájában is, mint a *Sár és vér és játék*, a zene jelentősége nem azért emelkedik túl az epizódnyi említéseken, bár lényegesen kevesebb helyet igényel, mint például Rilkenél, akinek több verse zenehallgatását, zenei élményét követőleg született, akár alkalmi versként *Widmung* címmel összegyűjtve versei gyűjteményében, akár egy „zenés” bibliai jelenetet megjelenítve, akár a zenei lényegnek, ti. általa felfogott-hirdetett lényegének megfogalmazása verses alakot követelt (ld. alább); mindaz, ami Tandori műveiben a zene valamely formájának, műnemének, emlékének, a „lemezezés”-nek, DVD-nézésnek „élményi” lecsapódása, nemegyszer függetlenedik, tágabb asszociációs gondolatsort indít. Esetleg lehetővé teszi a zenei alak, megszerkesztettség ráértését egy csupán messzebről rokon irodalmi megnyilatkozásra. Ennek a fajta művészetköziségnek viszont számtalan esete merül föl, nemegyszer csupán a komponista megnevezése vonható ebbe a körbe, a versalak kikényszerít(het)i a zenébe fordítást, amely a jól ismert tulajdonnéven kívül kevésbé vagy sehogy nem árulkodik sem a versbeszélő zenei műveltségéről, sem zenei világáról A *Vagy majdnem az* verseskötetben¹⁷ egymással párhuzamos versekben játszik el a közreadó a nevekkal, akik nem teljesen

▼
15 Fried István, Tandori Dezső szabadsága. Uo, 12–13.

16 Tandori verseinek „megzenésített” változatairól úttörő jelleggel, máig érvényesen: Molnár Szabolcs, A Tandori-vers zenéje. Enigma 5-6, 1998/99, 18–19, 165–182, 1999/2000, 20–21, 151–166. Számomra továbbvezető szakirodalom egy ifjúságomban olvasott kötet: Musik und Dichtung. Neue Forschungsbeiträge. Viktor Pöschl zum 80. Geburtstag gewidmet, hg. Michael von Albrecht, Werner Schubert, Peter Land, Frankfurt am Main, Bern etc., 1990.

17 Tandori Dezső, *Vagy majdnem az*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995, 10–11.

véletlenül fölmerülő nevekként bukkannak föl a versben, nem zárva ki egy homonímia félreértésének lehetőségét: „Elszívtam napra hát, / vagy száz Symphoniát, / Mozart se szebbet, / Beethoven sem többet.” A cigarettából csak így nyílhat átjárás a zeneszerzőkhöz, szerzőkhöz, a zenei műfaj mestereihez. Az evvel párhuzamos alkotásban festők nevével történik valami hasonló: „Szólhatsz, gall kakaska, / én itt gyönyörködöm, / Dubuffet, Kokoschka, / okkázio időm.” Dubuffet a gall kakas, Kokoschka a rím jogán léphet be a versbe, a kakashang a zajzenét idézheti, mely jobban megfelel a két festő művészetének, mint Mozart és Beethoven zenéje. Ugyanakkor annyit megkockáztathatunk, hogy a művészek emlegetése az ismertség valamely fokáról tanúskodik, oly magától értetődőleg kérnek és kapnak helyet a versben, hogy feltételezhető, nem a semmiből merülnek föl.

Aktív zenélésre is lelhetünk utalást: „csak a kétdeciket nem felejttem el, csak a kaktuszokat nem, csak azt igen, hogy a *The Shadow of Your Smile* című nótának milyen nehezek a harmóniái, a kezem mozgatására – akkor fáj kevésbé! – újra püfölöm a Fender zongorámat. Ki hinné, pl. az *I love You* harmóniái is (nekem) milyen nehezek, na ja, az *I love Paris* a legkönnyebb, pedig az utolsó kettő mind Cole Porter.” Fölösleges volna mélyebb zenei (elméleti-tudományos) ismeretekre következtetni, annyit azonban föltételezni lehet, hogy nem teljesen képzetlenül, persze amatőrként, némi kottaolvasási gyakorlattal rendelkezett a szöveg közreadója, több tájékozottsággal (említettem) a popzene világában, kevesebbrel a „komolyzenében”, jóllehet mindkét fajta zenének nemcsak a *Sár és vér és játékbán* (ott talán kevésbé), hanem versekben is bőséggel akadnak nyomai: Az *Oceánban* két vers alcímében beszédes emlékeztető: „*EMINEM: The Marshall...*”, „*Eminem-dallam egy madárra*”, a kötet egy másik versében „A párizsi külvárosi bisztró” egy találkozás színhelye, a megjegyzett emlék: „Operarészletek wurlitzerből”,¹⁸ *A becsomagolt vízpartban*¹⁹ pedig egymást érik a zenei tárgyú, a zene valamelyes megszólalásával (megszólaltatásával) kapcsolatba hozható, versként elfogadtatásra ajánlott szövegek, melyek nem(igen) tesznek különbséget, s ha tesznek, egy műfaji jelöléssel, melynek során részben hangzó, részben írásos következtetések állnak össze szabályos verssé, versáradássá, olyanná, amely másképpen tördelve, vagy más jellegű kötetben közölve prózának is elfogadható lenne, nem feltétlenül prózaversnek, költői prózának, pusztán olyannak, amely nem teljesen mondott le arról, hogy helyenként ritmikus legyen. A kötet előljáró beszédében önmagát passzív zenehallgatóként határozza meg, s a kötet lehetőségéről azt sugallja: „valamelyest regény akar lenni”, ugyanakkor a két ciklus (I. Egy, II. ...És oszthatatlan)

▼

¹⁸ Uő, *Az Oceánban. Versek*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2002, 73–77, 88–90, 157.

¹⁹ Uő, *A becsomagolt vízpart*. Kosmosz Könyvek, Budapest, 1987. A tartalomjegyzékben a verscímek után zárójelben az évszámok feltehetőleg a megírás és az átdolgozás időpontjára vonatkoznak. A John Cage nevét címbe foglaló versek évszáma: 1979–1984, 1981–1985. Ez utóbbi közvetlen kapcsolatban a regény némely passzusával: Cage – egy zenekarhoz avagy meddig terjed a kotta hiánya.

ugyan nem egymás fedésében látható, mégis, olykori dialógusában. Annak jegyében, hogy a versekből a megszólított művészek között nem kíván semmiféle hierarchiát konstruálni. Mivel egy olyan (belső) világtérben helyeződnek el, mely a Tandori-versek kiépülésének, „kiterjedésének”, horizontális és vertikális kapcsolatrendszerének, állandóan bővülő, utóbb visszazáró, majd e visszazárás ellen ható tevékenységi formákat is tartalmazó rendje (semmiképpen nem rendszere!) szerveződésében mutatkozik érdekeltnek. Ennek jól érzékelhető jelződése, hogy az összelátás, különféle konstellációk egymásra vetülése, alkalmi és tartós együtt megjelenések egyáltalában nem ritka jelenségek. Egymástól távol eső szerzők, művek kevésbé a kortársak egyidejűségének tükrében sokszorozzák hatástörténetüket, hanem térben-időben távolabbról közelíthet hozzájuk az értelmező, persze nem kezdő- és végpontot föltárni igyekezve, nem előzmény-következmény relációra rádöbbsentve, hanem az egymásutániságot mellőzve, egy egymásnak felelgető és a Tandori-versben új, nem várt jelentéshez jutó együtttestet konstruálva. A *Kettős rondó* (melynek ajánlása Dr. F. K.-nak, Kafkának szól, a K. egyben *A per* és a *Kastély* főhősét is megidézi) irodalmi és zenei műfajra utal, *Nyárvégi versszakok* Bach D-dúr versenyművének harmadik tételéhez kapcsolódik, a daktilikus sorokból a madárdal csendül ki. Tételezzük fel, hogy ez a zene ezt hívta elő hallgatójából. Beszédeesebb a *Kant-émlékzaj* kétsorosa: „A fűnyírógép (odakint) / villanyborotvám (odabent).” Nemcsak az avantgárd felől érkező zajzene szól ki a kétsorosból, hanem a cím emlékeztetője, mely Kant sokat idézett erkölcsi törvény-csillagos ég, lenn-fenn ellentétpárját fogja össze, lehúzza a trivialitásba, a zárójelben félreérthetetlené teszi a Kant-travesztiát, ráadásul az Én-t belekomponálva, egyben tudatosítva, hogy a magasrendűnek elkönyvelt bölcséleti tézis mint öltöztethető át a megjelenített hétköznapi (talált?) tárgyak szövegébe és – mert egy verseskötetben helyhez jutott, verssorokba tördelődött – versként funkcionálhat. S ha ez nem lenne elég, *A jól villanyozott írógép* a címmel fölkelti a gyanút, az alcím *Das Wohltemperierte...* minden kétséget eloszlat(?), ismét travesztál a szöveg közlője. Az alcím után üresen maradt több sornyi, majd 2-szer a teljes ábécét kiadó betűsor következik, előbb nagybetűvel, de nem ábécésorrendben, majd kisbetűvel, egy másik sorrendben, ismételten nem az ábécé rendjét követve, a betűk az írógépről valók, ezért kis ú és ü, a sort írásjelek zárják, a sorok előtt: §”+!% (szintén az írógép betűsorából). Aligha szükséges bővebb kommentár; Johann Sebastian Bach az európai zenét évszázadokig meghatározó *A jól hangolt zongorájának* prelúdiumai és figurái az alaphangnemtől, a C-dúrtól kiindulva alkotnak rendszert, illetve az orgonára szerzett kompozíciók (zongorára átirított változatukban is) a mai napig szívesen játszott-hallgatott zeneművek. A versike a technikai reprodukció korába helyezi, meglehetősen drasztikus fordulatra utalva, Bach elgondolását, a hangsorok helyett a villanyírógép betűsorait kapjuk, eljátszva a hangi-írással váltással. Egyben a Bach-mű értelmes és logikus rendet megvalósító zeneiségét a

villanyírógép működésének ezúttal értelmetlenségbe fúló, de valamilyen rendet mégis létrehozó szám/betűsorával. Nem is szólva arról, hogy ezúttal sem mellőzhető sem a hangí váltás (az orgona-zongora versus villanyírógép megszólaltatása), sem a művészet versus technika, a fenséges versus triviális konfrontálása. Mindezt nem sorolhatjuk a pusztá kiegyenlítődés, a játékos stíluskeverés vagy a szellemes travesztálás tetszetős fejezetcíme alá. Ennél ugyanis többről van szó: rövidebbre zárva egy versvilágról, amelybe befut „minden ország minden tartományá”-ból a szükséges vagy az akár tetszőlegesen kiválasztott „anyag”, „tárgy”, melynek „megtisztítását” a korai kötet (kényszerűen) címbe foglalta; valójában e tisztítás a tárgyak közötti hierarchia lebontása, illetőleg egy másfajta hierarchikus rendbe szervezése. Egy minden jöhet, minden megforgattatik és bebocsáttatik előtti korszakban vagyunk, ennek a költészetnek még vannak értékpreferenciái, csak éppen eltérnek a megelőző korszakéitól. Anélkül, hogy a szembefordulást látványossá tennék, legfeljebb a különbözőség hangsúlyozódik, nem tételbe, hanem a megvalósulásba szervezeten. Ez a költészet azt fogadja el művészetnek (és természetesen ezen belül irodalomnak), amit be akar és be tud illeszteni a maga belső világterébe. Az azonban kitetszhet, hogy türelmesebben és megértőbben fordul azokhoz a jelenségekhez, amelyek jórészt (az elődöknél) a művészetbe nem, vagy csak kivételes pillanatokban bocsáttattak be. A „magas” művészet és a populáris egymásra írása-olvasása új lehetőségeket nyit Tandori számára, aki megragadja az alkalmat, hogy az összeférhetetlennek elkönyveltet az összeférhető kategóriájába sorolja,²⁰ a versekbe, prózába beépített magyar és külföldi szerzők az ő mércéje szerint méressenek meg. Szép Ernő „felfedezése” annak (is) köszönhető, hogy a versek között talált szép számmal olyanokat, amelyek éppen a költő által gyakorolt értelmezési stratégia feltételeinek feleltek meg, az általa bevezetett elemzési módszerrel lehetett közelebb jutni azokhoz a versekhez, amelyek vissza-visszatérőleg, nemcsak idézetformában, hanem szétírva, akár léthelyzetek megvilágításában, beszédmódjában, elfogadásában egyaránt fontos szerephez jutottak. Tandori megértő módon ír művészetről, irodalomról, de vállalja a szelektálás mindig kockázatos feladatát (Szép Ernő színműveiről nincsen mondandója, regényei sem keltették föl érdeklődését, publicisztikáját feltehetőleg kevésbé tanulmányozta). Ezzel párhuzamosan páratlan érzékenységgel figyel föl a külföldi képzőművészet alakváltozásaira, valamint a magyar fejleményekre, amelyekről versei és tanulmányai szerint úgy véli, hogy a maga költői törekvéseit igazolják. Hasonlóképpen rezonál a hozzá eljutó vagy érdeklődését kiváltó zenei produkciókra, *A becsomagtolt vízpart* egymást követő versei: Orfeusz kertjének visszhangjai, melyet Jeney

▼

20 „tök véletlen láttam egy Cassavettes-filmet, az arte adón egy (nem is kedvencem) Chick Corea filmet, mely őszintén elismerendő, így-úgy [!] Bobby McFerrinnel együtt zenélnek, de ahogy Corea csak úgy egyáltalán előad egy Szkrjabin-etűdöt, »engem ceeadűtött«, a földre estem. Szkrjabin, kicsit benne van, szerintem ezekben az etűdjeiben, Scarlatti is »minden etűdben«, Scarlatti alap volt minden másban, Coltrane, Parker, de legalább Dolphy. A komplett Tandori, 137.

Zoltánnak ajánl, és a Kocsis Zoltán egy „kromatikus” Vidovszky-művet játszik²¹ a szerző előírásai szerint. Az első darab a csupa nagybetűvel írt AZ ÚGY VOLT / AZ CSAK ÚGY VOLT sorpárt variálja, hat versszakon keresztül, míg el nem ér a kiazmussal lekerített befejezéshez. A non-sense-hez közeli vers eleve hangai effektusra épít, „dallama” nincs, mert *visszhang*, utal (szóban) a dallamra, amely az ő-s-űj dalnok, Jeney Orfeuszára emlékeztethet, ám ő sem bukkanhat föl, nem lehet jelen, csupán a kertje, melyből e hangai effektusok származnak. A visszhang eleve hiányos, töredékes, többnyire jelentés nélküli üzenete rögzíthető zeneműként. Az utóbbi iránymutató nyilaival az *egyirányú forgalom* jelzős szerkezetet ismétli, majd a betűket (hangokat) összecserélve tölti ki a sort, ezekután transzformálva, betűket kiragadva folytatja, míg el nem ér a külön sort alkotó o-hoz. A sorok végén az iránymutatás a visszafelé tartó nyíl formájában hangsúlyozza a szűk körbe zártságot, majd annak feloldását a meghatározott betűi, hangai térben. Ekképpen a félhangról félhangra vergődő kromatika nyelvi ekvivalensét célozza meg. Az előadó eszerint aláveti magát a szerzői „szándék”-nak. Befogadó és alkotó viszonya ugyancsak változik, és ez az új viszony kihat nemcsak a művekre, hanem a mű megalkotásának folyamatára is. A két címben jelzett név egymásra értendő, a zenemű „dallamtalan” kromatikája (Tandori is írt ilyen címmel ellátott „dallamtalan” verset, mely a „szép” vers korábbi és részben kortársi változatát vonta kétségbe) vers-tárggyá lesz, pontosabban: egy olyan kísérleté, mely a közlekedés („prózai”) köréből, ám a valahová, egymáshoz(?) eljut(hat)ás problematikájából merít. Az „eredmény” valójában „fölvetés”: mennyire transzponálható egy-egy zenemű egy nyelvi műalkotásba. A szókincs, azaz egy jelzős szerkezet, tárgyiasság, sehová nem enged betekintést, hacsak nem egy szerkezet tárgyiasságában jelződő széttagolásának lehetőségeibe, ezen keresztül társművészetek találkozz(tat)ásának esélyeit latolgatja. A kísérleti jelleg a „megfejtethetetlen”-re feleletben, mint feltételezett értelmezésben volna elrejtve, csak hogy nyelvileg egy talált tárgyról van szó, mely önmagán túlléptetve kapcsolódik a cím által tudatott „esemény”-hez, melynek éppen eseményszerűsége hiányzik a verseskötetnek ebből a darabjából, párhuzamosan a zenemű nyelvi „lereagálás”-ának törekvésével. Ennél lényegesen áthatóbb a Georges Braque, Kubelik, hegedű, Mozart,²² mely a Braque-festmény ürügyén Mozart-anekdotát csempész a versbe, hogy aztán a képzőművészeti látás nyelvi leképeződését egyeztesse a maga „költőiség”-ével, ismét áradásszólamaival, majd a kortársi művészet szerezte élménnyel. Hogy keretként (mint annyiszor) a megrövidített Goethe-mondat szolgáljon, a Gleichnis itt és másutt hasonlat, a minden mulandó helyett elég a Minden, ellenben a hasonlat nagybetűi, elválasztott írása, visszafelé olvasása, redukálása a klasszikus verssor átfordítása során formált új alakjaival

▼

²¹ A becsomagolt ízpart, 106–107.

²² Uo, 63–65.

kijelölik e vers olvasásának határait. Ehhez képest még kevésbé enigmatikusnak tetszik a *Hasonlat Kurtág Györgynek*.²³ Kapcsolódása a kötet hasonló verseihez, a Goethehez/ről szólókhöz is elfogadható. Öt ötvonalas (kotta)részlet horizontálisan-vertikálisan párhuzamosan rajzolódik föl, középen ugyanaz, így (ha vonallal összekötnénk) H betűnek is látható. Üres kottával tiszteleg a vers Kurtág György előtt, mintegy felhatalmazva, hogy rajzolja bele a maga kottafejeit, a játékos hódolat, a közös munkára tett felajánlás (hiszen a verseskötet e darabjával megtörtént a kezdeményezés, az első lépés, már csak a komponista hangjegyei hiányzanak, akár ebben, akár az általa rendezett formában) olyan gesztus, mely emlékeztetés és továbbgondolás. A Kurtág-kompozíciók megindíthatták a költőben a közös gondolkodást zenéről, irodalomról, sejtetve, hogy amit Kurtág Györgynek irodalmi szövegek jelentenek (nem csekély hangsúllyal a Tandoriéi), azt Tandorinak az a fajta zene, amit Kurtág György alkot. Persze nem csak az, pusztán egyet szükséges lapozni az alábbi ideogramához, mely címből, ötvonalas, bár nem üres kottából áll, mivel a kottákba H íródott bele, dőlten felülről lefelé hét van belőlük. A címet is ideírom: *Lépcsőn lemenő hasonlat Marcel Duchamp-nak és John Cage-nek*.²⁴ A H-k nyilván a hasonlat (esetleg: hangjegy?) jelződései, a H mögötti üresség a még/már meg nem szólalás Cage-hez (és Tandorihoz!) szorosán köthető, illetőleg a megszólalás hiányának, a némaságnak, mondjuk így is: a csöndnek ilyen módon érzékelhetővé lett „tárgy”-szerű próbája. A „rajzos” vonatkozás Duchamp-nak szól, a kotta Cage-nek, s hogy Duchamp avantgárdja és Cage együtt emlegethető, s hogy az együttemlegetésbe nem alkalmoszerűen lép Tandori Dezső, az a továbbiakból és az utalt szakirodalomból bizonyára kitetszik.

Előbb azonban egy megjegyzés. A följebb említett művészekhez egy Magyarországon sokáig ismeretlen író, Thoreau csatlakozik, tőle magyarul a *Walden* 1969-ben jelent csak meg. Tandori különféle munkáiban mindhárom szerző fontos helyet tölt ki és be, az írók közül bizonyára senki olyan gyakran nem emlegette a ready made alkotóját, Marcel Duchamp-t, mint Tandori, aki nek tárgyiasságra, tárgyszerűsége törekvő poétikai elgondolása bátran merített az életműből. Tandori Thoreau-ról alapos tanulmányt publikált, melyben a világtól egy időre elvonult szerző *Walden*-jét értelmezte, irodalmi műként, de egy életrend szokatlansága miatt inkább megbámult, mint elismert vállalásaként, természet-értésként és regényi teljesítményként is.²⁵ Tandorinak John Cagedzel megismerkedése ahhoz képest, hogy az amerikai, többtehetségű szerző első

▼

²³ Uo, 109. Kérdés, a kitöltetlen kotta a meghatározatlan idejű, részekre osztott csönd írásképe-e, netán kalligramma vagy költői hozzájárulás egy majdan megszülető zeneműhöz? Vö. a főszöveggel.

²⁴ Uo, 111.

²⁵ Tandori Dezső, *Walden*-idézés. Henry David Thoreau, in uó, *A szomszéd banánhal*, szerk. Tóth Ákos. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2017, 7–38. A tanulmány Rilke „szökökutas verse”-t idézi Kálnoky László fordításában. E versre másutt is hivatkozik.

magyar kötete (erősen és kitűnően válogatva) 1994-ben(!) jelent meg,²⁶ korainak mondható. A *Sár és vér és játék* több oldalán keresztül nemcsak hivatkozik rá, hanem bizonynyal egy Cage-ről publikált könyv alapján zenefelfogásának fontos téziseit ismerteti, Cage általa lefordított szavaival. Nem árt újra tudatosítani, hogy Tandorinak kevesebb (olykor egyáltalában nincs) mondandója Cage zenéjéről, nem zenehallgatóként közeledik hozzá, és nagyon kevés a valószínűsége annak, hogy a művész verseit, rajzait, teoretikus értekezéseit behatóbban tanulmányozta volna. A *Sár és vér és játékban* közölt terjedelmes Cage-passzusok azonban talán megengedik, hogy Tandori és Cage közösnek bizonyuló érdeklődését regisztráljuk. Korábban már fölvettem a csend poézisének, illetve zenéjének Tandorinál verses, Cage-nél „zenei” elgondolását. Wilhelm András utal arra, hogy a híres-hírhedt 4'33" lényege „a puszta idő, az az időszak, amelyet a hallgató zenehallgatásra szán...”, „...a hallgatás, az odafigyelés aktusa a döntő”, „ennek a figyelemkoncentrációnak meghatározott eleje és vége van.”²⁷ Tandori talán túl sokat idézett, kevésbé értelmezett *koanya a némaság* helyettesítő(?) lehetőségét veti föl. Utóbb maga hozza (laza) kapcsolatba Wittgenstein szintén agyonidézett mondatával (Amiről nem lehet beszélni...). A főmedve elbeszélő így tolmácsolja gazdája önértelmezését: „Rendben, így gazdám. »Némaság a hang helyett...« De ő egyvel visszább lép: »De némaság a hang helyett?« Mert a némaságnak is volt egy olyan állaga, létrelációja, mint a felszínibb hangnak. Mi helyett lett a némaság, hogy mint egy cucc, egy dolog, egy akármi, tessék – a hang helyébe léphessen. A hang helyett a némaság lesz. De mi az, ami helyett a némaság lett, meglett? Mit szorított ki? Ez ám a kérdés. (...) Mi helyett bukkant elő a némaság?”²⁸ A kérdések ugyan egy irányba tartanak, de a kérdések természeténél fogva nem lendítenek tovább, és így a némaság „státusát”, jelentőségét (nemcsak a hanghoz képest) csak találgathatjuk, máshová kell segítségért fordulnunk. Nem mellékesen Cage jelentős tanulmánykötetének a *Silence* (Csönd) címet adta, míg Tandori „utsó” (így!) kötetében egy *Szilencz* ciklusra lapozhatunk rá (Hamlet utolsó szavaiból kölcsönözve). Megemlíthető, hogy Cage egy időben intenzíven foglalkozott a haikuval és általában a japán versformákkal,²⁹ Tandori bibliofil kötetkében jelentette meg fordításait japán költőkből,³⁰ mindkettejük azonban az európai kultúra képviselőiként a maguk világába illesztették még oly jelentékeny érdeklődésüket.

▼

26 John Cage. A csend. Válogatott írásai, ford. Weber Kata, vál. a ford.-t ellenőrizte, utószó Wilhelm András. Jelenkor, Pécs, 1994. „Gyűjteményemből ide idézem: »Kit csöndje elmond, / bolond, ha szól« Úgy nincs, ahogy van, 33.

27 Wilhelm, i. m., 109.

28 A komplett tandori, 72. Erről másutt is, némi módosítással. Vö. még. Vagy majdnem az: „Szép csöndesen / tönkre / teszed magad. / Szép tönkösen / csöndre / teszed magad.”

29 Wilhelm, i. m, 206–214. Itt jegyzem meg, hogy Cage gondolkodásában Gertrude Stein (Wilhelm, i. m, 202–205) némileg hasonlóképpen jelenik meg, mint Tandorinál.

30 Tandori Dezső –Tóth Várhelyi Réka, Kavicsok. Print-X. Kiadó, H., 2004.

Cage költőként³¹ efféle módon verselt: not Just/gArdener: /morelS,/coPrini,/morElS/copRini.” Egyes betűk efféle kiemelése Tandori e.e. cummings-átültetésiből köszön vissza. Cage műve, *Writing for the Second Time Through Finnegans Wake* nemcsak célzás Joyce alkotására, hanem átvéve az említett mű módszerét, egy képzelt (Joyce-nál sokfelől összehordott) nyelvbe rejti el, amit nem tud, nem akar, nem lehet máshogyan közölni, feladván a filológusoknak a leckét, hogy a kontaminációval és képzelettel keletkezett szavakból született áradás megfejtését kíséreljék meg. Tandorinál (jóllehet Joyce-nak idézője, híve volt) ez másképpen, de némileg rokonítható módon regisztrálható. A *Koppar Köldüs* nemcsak az idegen klaviatúrájú írógép, hanem több más hellyel együtt a magát önállósító írógép „társszerzőségével” készült. Tandori ugyancsak él egy chiffre közreadásának fogásaival, jóllehet inkább a szócsonkolások, magánhangzó-elhagyások keltik föl a figyelmet, szavak transzformációját rendszeresen végzi. Egyikük sem nyugszik bele az irodalom vagy a köznyelv rendszerének mint normának általános érvényébe, Cage-et Joyce műve szabadította föl, akadt, aki szerint Karinthy nyelvkritikai gondolkodása hatott volna Tandorira, a *halandzsza* körébe utasítván efféle elhajlásait.³² Ugyanakkor például a *Galambcskám* elbeszélő fejezeteit önkényesen egymás mellé sorolt betűhalmazsor váltja föl. Arra kívántam ezzel a vázlatos egybevetéssel utalni, hogy Tandori Cage-re nem véletlenül talált rá, hanem törekvések között rádöbbenhetett rokonítható vagy csupán egymáshoz hasonlítható vonásokra. A *Sár és vér és játékban* (érzékelhető rokonszenvvel) idézi a művész egy megnyilatkozását, talán élhetünk azzal a gyanúval, mely óvatosan feltételezi, hogy e gondolkodás nem teljesen idegen (kevésbé a műben foglaltaktól, inkább) a Tandori-életmű bizonyos periódusainak célzataitól.

Két előzetes megjegyzést tennék:

1/ Bár a *Sár és vér és játék* semmiféle „szabályos”, vagy akár „formabontó” regényhez nem kíván igazodni, a Cage-et megidéző passzusok mégis meglepetést okozhatnak beiktatásukkal. Hiszen olyan zeneesztétikai/elméleti elgondolások szólnak meg, amelyekhez hasonló még nyomokban sem fordul elő másutt e műben. Ennek ellenére nem idegen test e néhány oldal.

2/ Minthogy a Cage-gondolatoknak helyet biztosító oldalak a mű vége felé haladva (a 678. oldaltól) bukkannak föl, elképzelhető, hogy a műben foglaltakhoz képest helyet kínálnak egy alternatív felfogásnak, amely ugyan nem itt, nem irodalmi prózában, és talán az irodalmi alkotásban csak rendkívüli esetben hasznosítható (már csak az irodalom és a zene különmeműsége okán), arról azonban

³¹ John Cage, *Empty Words. Writings 1937–78*, Wesleyan University Press, Middletown, Connecticut, 1979, 10, 137.

³² Tarján Tamás, *Lábjegyzetek a halandzsákhoz*. Szabolcsi Miklós egy tanulmányának margojára, in uő, *Szabadiskola. Tanulmányok*. Pont Kiadó, Budapest, 2002, 196–208.

kár volna lemondani, hogy a csend és az erőteljes hanghatás nyelvi próbájához ne törekedjünk analóg elképzelésekre utalni.

Az első olyan gondolat, ami idekívánczozik, az elhallgatás zenéjét érinti. Cage egy zenekar tagjaihoz így szólt: „ha például arra törekednének, hogy egy hangot olyan halkán szólaltassanak meg, mint még soha életükben, meggyőződésem, hogy ez a hang, az önök igyekezetének következtében, a belső ráfordítás eredményeként olyan előre nem látható mozgáserőbeli változásokat mutatna, amelyekről most még nem is beszélhetünk; s mindez nem a kifejezőerő túltengésével történne, hanem egy falevél erei, valamely vízfelület fodra, a természet más jelenségei... változatosak.” A passzus József Attilát idézi: „legyen oly lágy a dallama, / mintha a fű is hallana, / s téged is fűnek vallana.” A következő Cage-idézet mintha közvetlenül Tandonihoz szólna: „ha tehát halk hangokat szólaltatnak meg, próbálják oly halkán, hogy önök se bizonyosak benne, szól-e a hang. Ne tervezzék meg az eredményt, ne segítsék erőszakosan, hagyják egyszerűen, hogy a hang létrejöjjön, hagyják, hogy a madár kirepüljön a fészekből.” A Cage-idézés rendszeresen átvált madarakkal történő foglalatosságokra, így állandó váltásokra kerül sor. Ez történik az erőteljes hangokról szóló mondatokkal, a kettős vonalvezetés beszédes példajaként. „Ha viszont közben azt hallják, hogy valamelyikük épp egy erős hangot szólaltat meg, nehogy azonnal átálljanak nagyobb hangerőre.” A továbbiakban a Cage-ről szóló tanulmánnyal párhuzamosan folytatja a madarakért folyton aggódó, a zenei vonatkozású fejtegetéseket szüntelenül megakasztó elbeszélő: „A hangos játék azonban elkerülhetetlennek bizonyult; így a darab spekulátuma olyan emberi folyamat lett, mely fokozatosan bontakozik ki – egyének által ellenőrizetlenül, hiszen a karmesternek, mint Cage megjegyezte, nincs partitúrája, neki is csak szólama van –, a kezdeti helyzetben a halk hangok dominálnak, a végállapotban viszont mintha mindenki teljes erővel játszott volna...” Miközben a maga világában e feljegyzésekkel szemben a „puszta realitás” dominál, adott esetben a madár emésztése, s a „való élet” meg a „művészeti finomságok” együttlátása, szembeállítása a még „valóbb” élettel, tegyem hozzá, a feljegyzésekkel, a korábbiak átmásolásával, múlt és jelen vegyítésével, közvetlenség és közvetettség tudatosulásával, nincs akadálya sem a Cage-idézés folytatásának, sem a Cage-idézetek alkalmazhatóságának. S ha a Cage-ről szóló írásban szereplő zenekar képtelen végrehajtani, amit Cage eljátszatni szeretne, Tradoni madarai eljátszszák. Innen lépünk át Tradoni gondolatainak írói szituáltságához: „Úgy »olvasnak«, könyv nélkül (engem, minket, írta Tradoni), ahogy könyvet olvasni már azért »se lehet, mert« a könyvben nem »úgy« vagyok benne stb.” A készülő mű eleve ki van téve a „hagyományos” olvasói stratégiáknak, jóllehet nem „úgy” fogalmazódik, a beváltak elfogadott szerkesztettségekről lemondott, mint Cage (egy kérdésre felelve) a crescendókról és decrescendóktól, melyeket szerinte jobb magukra a hangokra bízni. S végül egy olyan Cage-kijelentés, amelynek jelentéssége nem pusztán a zenekari jelenetben mutatkozhat érvényesnek, hanem más területen is,

meggondolkodtatónak tetszhet. Ilyen módon a madár- és egyéb jellegű feljegyzésekkel termékeny módon csengethető össze: „ha mindent feltesznek rá, (...) hogy halk hangot szólaltassanak meg, tegyék oly halkán, ahogy csak bírják. És ha erős, harsogó hangon szólaltatnak, tegyék úgy, hogy akkor aztán mindenki felugorjék a helyéről. Ne unalmassá tegyék az életet, hanem meglepetésszerűvé, és az élet meglepetésszerű lesz, ha nem zsúfoljuk agyon a szándékainkkal, hanem odaadón cselekszünk leg-egyszerűbb munkánk végzése közben.”

A gondolatmenetet a följegyző lassan elvezeti Cage-től, előbb ugyan a komponista közelében láttatja Szép Ernőt, így vers és „zenei emlékezet” összefüggéseit sugallja.

Nem következik mindebből, hogy Tradoni Cage feltétlen hívőül szegődött volna, de az sem, hogy értetlenül áll szemben egy hangverseny újszerűségével. Nemcsak Tradoni, még inkább Tandori és a kortárs magyar komponisták munkatársává válik, bizonyos típusú verset akartan-akaratlanul Jeney és Kurtág közelségében láttatva, ám nem ringatja magát abban az illúzióban, hogy a versek (akár ez a próza) és a versekbe, e prózába illesztett zeneszerzői vonatkozások olyan kölcsönviszonyt hoznának létre, melyek teljes mértékben, akár csak részlegesen ne számolnának a művészetek különféleségével. El kell ismerni, hogy e prózában Tradoni, mindenütt Tandori rendszeresen és állhatatosan törekedett a határátlépésre, ezt az életműben, azon belül hangsúlyosan a társművészetekre célzó címadások, grafikák, „hibrid” alkotások kívánják szemléletessé tenni, a folyamatszerűséget, a Joyce-hoz közelítő work in progress-t, mely nem zárja ki a látványos visszatéréseket, régi kötetek egyes darabjainak beillesztését egy új kötet viszonyrendszerébe, ezáltal a maga értelmezte kötetek szüntelenül módosuló jelentését sugallva, a szövegek zenei megszólaltatásának lehetőségét nyitva hagyva, ezáltal a nyelvi műalkotások folytonosan változó státuszának esélyeit iparkodik kitapasztalni. Ennek tudatában fordul segítségért festőkhöz, komponistákhoz, képzőművészeti albumokat, folyóiratokat lapozgatva, műterem- és/vagy tárlatlátogatások, „lemezezés” stb. alkalmait kihasználva, a megismert, élményszerűvé tett „újszerűségek”-ből hasznosítva, amennyit csak lehet.³³ Még egyszer emlékeztetnék arra, mily határozottsággal olvassa József Attila három verssorát Cage egy tézisére, vonva meg a párhuzamot madár- és zene-„történet” fejleményei között. A kísérletezésnek ez a felszabadultsága a Tandori-életmű felismerési jelévé válik, ekképpen az életmű olyan kontextust teremt meg, amely tőle távoli életműveket is magához von, az eltérő alkotói stratégiák ellenére, hogy bizonyos területeken produktív konfrontáció(ka)t teremtsen. Idézek a *Thoreau-változat* című versből:

▼

33 Ennek jegyében értelmeződik egészen korán a szövegköziség, mely a szövegértelmezésben meghatározó. „Amikor egy verset olvasunk, sosem csupán ezt a verset olvassuk; belejátszik más versek emléklélménye. Egy-egy életmű így formálódik meg a legérdemlegesebben. Mondhatni, nem a könyvek gerince tartja össze, hanem az a fajta lágy anyag, amelybe ágyazódik, ahol »közvetlenül« jelen van. Tandori Dezső, Az erősebb lét közelében. Gondolat, Budapest, 1981. 90. Bizonyára megengedhető, ha e kijelentést a fordításokra is alkalmazhatónak vélném.

„Egy enyhe esti hang – követem-e, / indított-e bármire üteme, / volt-e még a szó »felmagasztalás«, / vagy csupán zsaluvas csikordulás/Kísérleteimen s a másokén/ mit tanultam ki (...) Az éjfé, / álom és ébrenlét, és vele fél-fél / a hajófedélzet s a víz, s a fények / a korlátom átlógó fejhez érnek, / a tengeri betegség kottalapja / a beíratlan hullámváz alatta”.³⁴ Egészében volna ideírható *A szomszéd banánhal* esszékötetből a *30 éve halt meg Duchamp* fejezet korántsem a belevegyített Cage-anekdota miatt; inkább a *Duchamp öröknap* kalligrammára hivatkozom,³⁵ egy Duchamp-életrajz ismertetése ürügyén, a ready made-et körüljárva. Idáig érve azonban tanácsosnak látszik, hogy ne e végtelenségig folytatható versvilág-rekonstrukciót folytassam, hanem újabb fejezetet nyissak, visszatérve Wilhelm András téziséhez, miszerint egy alkotóról csak összes művei (összegejtött?) beható ismeretében lehet valami érdemlegesen mondani, kifejteni, állítani. A lezár(hat)atlan Tandori-életművel összefüggésben nemcsak a halála után előke-rülő újabb meg újabb, nem töredék, nem a lomtárra ítélt (ilyen nincs Tandorinál) vagy a tudatosan közöletlenül hagyott darabok filológiai feltárásáról van szó, hanem zömükben az életműben fontos helyre számíthatóokról. Nem is szólva a kötetekből – ki tudja, milyen okból – kimaradt versekről, ismertetésekről, pró-záról: meglepő lapokból köszönnek ránk Tandori-művek (*Nők Lapja*). Mindezek beláthatatlan „mennyiség”-ben zúdulhatnak a (legelszántabb) kutatókra. Ennek ellenére nem reménytelen nekilátni a hozzáférhető anyag értelmezésének. A hagyatéék feltárása fontos feladatát Tóth Ákos közlései, a közlésekhez írt eliga-zító, tanulmányértékű jegyzetei vállalják, még hozzá rendszeresen, és igen magas színvonalon. Ez nincs ellentétben sem azzal, hogy jóval szerényebb anyag birto-kában *esettanulmányok* készüljenek meghatározott területekről, akár egy vers vagy verscsoport értelmezésével az életműben érzékelhető tendenciákról. Minthogy e dolgozat vázlatosan érintette a művészetköziség változatait néhány Tandori-kötet felhasználásával, ezt kiegészítendő adom közre jegyzeteimet Rilke *An die Musik* című versének Tandori-fordításához, nem a művészetköziség tandoris felfogását példával demonstrálandó, hanem egy fordítói magatartás rajzát megkí-sérelendő, a tárgya szerint mégis művészetközi vers és kontextusa bemutatásával.

Előzetes megjegyzésül annyit, hogy Tandorinak bármely „legkedvesebb” szerzőjéhez fűződő fordítói viszonyát kíséreljük meg értelmezni, hamar kitetszik, hogy monografikus vállalkozást igényelne. A teljességről le kell mondani (minden esetben). Hézagos névsorolvasás: Rilke, Kafka, Becket, Chandler, Bierce, Simenon, néhol Eliot. Minden alkalommal föltehető kérdés: miért éppen ő, melyik alkotói periódusban dominál tevőleges jelenléte, melyiknél hogyan igyekezett érvényt sze-rezni fordítói elveinek (melyekről nem szólt gyakran, sem hosszan). Rilke egyike

▼

³⁴ A becsomagolt vízpart, 77.

³⁵ Uo, 139. *A szomszéd banánhal*, 171-183. (1998-ra keltezve).

azoknak, akik Nemes Nagy Ágnes (és Ottlik Géza) közvetlen közelében lettek Tandori „legkedvesebbjei” közül is bizonyos periódusokban a legtöbbet emlegetett, akitől verset is, prózát is fordított, s aki maga verstárggyá lett, tudunk a Rilke-„modor”-ban készített Tandori-versről.³⁶ A megismerkedés első fázisában Nemes Nagy Ágnes nyomában járt, néhány korai saját versét minősítette „rilkés”-nek, talán a tárgyköltészet és a mives forma szempontjából, utóbb (germanistaként) maga akart eligazodni a Rilke-kötetek között, miközben néhány közismert Rilke-verset illetően a magyar fordítások mellé letette a magáét. Azokra a területekre is elkalandozott, melyeken Nemes Nagy Ágnes nemigen járt, legfeljebb egy-két óvatos kísérlet telt tőle. Mint ismeretes, Tandori valamennyi *Duinói elégiát* lefordította, valamint néhány darabot az *Orpheus-szonettek*ből, negyvennél több verset válogatott a korai Rilkéből, ugyancsak negyvennél többet a kötetekbe nem gyűjtött költeményekből. S a hagyatékból újabb Rilke-átültetések kerültek elő.³⁷ Tette mindezt annak ellenére, hogy nem vitatta Ottlik kijelentését, miszerint Rilke fordíthatatlan, a maga részéről ennyit fűzött hozzá: „Ha [Rilke] fordíthatatlan, írunk mi magunk minél jobb Rilkét közelítő dalt. Ez is alfája a fordításnak.”³⁸ Kissé félénken mondanám másképpen: teremtsük meg az általunk elgondolt magyar Rilke-vers optimális változatát, alkossuk meg a magyarul (jól hangzó) Rilke-nyelvet. Általában elmondható, hogy a Tandori-fordításokban valóban kimutatható (olykor a szó szerinti hűséggel mit sem törődve) a rilkei nyelv „hatása”, műhelyvallomásából kiemelt részlet: „hiszen a fordító mindig emlékezetből, mert a saját nyelvi emlékeiből dolgozik, ezeknek rétegeit idézi fel, ezeket az eltemetett emlékeket tárja fel: a műfordítás – kutatóárok.” Kiegészítésül az aforiz diókból, aforiz mákból: „A műfordítás önmagunk igényes bemutatása, mégis...”³⁹

E félbehagyott mondat hatalmaz föl, hogy úgy összegezzek: a fordításra kiszemelt verset a fordító nyelvi emlékezetével kell(ene) összehozni, mivel a fordítás közvetítő munkájával jelenítheti meg önmagát. Egy közeli és egy távolabbi nyelviség honosítását célozza meg, a nyelvi emlékezetből előbukkanó poétikai elképzelések nyelvi realizálásának próbáját az „idegen” anyagon. Jól illusztrálható ez Rilkének és Tandorinak a zenéhez fűződő, ambivalens viszonyán. Említettem, Rilkének különböző korszakaiban meglehetősen sok a zenei tárgyú verse, olyan bibliai vagy egyéb

▼
36 Uő, Egy Rilke-idézésre, *Enigma* 1999/2000, 148–149. Rilke, A zenéhez, uo. 150. A folyóirat Rilke-számban több Tandori-fordítás, olykor a Marno Jánoséval és/vagy Kalász Mártonéval párban. Innen a három költő eltérő poétikai megfontolásaira nyílik ablak. Vö. még: Rainer Mária Rilke versei Tandori Dezső fordításában. Eri Kiadó, Budapest, 2007, 58–59. Rilkét németül az alábbi kiadásban olvastam: Rainer Maria Rilke, *Werke I–III. Gedichte*, hg. Von Rilke Archiv, in Verbindung mit Ruth Silber-Rilke besorgt Ernst Zinn. Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1987.

37 Tóth Ákos tette közzé az 1749. internetes folyóirat 2023. áprilisi számában, kísérő tanulmánnyal ellátva. Ugyanott dolgozatomban kísérlem meg más szempontból átvilágítani Tandori Rilke-értelmezését.

38 Tandori Dezső, A dal változásai. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar 1994 márciusában elhangzott „Arany János előadások” szövegváltozata. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Budapest, 1994, 15. Vö. még: Uő, A műfordító jegyzetei. *Filológiai Közöny* 28, 1982, 4, 595–598. „Mert számomra a műfordítással töltött idő nemcsak a művekkel való találkozást jelenti, hanem a saját életem ritmizálását.”

39 Uő, Aforiz dió, Aforiz mák. Scolar, Budapest, 2012, 17.

(rendkívülivé emelt) pillanatot ragad meg, melyben ének hangzik föl: *Dávid éneke Saul előtt, Asszonyok éneke a költőhöz, A tenger éneke, Gyakorlás a zongorán...* Az összegyűjtött művek külön csoportban adja közre az ajánlásokat, amelyek zenehallgatási élményt köszönnek meg muzsikuskoknak. Az alább érintendő *A zenéhez* című vers előzménye Hanna Wolf házi hangversenye. Tandori Dezső szintén fordul szövegeiben, rajzaiban zenészekhez, de Rilketől eltérő módon. Személyesebb és közvetlenebbül tárgyias. Nem egy versének zenei „átköltése” módosítja a vers pozicionáltságát. Időnként még madaraival is hallgattat „komolyzenei” lemezeket. Emellett költőmagatartása eltér a Rilkéétől, aki (rövidre zárva) a századfordulós modernség reprezentatív művész személyiségeként a maga művészetben/által élését kíséri meg a verses alakzatokkal is szemléltethetővé tenni. Tandorihoz is szól a zene, mindenféle zene, de egyrészt az életem irodalmam. De mindig az irodalmon belül maradtam⁴⁰ láthatóvá tétele központi jelentőségű, másrészt a zeneszerzőkkel kialakított partneri viszony körvonalazódására tesz ajánlatot, versben, prózában, rajzban. Az *An die Musik* című Rilke-vers már csak azért is különlegesen jelentős, mert a vers- és dalcímét egy „klasszikussá” lett alkotás lefoglalta: Franz von Schober versét: *An die Musik* Franz Schubert megzenésítette. Aki a romantizáló, patétikus vers két versszakát himnikus magasságokba emelte, hogy a zene révén elfogadtassa a közhelyekből is építkező, mesterkéltnek ható elragadtatottságot. A szöveg a (biedermeier? másodlagos romantika?) nyelviséget tartja alkalmasnak, hogy a szürke órákból egy jobb világba emelő művészetről szóljon, édes, szent akkordokról... Ebből varázsolta elő Schubert a maga zenei önvallomását, melyben a dallamon túl a zongorakíséretre nem kevésbé érdemes figyelni, mivel a dal művészi „méltóság”-nak letéteményese. A jobb kézre bízott akkordok nemcsak kísérik az énekszólamot, hanem e szólammal egyenrangúan vesznek részt az összhatás megszervezésében. A felfokozott, majdnem azt írtam, felcsigázott szöveget a Schubert-dallam nyugalma, mérsékletre intő kibontása egyensúlyozza, miközben aligha tagadható teljesen, hogy annak a folyamatnak is tanúi lehetünk, miszerint a művészetek, elsősorban a zene mintegy a valláspótlék helyzetébe került. A Schober-vers, mely az eget, a szentséget emlegeti, ki is mondja. A Schubert-zene a művész hitvallása, ha úgy tetszik, „szakmá”-járól, amely ugyanúgy azonos életével, mint azt korábban egy Tandori-nyilatkozatból idéztem.

A századfordulón indult művészek, költők számára másképpen értékelődött föl tevékenységük. A „secessio” gondolata sokakat megérintett. A *tékozló fiú kivonulása* Rilke egyik jelentékeny témája (nem csak az övé!). Az avantgárd megne-

▼
40 „magam négy évtizede vagyok a versek életének élője”. Uő, Műholdas rózsakert. Versfordításregény-töredék. Orpheus Könyvek, Eger, 1991, 6. És még egy idézet ugyaninnen a következő oldalról: „tulajdonképpen a magunk »megírhatatlanságára« történik minden utalás az idegen művek által. (...) megpróbáljuk viszonzni, amit kaptunk önmagunkból. Mások segítségével... Segítünk mi is, ez a műfordítás természete.” (7) „Az irodalom voltam.” Uő, Úgy nincs, ahogy van, 18, uo, 20: „Csak az irodalom volt fontos.” Vő. még: A komplett tandori, 24.

vezés szintén egy elitszemlélettel hozható kapcsolatba. Rilke úgy volt társasági ember, hogy az európai arisztokrácia művészetrajongó képviselőivel, valamint művészekkel (Rodin, Worpswede művészei) tartott kapcsolatot, zenedélutánon/estélyeken vett részt. Ugyanakkor lírájából szinte teljesen hiányzik az a személyesség, amely a 19. század nem egy költőjének megkülönböztető tulajdonsága volt. Schober beleírja magát a versbe, a művész pózában mutatkozik, zenébe/hez téréseként fogalmazódik meg. Ezt nemesíti meg a Schubert-zene; úgy személyes vallomás, hogy a zene által szólítja meg a zenét. Az én nem jelentéktelen szereplő, mert csak a dalban, a dal által tárulhat föl. Rilkénél hiányzik a beleérthető én, az elejétől a végéig, kizárólag a zene lényegének megnevezhetősége a tét. A személyes szféra a többes számú általános alany távolodásával kaphat elmosódott alakot. A Rilke-vers lemond a rímekről, ritmusa inkább kötetlen, mint kötött, rendkívül takarékosan él az igékkel; ahol csak lehet, a nominális stílust alkalmazza. Ennek aztán az előadás tömörsége, összefogottsága lesz eredménye. A zene meghatározásához Rilkénél a szinesztézia mutatkozik a megfelelő eszköznek, mely a szobrászat, a festészet és a nyelviség segítségét kéri, hogy idői és téri vonatkozásait érinthesse. A mondatok rövidek, nem ritka az áthajlás (jelző válik el jelzett szótól), írásjelek tagolják szét rövidebb egységekre a versbeszédet.

Ezek után pillantsunk Tandori fordításajánlatára. Rövidre fogva: a rilkei versnyelvhöz optimális közelítés feladatát abszolválja. Rilke szavaihoz keresi a szokatlan magyar megfelelőt: senkreicht – függélyesen, auf der Richtung vergehensten Herzen – múlandó szívekre mutat (megalkuvás az igehasználát, de nemigen lehetséges jobb megoldás), Du uns entwachsener Herzraun – Tőlünk sarjadt szívtér, als geübtetes Ferne – mint legtanultabb távolunk (nem zavaró, hogy a szorgalommal megszerezhető tanultság is beleérthető, jóllehet nem ez az elsődleges jelentése), andere Seite des Luftes-lég fonákja. Nem csekély feladat elé állítja a vers befejezése fordítóját. A gondolatmenet végére már nem marad más (nem az összegzés igényével), mint olyan kicsengetése a gondolatmenetnek, amely látszólag kevésbé összefüggő jelzéseket bocsát útjára, önmagában, önmagáért helytálló szavakat: három sorra tördelve tömörítik a zene sokfelé keresett lényegét, olyan „minősítés”-ekre lelve, melyeknek nincs előzményük a versben, közvetlenül nem köthetők egyetlen gondolathoz. Mégis, távolabbról sejtetnek, sugallnak valamit, amely némileg(?) rövidíti a távolságot a zene és megnevezhetősége között. „Rein, / riesig, / nicht mehr ebewohnbar – tiszta, / hatalmas, / lakhatatlan.” Majdnem szó szerinti a fordítás, ám egyetlen, igaz, lényeges ponton (nem jó kifejezés, hogy téveszt, inkább) megalkuvásra kényszerül. Az utolsó sorban a magyar fordításból hiányzik a *mehr*, nyers átültetésben: *többé* nem lakható. Kissé szabadabban: *már* nem lakható. A Tandori-fordítás ennyi: lakhatatlan, mely fedi a nicht bewohnbar-t, de a *mehr*, az idői tényező elmarad. A fordító számára a szótagszám mindig adott, ez segíti a tájékozódását. Nincs mit tenni: a rein ekvivalense a tiszta, egy

szótag helyett kettő, a riesigé a hatalmas, két szótag helyett három. Tudomásul kell venni a nyelvek eltéréseit, az alliterációk helyett a szavakban ismétlődik az a magánhangzó. Az utolsó sor németül öt szótag, a magyar fordításban négy, a német három szavával szemben a magyarban négy. A nyereség és a veszteség mégsem egyenlődött ki, a rilkei fordíthatatlanság megkövetelte adóját. A fordító igen közel került a fordítandó vershez, talán ennél közelebb nem is lehet kerülni, ám emellett csak úgy lehet érvelni, ha más költő vállalkozik az újrafordításra.

A részletek átvilágítását követőleg, a gondolatmenetet lezárandó, néhány innen indítható általános megjegyzést teszek. Jóllehet a bemutatott vers mindenekelőtt Rilke és a zene problémakörébe tartozik. Azáltal, hogy Tandori ezt a verset választotta, nem a válogatott Rilke-kötet számára kijelölt feladatként, belépett a vers és a problémakör tágabb összefüggéseibe, valahol Rilke, a zene és az általa emlegetett nyelvi emlékezet köztes területére. Ebből talán oda lehet következtetni, hogy ez a fajta művészetköziség nem volt idegen tőle. Fordítói törekvése: egy közélető magyar ekvivalens megalkotása nevezhető, részint egy poétika, egy nyelviség, részint a zenével összekapcsolódó képzet magyar nyelvű művé áthasonítása jelez szöveg- és művészetközi érintkezést a klasszikus modernségből kinövő, és valahol az utómodernség kérdéseivel megküzdeni szándékozó költészetfelfogás terében. Amit úgy gondolok tovább, hogy a magyar Rilke-fordítástörténetből a saját fordítástecnikájába beemeli mindazt, amit Nemes Nagy Ágnes és Kálnoky László, sőt még Jékely Zoltán átültetéseiből hasznosítani tud, a lényegyet tekintve azonban e fordítástörténetet elsősorban folytatja, a Rilke-fordításoknak az elődeitől eltérő poétikai és nyelvi változtatást igyekszik megteremteni. Olyan módon, hogy a Rilke-olvasás tapasztalatából nem a stílusimitációs módszert választja, hanem – ha szükséges – önnön nyelvi emlékezetét ütközteti a csak részben a magáénak vállalt hagyománnyal, egy magyar versként hangzó Rilke-verset hozván létre.

Kulcsár Szabó Ernő Nemes Nagy Ágnes *Ekhnáton az égben* versét értelmezve,⁴¹ kontextusát felvázolva a *Mindig. Örökre. Dél.* sort kommentálva jut el Gottfried Benn *Ein Wort*jához. Mindennek „előzménye” Rilke több versében is föllelhető,

▼

41 Kulcsár Szabó Ernő, Szótest, látvány, hangzás. A költői kép hangolt materialításának néhány kérdése Babits és Nemes Nagy között, in uő, *Mi a műalkotás? Az irodalmi műalkotás kérdései.* Akadémiai, Budapest, 2022, 110–111. Továbbgondolkodásként hívnám föl a figyelmet arra, hogy az itt és később (137–141) elemzett Rilke–Benn-összefüggések fejtegetésébe Nemes Nagy Ágnes (és Tandori Dezső) erőteljesebben kapcsolható be. Mindketten Rilke és Benn fordítói. A jövőben érdemes kiterjeszteni az elemzést, hogy a fordításokba miként játszik bele a saját költői elképzelés, valamint megfordítva, mennyiben tartható föl a fordításban egy saját (nem fordítói) ars poetica. Ekkor nem a fordító tévesztéséről értekezünk, hanem különféle költői időben és térben kialakított „költészetan”-ok másféleségéről. Hayvit kiegészítésként, hogy Benn *Ein Wort*t nemcsak Kurdi Imre, hanem gyengén Hajnal Gábor, emlékezetesen Tandori Dezső is lefordította. Nem nyithatok egy lábgyeztetben új tanulmányt, ezért csak kurtán: 1/ Tandori átültetése is dinamikusabb az eredetinel, de több mindent jobban érzékeltet, mint Kurdi talán nem hibátlan, de érdemes átültetése. 2/ Tandori még árulkodóbb fordítása Benntől: E kettő van csak – Nur zwei Dinge, egy részlet: „E kettő van csak: a Semmi / S éned – rajz, körvonal – die Leere / und das gezeichnete Ich. Tandori fordításai a Műholdas rózsakertben jelentek meg, 215, 243. Gottfried Benn magyarul: Gottfried Benn versei, vál. Hajnal Gábor, a válogatást kiegészítette, ford-t ellenőrizte Halász Előd. Európa, Budapest, 1991, 109. A verszárás nominális, kötőszavakat mellőző módja Tandori Dezső Pontverseiben köszön vissza.

Orpheusz-szonettet idézve: „Ein Hauch um nichts. Ein Wehen im Gott. Ein Wind, vagy éppen az *An die Musik* zárlatára utalnék. Hogy Nemes Nagynál Rilke rejtetten is jelen van, Tandori fordításában közvetlen szólal meg a „költői nyelvnek (...) a koncentrált működése”, az erősíti, hogy az említett és több más Benn-vers fordítói között Tandorit is ott találjuk, aki itt sem tesz mást, mint a lehetségeséig megközelíti, tolmácsolja azt a „rilkei” nyelviséget, mely a maga költészetének rétegződéséhez is hozzájárul (A Pontversek a tanúim). Ilyen módon a Tandori-vers(fordítás) anélkül, hogy a köztességben rekedne meg, fordítói közvetítésével is rehabilitálja azt a pozíciót, amelyet a modernségek egymást keresztező, „ütköző”-pontjain, bár kevésbé konfliktusokat provokálva, betölteni igyekeznek, sokfelé tájékozódva, sokfelől érkező hatásokat integrálva, távol a merő eklektikától, lényegesen közelebb azokhoz a törekvésekhez, amelyek a magyar irodalom új nyelvi periódusának alapozására vállalkoztak. Ne higgyük, hogy (a „legenda” ellenére) a Tandori-fordítások a „tandorizmus” jegyében készültek. De azt sem, hogy teljesen mentesek lennének a „tandorizmus”-tól. A szöveghűség egyben a maga nyelvi emlékezetéhez fűződő hűség (is), ám ennek lehetőségei sokkal nyitottabbak, szélesebbre tártak, mint azt egy felületes szemlélet tudomásul vehetné. Tandori Rilkéje minden bizonnyal nem a germanista (összehasonlító) filológia Rilkéje, Nemes Nagy Ágnesé sem volt az. Hanem nem több, de nem is kevesebb, bocsánatot kérve a tautológiáért, mint Tandori Rilkéje. Hogy ennek mi a jelentősége az életműben, azt a jelen dolgozatnál részletesebb értelmezések tudják és bizonyára fogják tanúsítani. Azt remélem, hogy az általam fölvezolt (ezúttal zenei dominanciájú) gondolatmenet legalább kiegészítést, cáfolatot vagy módosítást hív ki – az óvatosan tett megállapításokat gondosan téve mérlegre. Rilke, nem győzöm ismételni, kivételesen fontos alkotó Tandori számára, még ott is, akkor is, ha egyre világosabban kirajzolódnak az életrendre, a szuverén költői tudatra vonatkoztatható körülmények, amelyek között például a *Duinoi elégiák* keletkeztek, s erre maga Tandori is utalt. Ám a hagyományválasztások és választott rokonulások határozottságában, e határozottságok felszabadító jellegében, e felszabadító jelleg feltékeny óvásában egybefonódhatnak a szálak, amelyekből a hely, az idő, a nyelv eltéréseinek okán különféle textúra jött létre. A kortárs képzőművészet Rilkénél (például Cézanne) jelentőségének tudatosulása a Tandoriéhoz hasonló gesztusokban nyilatkozik meg, Tandori fordítói poétikájába foglalódnak a Rilke nyomán születő, ám a Rilkétől olykor elvezető, Tandori-versben realizálódó alkotások. A zenéhez fordításába nem minden kerül bele, ami Rilkénél ott van, vagy feltételezhetően jelen van (például a Schubert-dal emlékezete), de a dal Tandorinak is problémája, a zene irodalmi színre vitelée is. Így a különbségek és hasonlóságok általam feltételezett oszcillálása talán védhetőnek bizonyulhat. Tandorira nem alkalmazható a „rilkissimus” jelző, mint Szabó Dezső szerint Kosztolányira. De a Rilke-líra szólamai Tandori transzponálásával hatásosan szólnak.

Bakonyi István

A magyar költészet Hobója

Tódor János: *Lomtalanítás*

A címbe emelt szó persze nem egészen pontos, ha a hobo (hobó) szó eredeti jelentését vesszük alapul. Hiszen szerzőnknek van állandó lakhelye, nem alkalmi munkákból él stb. Mint ahogy a jeles zenész hasonlóképpen. Ám az átvitt jelentésben van szellemi rokonság közöttük. Van azonban még valami itt: a lázadás ismertetőjegyeinek sokasága. Tódor János évtizedek óta jelen levő, sok műfajú tevékenysége mögött ott van ez az attitűd.

Persze különböző műfajokban korántsem egyformán. Hiszen publicisztikájában, szociográfiáiban, riportjaiban, novellisztikus írásaiban másképpen, mint költészetében. Az előbbiek vannak többségben, a *Lomtalanítás* mindössze a harmadik verseskötete. Indulatai, igazságkeresése, szenvedélye itt sem hagyták cserben... S hogy a műfaji többszólamúságot tovább erősítse, a kötet végén két esszé is közöl egyrészt Németh László *Iszonya*, másrészt Thomas Bernhard apropóján.

Jellegzetes a kötetcím is. Egyrészt nagyon evilági, hiszen az öregedő ember rákényszerül arra, hogy rendet tegyen maga körül, ám ez természetesen vonatkozik a szellemi szférára is. Játshatunk a szóval úgy is, hogy *irodalomtalanítás*... Annál is inkább, hiszen Tódor nem tartja magát költőnek! Azt viszont engedje meg az olvasónak, hogy ő meg annak tartsa... Akkor is, ha ez a líra nyers, érdes és nagyon szókimondó. Az ugyancsak „több műfajú” Priege Zsolt írja a fülszövegben: „...Néha a balatoni Hajnóczy, máskor Petri, néha meg a magyar ugaron tanyát verő Bukowskiként szólal meg, tehát pazar, lírai szerepjátékos, aki azonban mégsem akar igazán elrejtőzni, mert tudja: úgyis lebuktatná a csak rá jellemző, kíméletlen, tódorjánosi igazmondás.” Hajszálpontos jellemzés, és megjelöli Priege költőnk legközelebbi szellemi rokonait is. Jól idomulnak ehhez a világhoz Selmeczi Mátyás képei, melyek a kötet *samizdatok*-féle alcímének tartalmaihoz közelítenek. A kötet puritán, szürke külleme is szinkronban van a lírai tartalommal.

S ha már Petri György neve előkerült, akkor megemlíthetjük a kötetnyitó örökhétfő 2.0 című verset. (Az Örökhétfő volt Petri 1981-es, samizdat kötete s most erre reflektál Tódor. Ám eszünkbe juthat Nagy Gáspár két évvel későbbi verse, az Öröknyár: elmúltam 9 éves című verse is, amely ugyancsak nagy port kavart akkortájt.) S a mostani Tódor-szöveg mintha időtlenné tenné a témát, a megváltozott társadalmi környezettől függetlenül. A hiány uralkodik itt, meg az, hogy „...egyedül a kérdőjel ma a bizonyosság...”. Erős kezdés, és a tőle megszokott problémaérzékeny hangütés. A hiány egyébként is átlengi a kötet egészét, legyen szó közösségi-politikai gondokról vagy éppen szerelemhiányról. A fogyó idő okozta hiányokról. Így hát az is természetes, hogy az *Elvonási tünetek* pedig a

semmi verse. Vagy éppen arról is szól, hogy a semmin átsegítő mozzanat lehet egy mosoly, ám mindez csak időleges. Hiszen az „önáltatás is csak önzés”.

Azt is mondhatjuk, egy hosszú, indulatos, önmarcangoló és őszinte mozzanatokban gazdag monológ a *Lomtalanítás*. Lemeztelenített szembenézés a korral, az emberrel, önmagával. Az önarckép elmélyítése. Középponti fogalom a szabadság, vagy éppen annak hiánya, a tökéletlen világ sok hordaléka. S közben egy tőle némiképp szokatlan, nagyobb ívű mű, a *Bováryné és más hősök (szabadfogsági irodalomtörténet)*. Kétségtelen ezáltal az is, hogy valamiképpen kapcsolódik az irodalom múltjához és hagyományaihoz, persze sajátos megközelítésben. A klasszikus regények miliőjét idézi meg modernizálva és lecsupaszítva, korunkra átvitt értelmezésben, naturalisztikus vonásokkal. S mindezeket átfordítja személyes szférára és a férfisorsra.

Természetesen az indulatos hang vitára igénylő is lehet, de hát – Kalász Mártontól tudjuk – : „...A versekben mindent szabad...” Tódor egyik keserű mondata: „...úgyis pokolra jutsz.” (*szeretni háború*) Másutt kegyetlen önszembenézést és élve boncolást végez költőnk. Már-már József Attila hasonló hozzáállását követve már egy cím is ekképpen szól: *Gyűlölve mindent, ami vagy*. Mint ahogy vallja azt is, hogy a „lomtalanítás” folyamatos része életünknek. Akkor is, az igazi megtisztulás ennek ellenére bizony késlekedik. És arról is szólhatunk, hogy az egyéb műfajaiban kivilágító társadalmi, szociális érzékenységének nyomait a verseiben is megtaláljuk. *Az egyedül játszó* gyerekekben például. A főszereplő sorsát a hagyományosnak nevezhető szépséggel mutatja be, a realitás és a képzelet együttes erejével. „...örül a repülésnek, mintha csak / szárnyai nőttek volna és / unná már az őt a földhöz / szögező gravitáció magányát, / a játszótársak nélküli világot.”

Másutt él a gyerekszáj nyelvi ötleteivel is, igazolván hangjának színességét. Megjeleníti a nagyapa dilemmáját, a „hazudni vagy nem hazudni” gyötrő kérdését. Az előbb emlegetett indulat és keménység mellett nagyon emberi ez a lírai világ. A vadság és a szelídség árnyalataival. Ír a hallgatás és a csend fontosságáról, miközben folyton visszatér a szabadság problematikája is. Vannak drámai gondolatfutamai, és vannak humoros pillanatai. Érinti az irodalmi élet zavarait is, persze indulattal és iróniával. (*Hátraltott helyőrség*) Hajnóczy, Tar Sándor, Petri György, Esterházy és Borbély Szilárd halála után: „...Örök alattvalói elkúrt jelenünknek, / álarctalan képmutatói a jelentéktelenségnek, / magára hagyunk mindent és magunkat, / árulók vagyunk, életfogytig tetszhalottak.”

Így lesz viszonylag teljes az összkép. Egy egyéni hangú, különös költő izgalmas kötetében.

(Dodeskaden Kiadó, 2024)

Petrik Béla

Hazatérni a versekhez

Szentmártoni János: *Eső előtt hazaérni*

A 36 vers négy ciklusba rendezve áll a kötetben, előtte előhangként, *A legkisebb királyfi* című, ez a furcsa, jövőbe tekintő önvallomás, amely sejtetni engedni annak az útnak a gyötrelmeit, amelyet a legkisebb királyfinak, talán a költőnek, öregkori hazatéréséig végig kell járnia, s akit lázálmok gyötörnek és kétségek, a győzelmek utáni üresség érzése. Szentmártoni költészete mára a kortárs magyar irodalom egyik fontos oszlopa, amely számos érzelmi, intellektuális és stilisztikai réteggel bír, ahogy ezek a legújabb versei is, ez a kötet is sokrétű tematikát ölel fel. Gyakran érinti a versekben az identitáskereső kérdéseit, az emberi létezés értelmét és társadalmi-politikai kontextusokat, amelyek lehetővé teszik, hogy műveire széles körben rezonálhassunk, saját életünket, tapasztalásainkat fedezve fel bennük, felismerve a versek mélyebb, számunkra is azonosulást jelentő tartalmait.

Költői nyelve most is rendkívül gazdag és kifinomult, a sorok telve metaforákkal és szimbólumokkal, stílusában egyszerre jelennek meg a modern és a hagyományos elemek, ami különösen érdekessé teszi műveit. A nyelvi játékoság és a formai kísérletezés – ahogy más kötetekben – itt is gyakran használt eszközei, amelyekkel új és friss perspektívákat nyit meg. *„Ezt a verset már csak azért se vidd el soha, / mert akkor megmarad. / Mint az idő. Vagy a csontváz. / Amit egyszer tán újra életre kelt, / s felöltöztet, amiben elfeledtünk hinni: / a képzelet.”* (Pénélopéhoz)

Az 1975-ben született Szentmártoni János olyan költő, ahogy Zsille Gábor jellemezte, aki a szívünkhöz szól, versei telve intenzív érzésekkel. Gyakran foglalkozik a személyes élmények és a közösségi emlékek feldolgozásával, amelyeket mély érzelmi töltéssel és érzékletes képiséggel ábrázol. Az érzelmi intenzitás nemcsak az egyéni élményekre, de a kollektív traumákra és örömekre is kiterjed, versei ezáltal általános érvényűvé válnak. Az e sorba tartozó versek köréből ebben a kötetben biztosan kiemelkedik a csingeri fiúért szóló, sógora emlékének szentelt rekviem, amelyből elvesztésének fájdalma, dühe, hiányérzete és szomorúságának hangja egyaránt szól, megkapóan és megrendítően mély érzésekkel. Nemcsak egy családtag, de a barát és a közös emberi élményekben társ elvesztését is gyászolja. *„Nem várok rád többé. / Ne nézzük tovább a kihült terítéket. / Az utolsó mondatot / még lekoppintom, vagy elsercintem, / ahogy régi gyertyákat szokás..., / azután már csak az orromba facsarodó füstcsík, / amitől végül elerednek a könnyeim.”* De éppúgy ide tartozhat Nagy László szülőházának, az iszkázi kert megidézése, a költő egyik mesterének és vallott elődjének megelevenítése.

Költészetétől s az itteni verseitől sem áll távol az emberi létezés alapvető kérdéseit boncoló filozofikus hangütés. Ez a reflektív hangvétel lehetővé teszi, hogy elmerüljünk a versek jelentésében és saját gondolatainkat is hozzáfűzzük. A filozófiai vonatkozások gyakran összefonódnak a mindennapi élet konkrét élményeivel, ami különleges dimenziót ad verseinek. Szentmártoni folytonosan úton van. De minden versében ott az az erős igény, hogy hazaérkezzen, megérkezzen, ahová vágyik, ahová elindult, vágy a beteljesedésre, a megvalósulásra, az örök elégedetlenség hangja. Talán ezért is lett a kötet címadója az *Eső előtt hazaérni* című verse, s zárójelben jegyezzük meg, hogy a kötet harmadik ciklusának is címe: *Amikor hazaér. „Jó volna még eső előtt hazaérni. / Lassan úgy vagyok: / mindegy hová. / Csak haza.”*

Költészete nem mentes a társadalmi és politikai kérdések iránti érzékenységtől sem, gyakran reflektál a kor társadalmi problémáira, politikai helyzetekre és történelmi eseményekre. Ez az érzékenység hozzásegít minket ahhoz, hogy a verseket a magunk társadalmi és politikai kontextusában értelmezzük, és elgondolkodjunk a körülöttünk zajló világon. Különös, *nagygyáspári békebeli kannibál* hangulatot tükröz a Király Lászlót 75. születésnapján köszöntő verse: *„Szívem szerint írnék egy verset. / Arról, hogy a történelem fogaskerekei / újra kattognak körülöttünk, / kifutnak az emeletes-háznyi gőzösök, / hazák cserélődnek, ha van ilyen, / egymás életére törünk, / és farkasai vagyunk az utánunk jövőeknek, / akik majd egy másik bolygót fognak felzabálni... / S mindeközben a félhomályba tolt íróasztaloknál / ugyanúgy készülnek a jelentések, / mint megboldogult vagy még mindig szorgoskodó / besúgóink idején.”*

Szentmártoni gondolatvilágában meghatározó a magyar irodalmi hagyományok hatása, ugyanakkor mindig képes újítani és friss perspektívákat bevezetni. A hagyomány és az innováció közötti egyensúly különösen értékesé teszi műveit, hiszen képes megszólítani mind a tradicionális, mind a modern irodalmi ízlés kedvelőit. Verseiben vissza-visszatér mestereihez, irodalmi hagyományukhoz, ahogy említettük, Nagy Lászlóhoz, Arany Jánoshoz a bicentenárium alkalmából, vagy a baráthoz és tanítótárshoz, a legendás *Kilencek* költőcsoport tagjához, Oláh Jánoshoz. A kötet több verse is kapcsolódik Oláh Jánoshoz, a halálakor írton, az *Előhangon* túl – *„Ez még csak előhang. / Erőtlen szavakat rágok. / Torkomra forrt siratóval / öklendeztet halálad.”* –, a *Fesztivál* utánon keresztül a *Mintha mi sem történt volna*, a már elhunyt költőtársa nyolcvanadik születésnapját ünneplőig. Szentmártoni hűséges költő, aki nem felejtí mestereit. Ebbe a sorba tartoznak a születésnapjra köszöntő versek is, a Király Lászlót és Kovács Istvánt egyaránt 75. születésnapjukon idézők: *„Egy gombai levél most salzföldi kertedbe tévedt, / pirulva forgatta a szél e zörgő semmiséget. / Kitárt ajtódban megpihent, majd újra szélbe lépett, / s elpörgött a házak fölött, míg maga is emlék lett.”* (Elköszált levél Kovács Istvánnak)

Szentmártoni János költészete és legújabb verskötete gazdag és sokrétű világot tár elénk, mély emberi érzésekkel és érzelmekkel, amelyben a nyelvi kifinomultság és a filozófiai reflexió egyaránt jelen van. Ezek a művei a legjobb Szentmártoni-versek közé tartoznak, számos olvasónak nyújtanak lehetőséget az elmélyülésre és az önreflexióra. A hivatal nem tudta végleg elszólítani a költőt íróasztalától, s az ügyiratok halandzsanyelve sem fertőzte meg a versek nyelvi zamatát.

(Magyar Napló, 2024)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu